

A tűzikutya és holdidol kérdése magyarországi leletek alapján

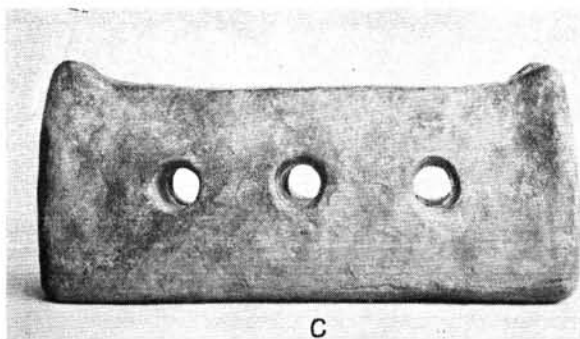
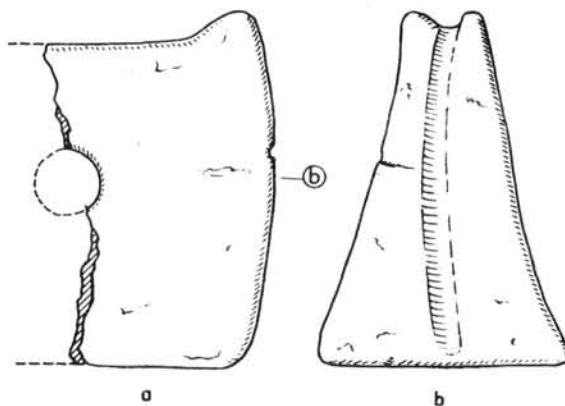
NAGY LÁSZLÓ

Százhusz éve folyik a vita az úgynevezett tűzikutya és holdidol kérdéséről. Mint a legtöbb vallástörténeti vonatkozású régészeti téma, a kezdeti anyagközlések után ez is egyszerre igen nagy területek és időszakok anyagának egyetemes érvényű magyarázatára ösztönözte a régészet, a néprajz és a vallástörténet kutatóit. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy a felmerülő problémák kielégítő megoldásához nem nélkülözhetők a regionális előmunkálatok. Néhány kutató vállalkozott is rá. A sziléziai leleteket SEGER (1913, 215–222), az alsó-ausztriai és nyugat-magyarországiak két típuscsoportját NISCHER–FALKENHOF (1936, 295–310), a közép-németországi urnamezős anyagot BRUNN (1943, 140) állította össze, majd MÜLLER és NOVAK (1960, 218–222) egészítette ki.

A hazai emlékek összefoglaló feldolgozására még nem került sor. Tanulmányommal ezt a hiányt szeretném pótolni. Annál is inkább szükség lehet rá, mivel a magyarországi tűzikutya- és holdidol-anyag eddig is egyike volt a legfontosabbaknak. Különösen az általánosan ismert lengyeli, soproni és veleimi példányok hatottak jelentős mértékben a kutatásra. Az 1890-es évek óta szinte egyetlen tanulmányból sem hiányozhatott Wosinsky, Bella, Müller, majd Miske publikációira való hivatkozás. Pedig az általuk közölt anyag alig egyharmada már annak, amit múzeumaink jelenleg őriznek. Nemcsak az anyag gyarapodott, megnőtt a lelőhelyek száma is. A legtöbbet és legjelentősebbet az 1965–1966. évi Bakonyszentkirály–zöröghegyi ásatás hozta felszínre. Velük kissé részletesebben foglalkozom. Ezúton is köszönöm Nováki Gyulának, hogy rendelkezésemre bocsátotta. Nagy segítséget adtak gyűjtő- és feldolgozó munkámhoz a hazai múzeumok vezetői és munkatársai is.

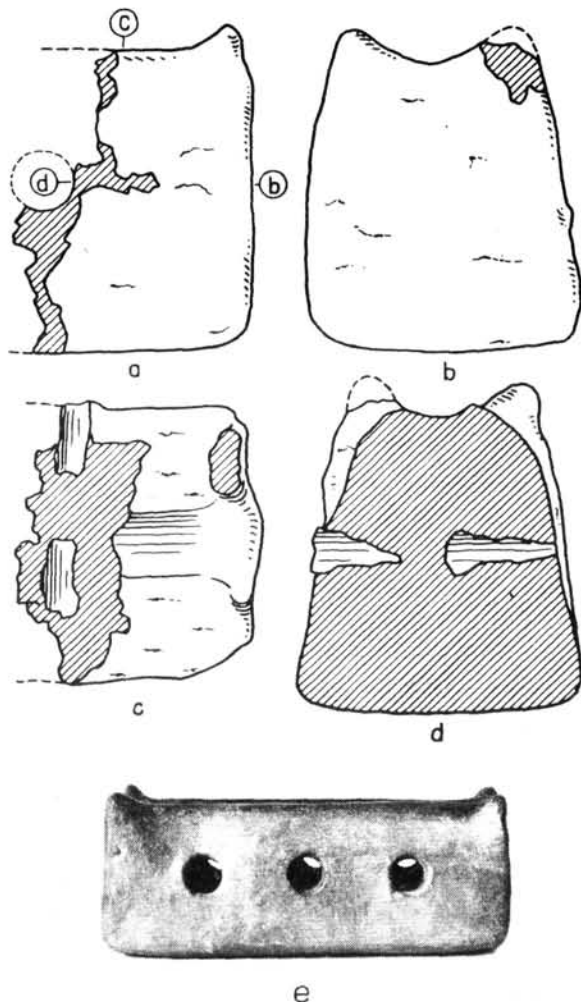
A tárgyak leírását lelőhelyük, ha lelőhelyük ismeretlen, múzeumaik betűrendje szerint csoportosítva közlöm, míg a róluk készült rajzokat meg rekonstrukciókat a szövegközi ábrákban és táblákban a lelőhelyek és a típuscsoportok, néha külföldi analógiák olyan kombinációjában, amely megkönnyítheti mondani-
valóm dokumentálását. Bár a feldolgozott hazai anyag alapján nem igazolhatók sem a tűzikutya, sem a holdidol névvel jelölt eddigi értelmezések, a tűzikutyák

aligha lehettek tüzelést, főzést elősegítő háztartási eszközök, a holdidolok holdkultusszal kapcsolatos szakrális tárgyak, megtartottam a szakirodalomban általánosan használt mindkét megnevezést, de csupán formai megkülönböztetésként. Tűzikutya névvel általában – mint eddig is többen – nemesfémrúd idomú, kis szarvakkal és állatfejekkel is ellátott, láb nélküli típusfajtaikat jelölöm, holdidol névvel a lábakon álló, hosszú nyakú teriomorf tárgyakat. A La Tene-kori anyagot nem dolgoztam fel. A közölt leletek mind kerámiák.

1. ábra. Tűzikutya egyik végének töredéke (a–b) és rekonstrukciója (c): Bakonyszentkirály – Zöröghegy

Abb. 1. Feuerbock, Fragment des einen Endes (a–b) und seine Rekonstruktion (c): Bakonyszentkirály – Zöröghegy

2. ábra. Tűzikutya egyik végének töredéke (a-d) és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

Abb. 2. Feuerbock, Fragment des einen Endes (a-d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

I. A LELETEK LEÍRÁSA

BAKONYSZENTKIRÁLY, ZÖRÖGHEGY, Nováki Gyula ásatása Veszprémi Múzeum.

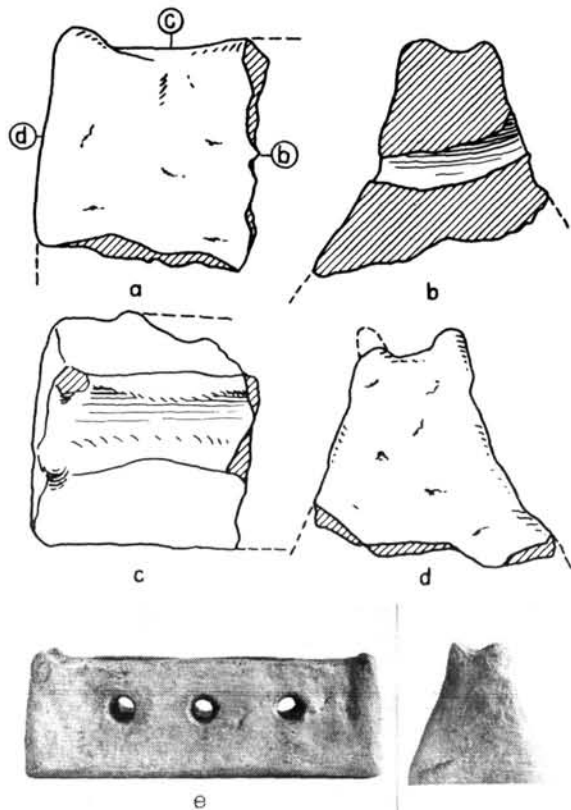
Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarvszerű nyúlvány. Testén átfúrt lyuk maradványa. A hátán és az oldalon végig húzódó keskeny, sekély barázda. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje és simított külseje sárga, sötétbarna foltokkal. H. 6,5; m. 9,7; hát. sz. 1,5; talp. sz. 7,5; Rekonstr. h. a talpon 23,5; felül 22,5; a szarvak között 18; m. a hátán 9,5; lyuk átm. 2,2; Lelt. sz. 67.128.19. (1. ábra)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarvszerű nyúlvány. Az egyik hegye letörött. Hátán széles barázda. Testén átfúrt lyuk maradványa, a közepén betüremeléssel. Rosszul iszapolt anyaga málékony. Belseje téglavörös, simított külseje barna, szürke foltokkal. Hátán, a szarvon és a barázdában kormos jellegű szineződés. H. 5,8; m. 7,3; hát. sz. 2,5; talp. sz. 6,5; barázda sz. 1,4; mélys. 0,3; Rekonstr. h. a talpon 20; felül 19; a szarvak között 16; m. a hátán 7,1; lyuk átm. 1,7. Lelt. sz. 67.128.2. (2. ábra)

Tűzikutya egyik felső végének töredéke, sarkán két kis szarvszerű nyúlvánnyal. Az egyik hegye letörött. Hátán széles barázda. Testén átfúrt lyuk maradványa.

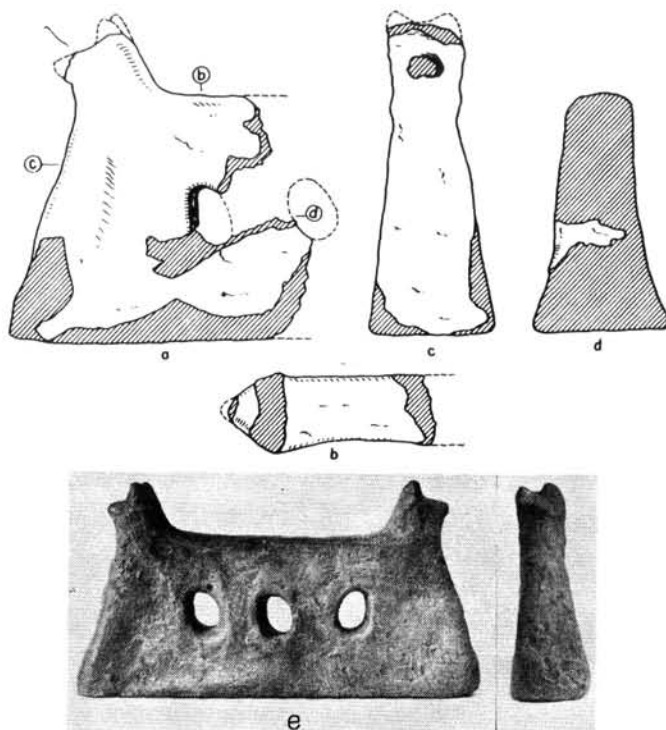
4. ábra. Tűzikutya egyik végének töredéke (a-d) és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

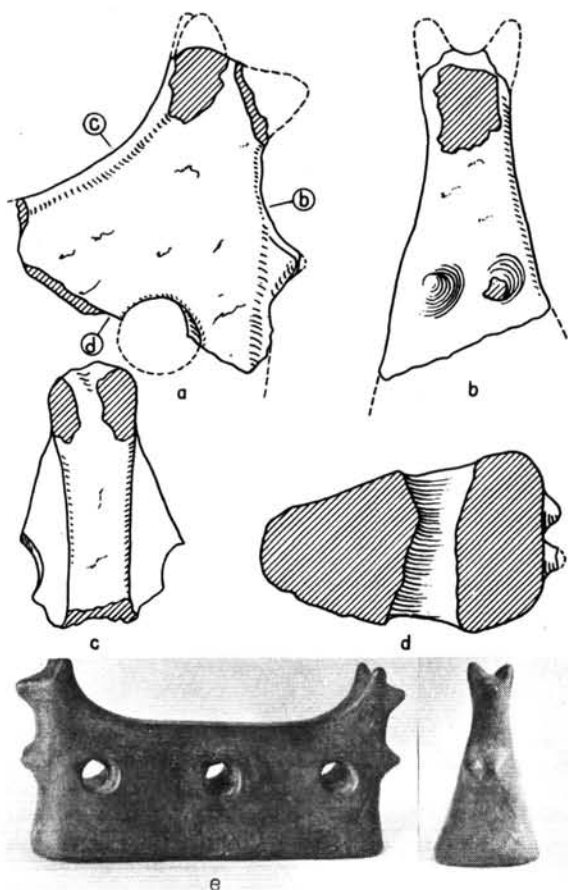
Abb. 4. Feuerbock, Fragment des einen Endes (a-d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

3. ábra. Tűzikutya egyik felső végének töredéke (a-d) és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

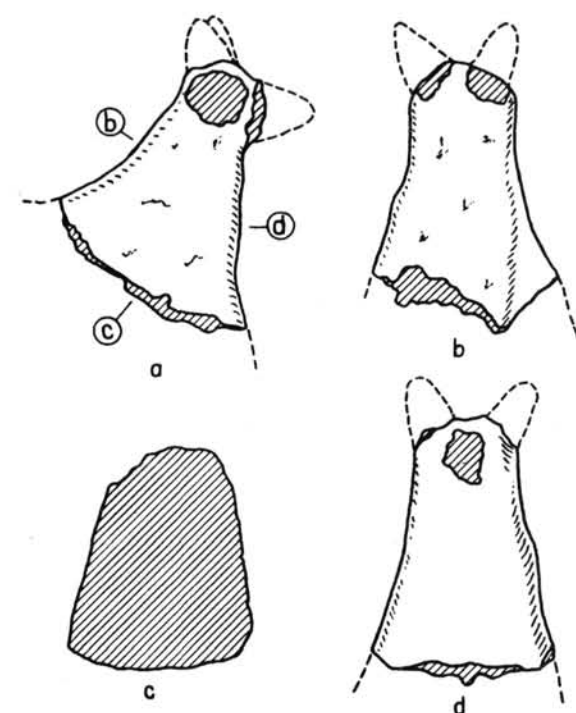
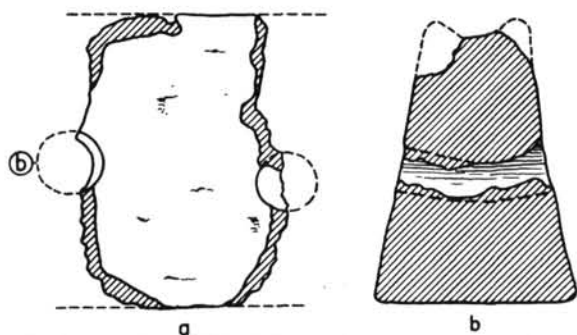
Abb. 3. Feuerbock, Fragment des einen oberen Endes (a-d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

5. ábra. Tűzikutya egyik felső sarokrészének töredéke (a–d) és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

Abb. 5. Feuerbock, Fragment des einen oberen Eckenteiles (a–d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

6. ábra. Tűzikutya egyik felső sarokrészének töredéke (a–d) és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

Abb. 6. Feuerbock, Fragment des einen oberen Eckenteiles (a–d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Kívül-belül világosbarna. Egyik oldalának felületén vörös foltok. Hátán, a barázdában is kormos jellegű lerakódás. H. 5,4; m. 5,8; hát. sz. 1,2; barázda sz. 1; mélys. 0,2. Rekonstr. h. a talpon 23; felül 22; a szarvak között 19; m. a hátnál 7,7; a szarvaknál 8; sz. a talpon 7,4; lyuk átm. 1,7; Lelt. sz. 67.128.1. (3. ábra)

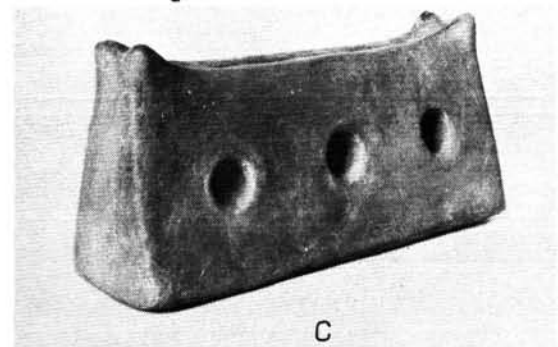
Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán állatfej. Orra és két szarva letörött. Testén átfűrt ovális lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje sötétszürke vörös foltokkal, külseje sárgásbarna szürke foltokkal. Hátán kormos jellegű szineződés. H. 11; m. a hátnál 9,7; lyuk 2,5 x 1,5; Rekonstr. h. a talpon 25; felül 21; a fejek között a háton 12; m. a fejnél 13; sz. a talpon 5; a háton 2,6; Lelt. sz. 67.128.3. (4. ábra)

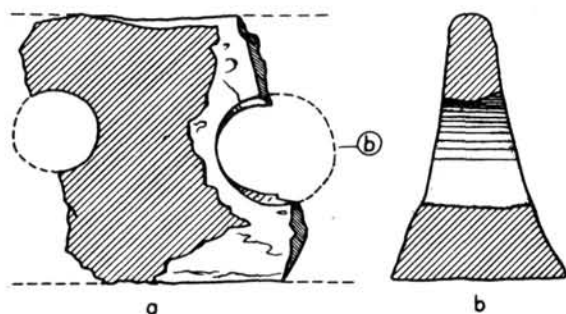
Tűzikutya egyik felső állatfejes sarokrészének töredéke. A pofa és a két szarv letörött. Keskeny oldalán két emlő. Testén átfűrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje és simított külseje sötétbarna. A háton kormos jellegű szineződés. H. 4,5; m. 5; hát. sz. 2; Rekonstr. h. a talpon 28,5; felül 31,4; a fejek között a háton 15; m. a fejnél 15; a hátnál 10,6; sz. a talpon 8,5; a háton 2; lyuk átm. 2,5; Lelt. sz. 67.128.4. (5. ábra)

Tűzikutya egyik felső állatfejes sarokrészének töredéke. A pofa és a két szarv letörött. Kavicsokkal soványított anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje és simított külseje világosbarna. A nyak hát felé eső részén sötétszürke szineződés. H. 4,5; m. 6,5; Rekonstr. h. a talpon 21,8; felül 24,2; a fejek között a háton 13; m. a fejnél 11,2; a hátnál 9; sz. a talpon 6; a háton 2; Lelt. sz. 67.128.21. (6. ábra)

7. ábra. Tűzikutya középső részének töredéke (a–b) és rekonstrukciója (c): Zöröghegy

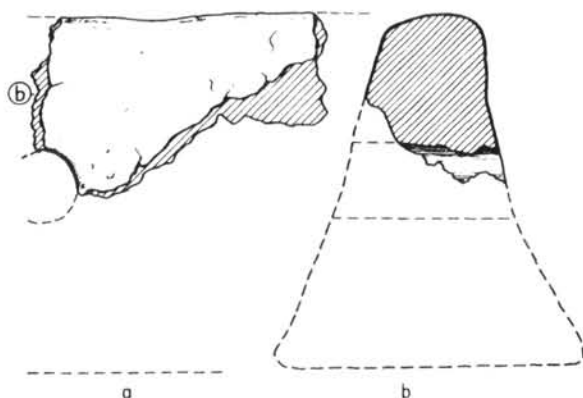
Abb. 7. Feuerbock, Fragment des mittleren Teiles (a–b) und seine Rekonstruktion (c): Zöröghegy

8. ábra. Tuzikutya középső részének töredéke (a-b) és rekonstrukciója (c): Zöröghegy

Abb. 8. Feuerbock, Fragment des mittleren Teiles (a-b) und seine Rekonstruktion (c): Zöröghegy

10. ábra. Tuzikutya középső felső részének töredéke. Zöröghegy

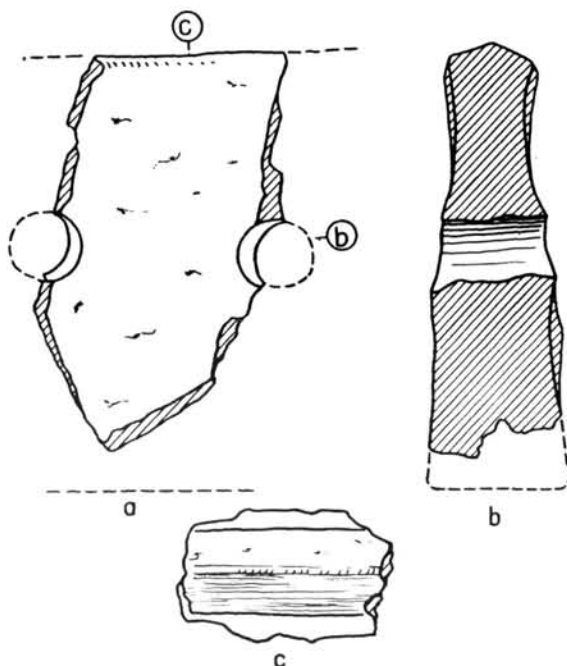
Abb. 10. Feuerbock, Fragment des mittleren oberen Teiles. Zöröghegy

Tuzikutya középső részének töredéke. Testén két átfúrt lyuk maradványa. A háton széles barázda. Jól iszapolt anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje vörös, simított külseje barna, egyik oldalán vörös. A háton a barázdában kormos jellegű foltok. H. 5,8; m. 8,2; talp. sz. 5; hát. sz. 1,5; barázda sz. 1; mélys. 0,3. Rekonstr. h. a talpon 20,5; felül 19; m. a szarvaknál 9,3; lyukak átm. 1,8 x 2; Lelt. sz. 67.128.17. (7. ábra)

Tuzikutya középső részének töredéke. Testén egy nagyobb és egy kisebb átfúrt lyuk maradványa. Igen jól iszapolt anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje sötétszürke és vörös, fényesre simított külseje sötétbarna. Erősen átégett háton fekete szineződés. H 6,8; m 7,5; talp sz 5; hát sz 1; lyukak átm 3,3 és 2,3. Rekonstr. h a talpon 20,5; felül 19. Lelt. sz. 67. 128. 18. (8. ábra)

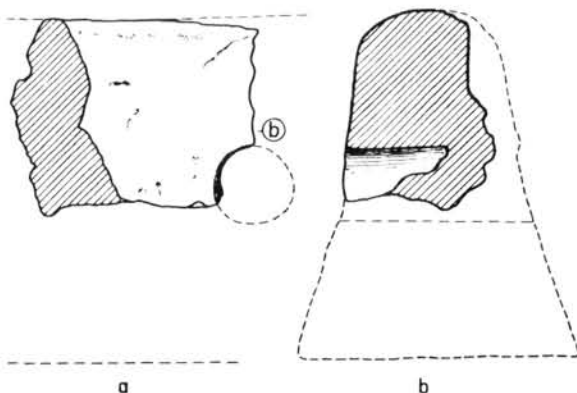
Tuzikutya középső részének töredéke. Háta fezettalt. Talprésze hiányzik. Testén két átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje és fényesre simított külseje barna. Hátán egyöntetű sötétszürke szineződés. H 5; m 9; hát sz 2. Rekonstr. h a talpon 21,5; felül 20,5; a feltételezett szarvak között 17; m a szarvaknál 10,6; a hátnál 10; talp sz 3,8; lyukak átm 1,6. Lelt. sz. 67. 128. 23. (9. ábra)

Tuzikutya középső felső részének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Apró kavicsokkal soványított anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje és simi-

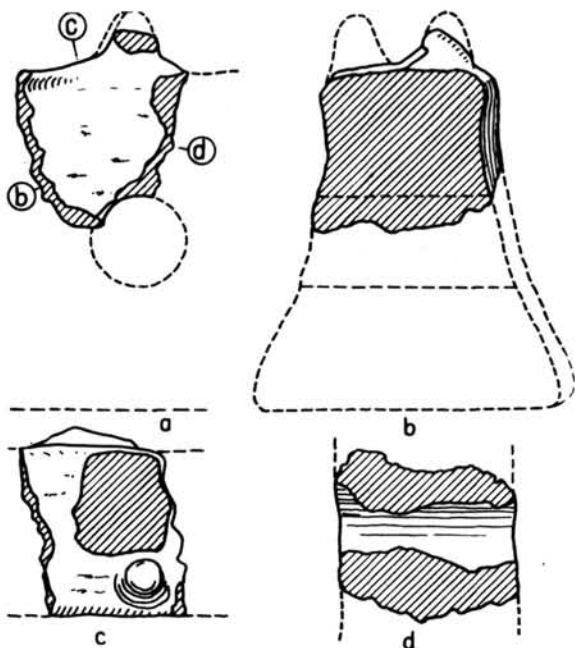
9. ábra. Tuzikutya középső részének töredéke (a-c) és rekonstrukciója (d): Zöröghegy

Abb. 9. Feuerbock, Fragment des mittleren Teiles (a-c) und seine Rekonstruktion (d): Zöröghegy

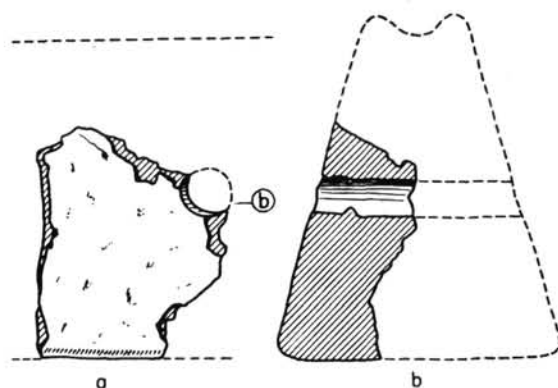

11. ábra. Tuzikutya középső felső részének töredéke. Zöröghegy

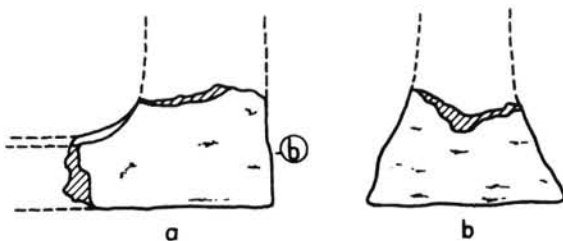
Abb. 11. Feuerbock, Fragment des mittleren oberen Teiles. Zöröghegy

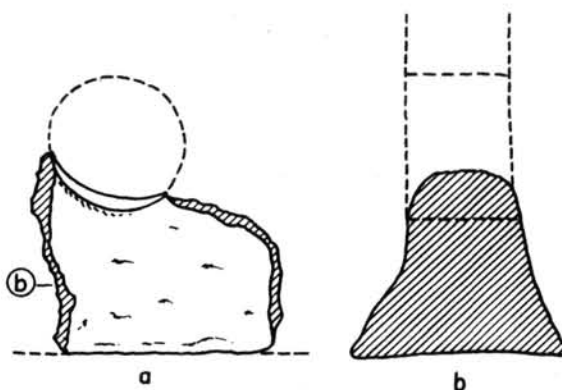
12. ábra. Tűzikutya felső részének töredéke. Zöröghegy
Abb. 12. Feuerbock, Fragment des oberen Teiles. Zöröghegy

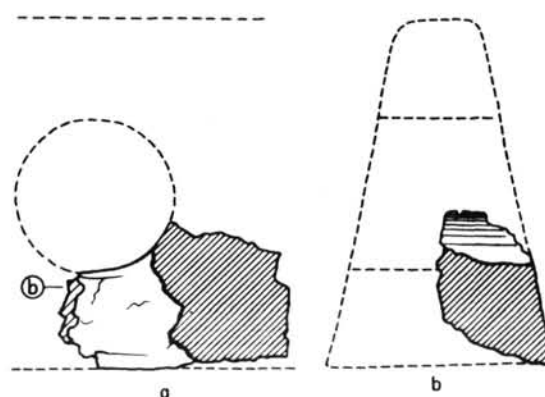
13. ábra. Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Zöröghegy
Abb. 13. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles. Zöröghegy

16. ábra. Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Zöröghegy
Abb. 16. Feuerbock, Fragment des unteren Eckenteiles. Zöröghegy

14. ábra. Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Zöröghegy
Abb. 14. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles. Zöröghegy

15. ábra. Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Zöröghegy
Abb. 15. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles. Zöröghegy

tott külseje világosbarna, szürke és citromsárga foltokkal. Hátán kormos jellegű lerakódás. H 8; m 5,2; hát sz 2,8. Rekonstr. m a hátnál 10,5; talp sz 9; lyuk átm 2. Lelt. sz. 67. 128. 8. (10. ábra)

Tűzikutya középső felső részének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje szürkés-sárga. H 6,5; m 5,5. Rekonstr. m a hátnál 10,5; talp sz 8; lyuk átm 2. Lelt. sz. 67. 128. 9. (11. ábra)

Tűzikutya felső részének töredéke. Széles hátán valószínűleg két bütyök maradványa. Az egyiknek a vége, a másik teljesen letörött. Testén átfúrt lyuk maradványa. Apró kavicsokkal soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H 4; m 5; hát sz 4. Rekonstr. m a hátnál 8,5; talp sz 7; lyuk átm 2,5. Lelt. sz. 67. 128. 10. (12. ábra)

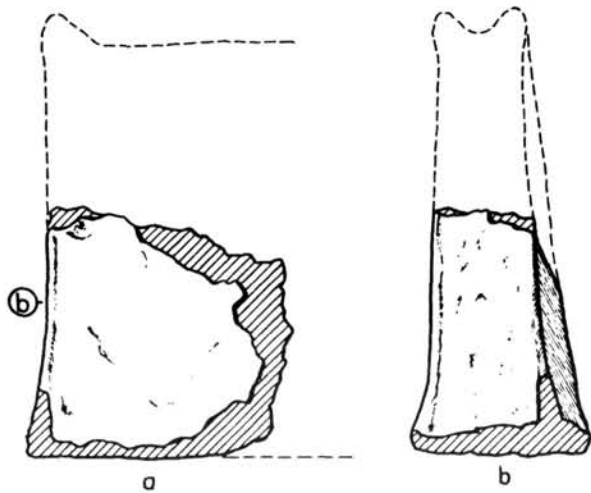
Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje sárgás-szürke. H 5,5; m 7; lyuk átm 1,5. Rekonstr. m a hátnál 10; talp sz 9; hát sz 2,5. Lelt. sz. 67. 128. 26. (13. ábra)

Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje világos barnásszürke. H 5,5; m 5; talp sz 5,3. Rekonstr. lyuk átm 3. Lelt. sz. 67. 128. 15. (14. ábra)

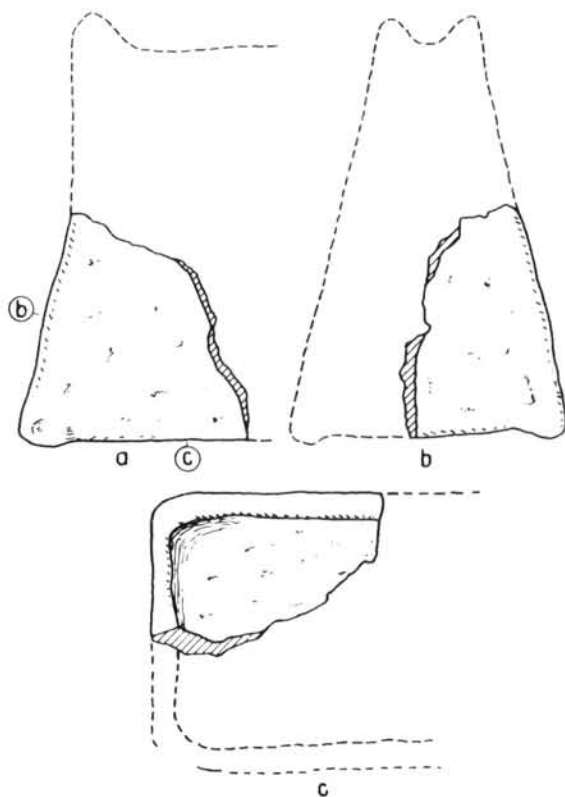
Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Testén kerek nyílás maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje sötétbarna. H 7; m 4,5. Rekonstr. nyílás átm 4,7. Lelt. sz. 67. 128. 16. (15. ábra)

Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Testén nyílás maradványa. Kavicsokkal soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, fényesre simított külseje barnásszürke. H 5; m 3; talp sz 5. Lelt. sz. 67. 128. 24. (16. ábra)

Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje barna. H 6; m 6; talp sz 4,3. Rekonstr. m 10. Lelt. sz. 67. 128. 11. (17. ábra)

17. ábra. Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Zöröghegy
Abb. 17. Feuerbock, Fragment des unteren Eckenteiles.
Zöröghegy

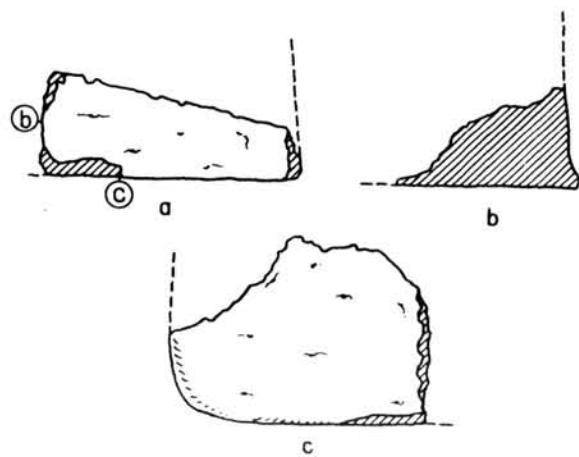

18. ábra. Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Zöröghegy
Abb. 18. Feuerbock, Fragment des unteren Eckenteiles.
Zöröghegy

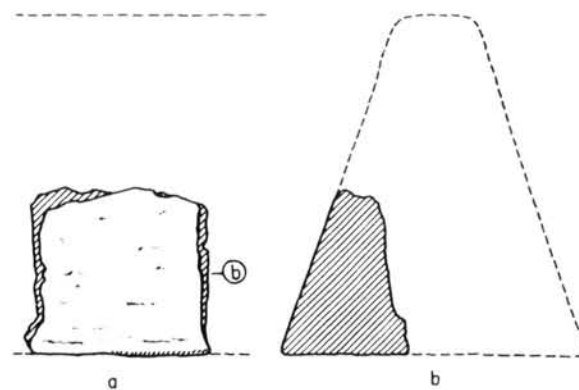
Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Talpa vályúszerűen bemélyed. Jól iszapolt anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje és simított külseje világosbarna, citromsárga és szürke foltokkal. H 5,8; m 6. Rekonstr. m 10; talp sz 7. Lelt. sz. 67. 128. 12. (18. ábra)

Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Kavicsokkal soványított anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világos barnásszürke. H 6,5; m 2,6. Lelt. sz. 67. 128. 14. (19. ábra)

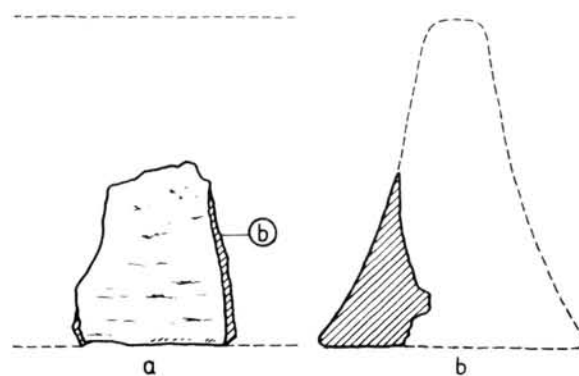
Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakeményiségűre égetett. Belseje és simított külseje barnásszürke. H 5,5; m 4,8. Rekonstr. m 10; talp sz 9. Lelt. sz. 67. 128. 13. (20. ábra)

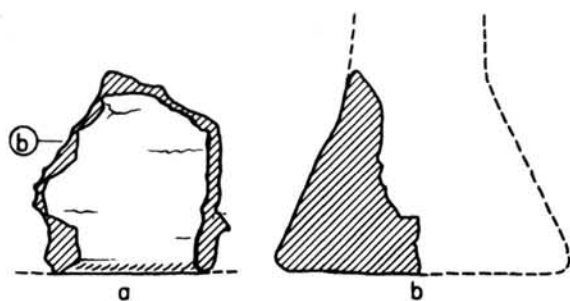
19. ábra. Tűzikutya alsó sarokrészének töredéke. Zöröghegy
Abb. 19. Feuerbock, Fragment des unteren Eckenteiles.
Zöröghegy

20. ábra. Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Zöröghegy
Abb. 20. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles.
Zöröghegy

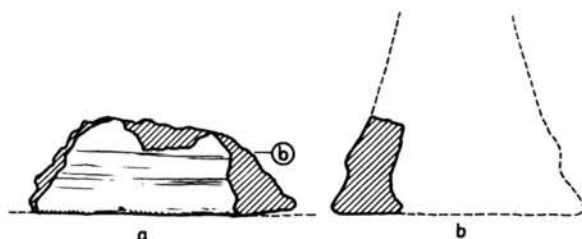

21. ábra. Tűzikutya alsó középső részének töredéke. Zöröghegy
Abb. 21. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles.
Zöröghegy

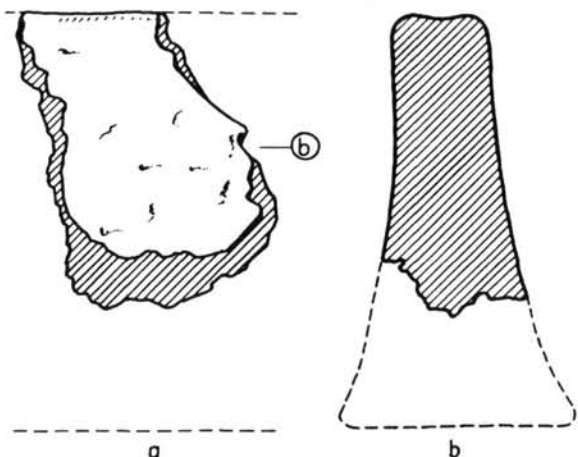
22. ábra. Tuzikutya alsó középső részének töredéke.
Zöröghegy

Abb. 22. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles.
Zöröghegy

23. ábra. Tuzikutya alsó középső részének töredéke.
Zöröghegy

Abb. 23. Feuerbock, Fragment des unteren mittleren Teiles.
Zöröghegy

24. ábra. Tuzikutya felső középső részének töredéke.
Zöröghegy

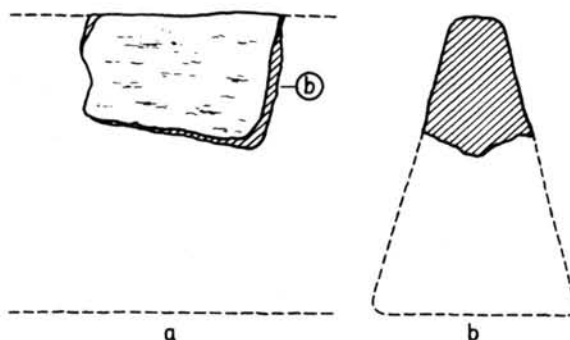
Abb. 24. Feuerbock, Fragment des oberen mittleren Teiles.
Zöröghegy

Tuzikutya alsó középső részének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakemény-ségűre égetett. Belseje vörös, fényesre simított külseje barna. H 4,2; m 4,7. Rekonstr. talp sz 7. Lelt. sz. 68. 16. 2. (21. ábra)

Tuzikutya alsó középső részének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakemény-ségűre égetett. Belseje és simított külseje világos szürkésbarna. H 4,5; m 3. Rekonstr. talp sz 7. Lelt. sz. 67. 128. 20. (22. ábra)

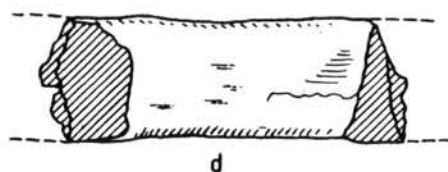
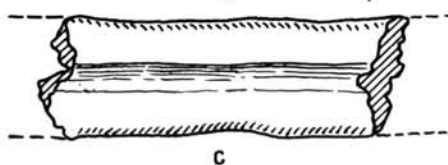
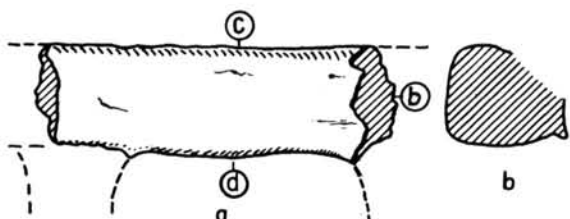
Tuzikutya alsó középső részének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakemény-ségűre égetett. Belseje vörös, külseje szürkésbarna. H 8,4; m 3. Rekonstr. talp sz 8. Lelt. sz. 68. 17. 1. (23. ábra)

Tuzikutya felső középső részének töredéke. Hátán széles, sekély barázda. Jól iszapolt anyaga téglakemény-ségűre égetett. Belseje vörös, külseje szürkésbarna.

25. ábra. Tuzikutya felső középső részének töredéke.
Zöröghegy

Abb. 25. Feuerbock, Fragment des oberen mittleren Teiles.
Zöröghegy

26. ábra. Holdidol törzsének töredéke (a–d)
és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

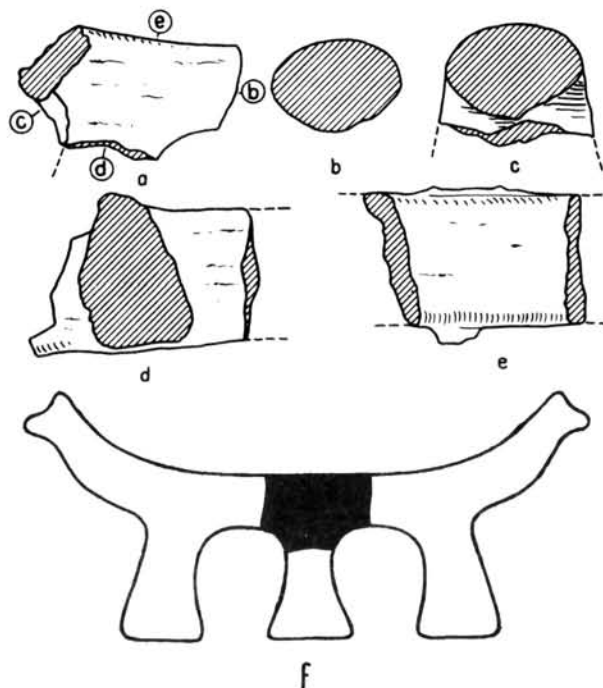
Abb. 26. Mondidol, Rumpffragment (a–d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

A hátán kormos jellegű foltok. H 5; m 7; hát sz 2,3. Rekonstr. m a hátnál 10. Lelt. sz. 67. 128. 7. (24. ábra)

Tuzikutya felső középső részének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakemény-ségűre égetett. Belseje sötétszürke, külseje sötétbarna. H 5; m 3,5; hát sz 1,2. Rekonstr. m 7,7; talp sz 5,3. Lelt. sz. 68. 14. 4. (25. ábra)

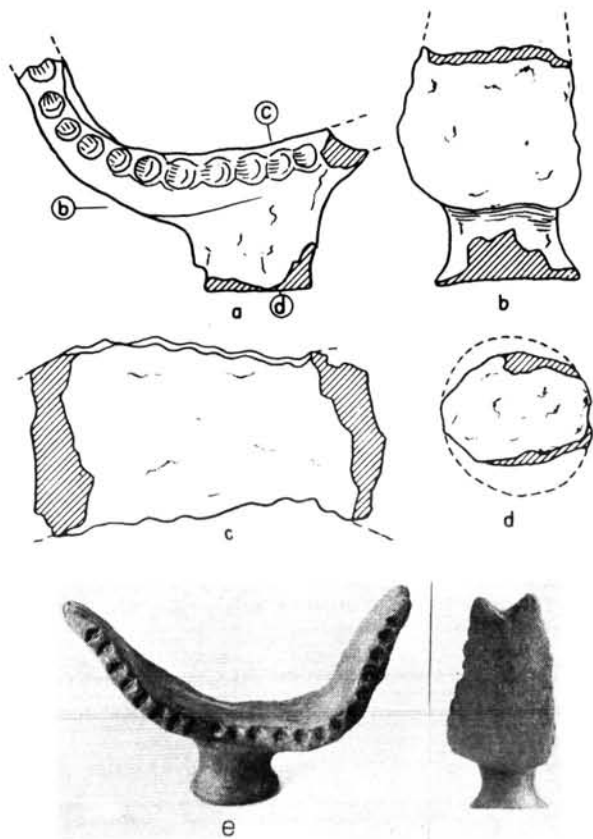
Valószínűleg háromlábú állatfejes holdidol törzsének töredéke két letört láb nyomával. A hátán keskeny sekély barázda. Jól iszapolt anyaga téglakemény-ségűre égetett. Belseje és fényesre simított külseje szürkésbarna. A hátán sötétszürke foltok. H 8,7; törzs átm. 3 x 2,5. Rekonstr. h a fejekkel 28,5; hát h 14; m a fejeknél 14; a hátnál 9. Lelt. sz. 67. 128. 22. (26. ábra)

Valószínűleg háromlábú állatfejes holdidol törzsének töredéke egy láb csonk-

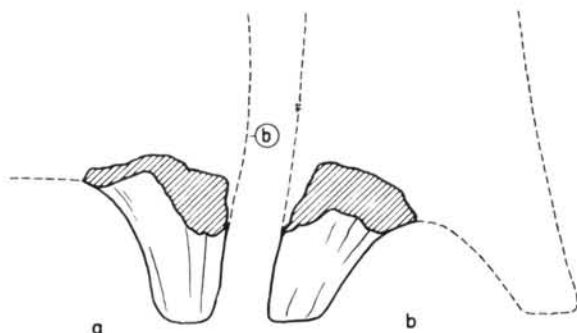
27. ábra. Hoididol törzsének töredéke (a-e)
és rekonstrukciója (f): Zöröghegy

Abb. 27. Mondidol, Rumpffragment (a-e) und seine Rekonstruktion (f): Zöröghegy

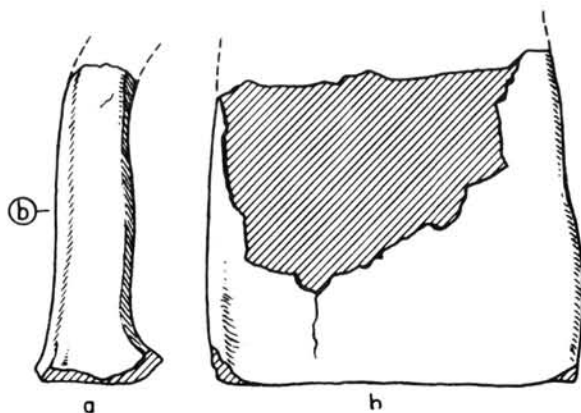
30. ábra. Tűzikutya jellegű tárgy töredéke (a-d)
és rekonstrukciója (e): Zöröghegy

Abb. 30. Feuerbockartiger Gegenstand, Fragment (a-d) und seine Rekonstruktion (e): Zöröghegy

28. ábra. Hoididol (?) lábtöredéke. Zöröghegy

Abb. 28. Mondidol (?), Fussfragment. Zöröghegy

29. ábra. Tűzikutya (?) lábtöredéke. Zöröghegy

Abb. 29. Feuerbock (?), Fussfragment. Zöröghegy

jával. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje és simított külseje sötétbarna. Hátán sötétszürke színeződés. H 6; törzs átm 3,7 x 2,7. Rekonstr. h a fejekkel 30; a háton 15; m a fejkénél 15; a hátnál 10,5. Lelt. sz. 67. 128. 5. (27. ábra)

Valószínűleg hoididolhoz tartozó lábtöredék. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje vörös, felületének kifelé eső része szürkés-, befelé eső része sárgásbarna. M 5,3. Rekonstr. talp sz. 9,5. Lelt. sz. 68. 16. 1. (28. ábra)

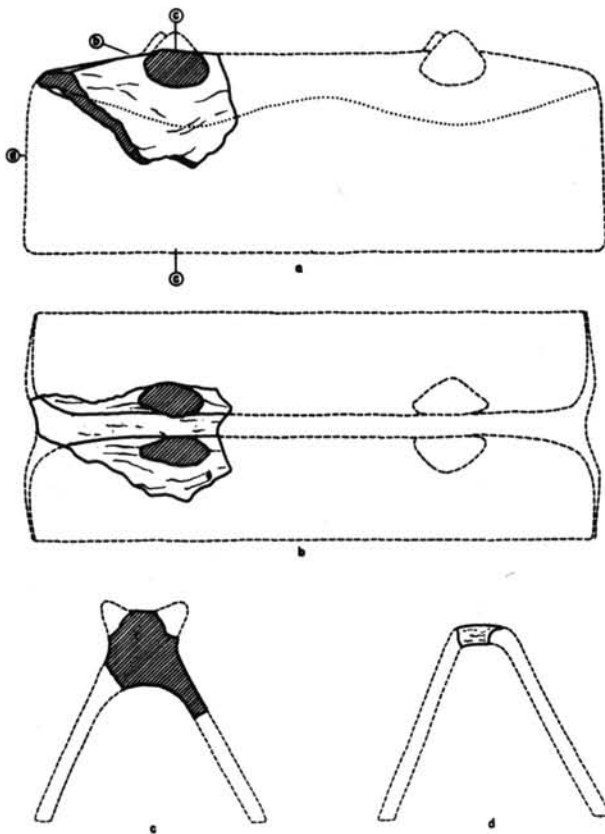
Valószínűleg tűzikutya jellegű tárgy lábtöredéke. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje és fényesre simított külseje vörösesbarna. Sz 9; vast 2; m 8. Lelt. sz. 67. 128. 25. (29. ábra)

Valószínűleg tűzikutya jellegű, egy hengeres lábú, szalagtestű tárgy töredéke, testének mindkét szélén ujjbenyomásos díszítéssel. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Belseje és külseje világosbarna. Hátán szürke színeződés. H 10; m a hátnál 4,2; hát sz 4; talp átm 4,4. Rekonstr. h a csücsoknál 17; a háton 4,7; m a csücsoknál 10,5. Lelt. sz. 67. 128. 6. (30. ábra)

Kúpeserép alakú tűzikutya egyik felső végének töredéke, két letörött szarv nyomával. Jól iszapolt anyaga tégl keménységűre égetett. Kívül-belül fekete. H 10; m 6; fal vast 0,8. Rekonstr. (Ld. 31. a-b) h 30; m a szarvaknál 11; a hátnál 10; alsó sz 12; hát sz 1,2. Lelt. sz. 68. 17. 30. (31. ábra)

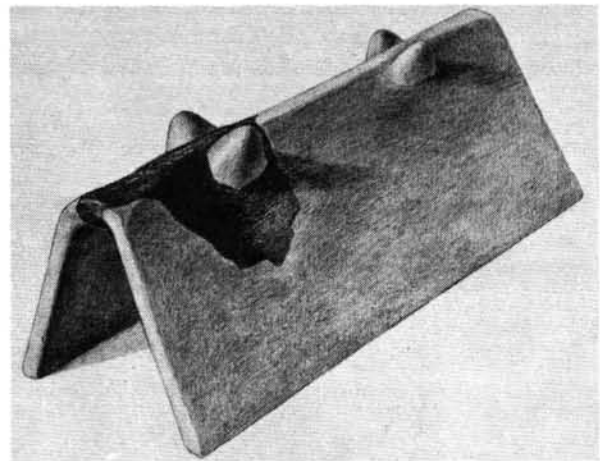
BALF. Lelőköri körülménye ismeretlen. Liszt Ferenc Múzeum, Sopron.

Hatlábú, valószínűleg állatfejes hoididol. A nyakak közül csak az egyik csonkja maradt meg, a másik a múzeum kiegészítése. Az eredeti nyakrész belső oldalán támasztóléc csonkja. A sima has és a nyak belső oldala kivételével a törzset – a háton is – kalenderbergi stílusú, fonatos reliefszerű borítja. A szétterpesztett lábak talpa kifelé hajlik, külsejük helyenkint vízszintes barázdákkal és mélyített pontsorokkal díszített. Külseje barnásszürke. A lábaknál 51; a nyakívekkel 57; a háton 40; m a nyakcsomónál 26; a hátnál 18; sz a háton 9. Lelt. sz. 54. 156. 1. (XI. tábla 6.)

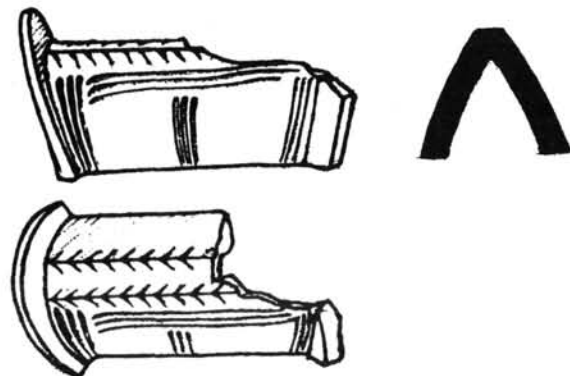

31. a. ábra. Kúpcserép alakú tűzikutya egyik felső sarokrészének töredéke. Zöröghegy

Abb. 31. a. Firstziegelförmiger Feuerbock, Fragment des einen oberen Eckteiles. Zöröghegy

31. b. ábra. A 31. a. töredék rekonstrukciója. Zöröghegy
Abb. 31. b. Rekonstruktion des Fragments 31. a. Zöröghegy

31. c. ábra. Kúpcserép (Firstziegel) alakú tűzikutya Burkheimből. Kimmig (i. m. I. kép) után

Abb. 31. c. Firstziegelförmiger Feuerbock aus Burkheim. Nach Kimmig (a. a. O. Abb. I.)

BUDAPEST. BÉKÁSMEGYERI VÍZMŰVEK. Telep. Leletmentés. Bp. Tört. Múzeum.

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Testén átfűrt lyuk maradványa. Háta vízszintesen fazettált. Anyaga rosszul iszapolt, mállékony. Belseje és simított külseje barnásszürke. Hátán és oldalain sötétszürke foltok. H 4,8; m a szarvknál 10,2; a hátnál 9,5; talp sz 6,3; hát sz 3,3; lyuk átm 2,7. Rekonstr. h a talpon és felül a háton 25,7; a szarvak között 18. Lelt. sz. (töredékei külön leltározottak) B. 54. 23. 99; B. 54. 23. 102; B. 54. 23. 103. (X. tábla 2.)

Tűzikutya felső középső részének töredéke. Hátán hármás barázda. Oldalsó törésfelületén két átfűrt lyuk maradványa. Anyaga jól iszapolt, téglá keménységűre égetett. Belseje és simított külseje barnásszürke. H 6,8; m 6,5; sz a háton 4,5; az alsó törésfelületen 6,6. Lelt. sz. 60. 3. 5. (X. tábla 3.)

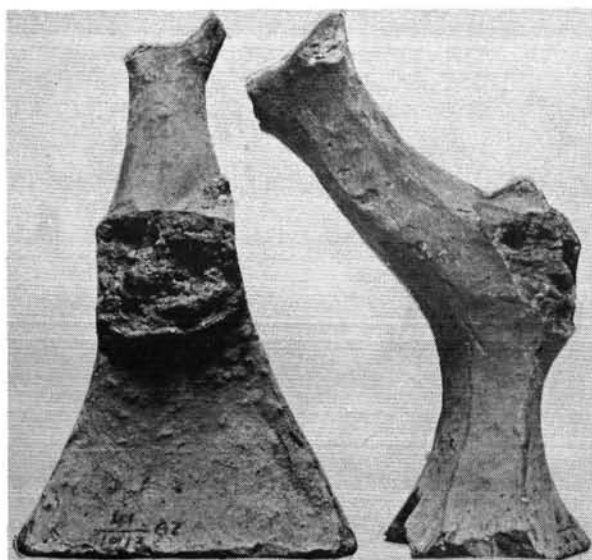
Valószínűleg padalaki tűzikutya lábtöredéke, felfelé ívelő szarvrész és a törzs csontjával. Egyik hosszanti oldalának mindkét szélén és a törzs csontján ujjheggyel mintázott csipkés. Jól iszapolt anyaga téglá keménységűre égetett. Belseje vörösszürke, simított külseje világosbarna. Egyik keskeny oldalán sötétszürke foltok. H a törzscsontknál 6,2; m 9,2; talp sz 13,5. Rekonstr. h a lábknál 24; a szarvknál 12,7; m a szarvknál 16,6; a hátnál 6. Lelt. sz. B. 55. 48. 53. (X. tábla 4.)

Valószínűleg áttört testű tűzikutya egyik felső sarokrészének töredéke két kis szarv csontjával. A háton két hosszanti, keskeny oldalán három függőleges barázda. Jól iszapolt anyaga téglá keménységűre égetett. Belseje és külseje világos sárgászürke. H 8,4; m 6,4; sz a háton 3,2. Rekonstr. h a talpon 30; a háton 29; a szarvak között 24; m a szarvknál 12; a hátnál 11; sz a talpon 5. Lelt. sz. B. 54. 37. 5. (V. tábla 2.)

Háromlábú, állatfejes holdidol. A nyakon és a háton hosszanti irányú kettős fazettálás. Az ívelt profilú hengeres lábak talpa kör alakban kitüremlik és a középen kúposan bemélyed. Anyaga jól iszapolt, téglá keménységűre égetett. Belseje és simított külseje világosbarna. A háton és az egyik hosszanti oldalon sötétszürke

32. ábra. Holdidol egyik végének töredéke. Ld. még VIII, 5. Kisköszeg

Abb. 32. Mondidol, Fragment des einen Endes. Siehe noch VIII, 5. Kisköszeg

foltok. A talp és a foltokkal tarkított oldal repedezett. H a talpknál 22,5; a fejeknél 31,5; a hátón 8,5; m a fejeknél 14,5; a hátánál 11,8; sz a hátón 3,9; s talpak átm 6,1. Lelt. sz. B. 60. 3. 3. (VIII. tábla 6.)

Állatfejes holdidol nyak- és fejűredéke. A szarvak hegye letörött. A nyakrészen kettős fazettálás. Kvarcszemekkel soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje szürkésvörös, simított külseje barnásszürke, a fejen és a nyakon sötétzürke foltokkal. H 8. Rekonstr. h a talpknál 23,7; a fejeknél 33,4; a hátón 9; m a fejeknél 15,5; a hátánál 12,7; sz a hátón 4,9. Lelt. sz. 60. 3. 6. (VIII. tábla 7.)

BUDAPEST. FEHÉRVÁRI ÉS BARANYAI ÚT SARKA. Leletmentés. Bp. Tört. Múzeum

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán és a hát közepén három-három kis szarvszerű dudor. Testén két átfúrt lyuk. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje sárgásszürke. Háta és egyik hosszanti oldala, kivéve a lyukak körül és a lyukakban kormosfekete. Keskeny oldala függőlegesen barázdált. H 17,5; m a szarvaknál 11,3; a hátánál 10,3; lyukak átm. kívül 3; belül 1,9; talp sz 6,6; hát sz 2,5. Rekonstr. h a talpon 31; a hátón 29,4. Lelt. sz. 68. 7. 1. (V. tábla 1.)

Valószínűleg áttört idomú tüzikutya középső talprészének töredéke, félhengeres középtestből kiágazó három hasábalakú lap csónkjával. Kis kavicsokkal soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje világos sárgásszürke. H 9,5; m 4,5; talp sz 7,8. Rekonstr. h a talpon 27; a hátón 25,4; a feltételezett szarvak között 19; m a szarvaknál 12; a hátánál 9,8. Lelt. sz. 68. 7. 2. (V. tábla 3.)

BUDAPEST, SZTREGOVA UTCA. Leletmentés. Bp., Történelmi Múzeum. Tüzikutya, töredékes. Felső sarkán két kis szarv csónkján. Testén három átfúrt lyuk. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje sárgásszürke. H 18,5; sz a hátón 0,8. Rekonstr. h a talpon 29; a szarvaknál 26; a szarvak között 21; m a szarvaknál 9; talp sz 7. Lelt. sz. 64. 47. 120. (X. tábla 1.)

CSÁKBERÉNY. Lelőkörülménye ismeretlen. Székesfehérvári Múzeum.

Állatfejes holdidol egyik felső nyak- és fejűredéke. Az állatfej két szarva letörött. A nyak élei sűrűn rovátkoltak. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje fekete, fényesre simított külseje barna. M 9,1; a hasábalakú nyak alsó metszete a törésfületlen 4,4 x 4,2. Lelt. sz. 1358. (VIII. tábla 11.)

ESZTERGOM-HELEMBA SZIGET. Lelőkörülménye ismeretlen. Magyar Nemzeti Múzeum.

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Az egyik hegye letörött. Testén átfúrt lyuk. Hátán ferde, turbántekereses fazettálás. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje fekete, simított külseje szürkésvörös. Hátán fekete foltok. H 12; m a szarvaknál 9,8; a hátánál 9; talp sz. 6; hát sz. 2,9; lyuk átm. 2,3. Lelt. sz. 55. 81. 1. (IV. tábla 1.)

KISKÖSZEG. Lelőkörülménye ismeretlen. Magyar Nemzeti Múzeum.

Padalaku tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán befelé hajló három kis szarv, a két szélső letörött. Hátán hosszanti irányú, szélső oldalán függőleges kettős barázda. A láb felső részén átfúrt lyuk. A láb íveltten szétterülő, talpa téglalap alakú. A lyukak széle kitüremelő, a hát és a láb belső szélei hangsúlyozottan mintáztak. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és durván munkált külseje vörössárga. A hátón sötétzürke foltok. H a hátrésznél 6; m a szarvaknál 13; a hátánál 9,5; a talp mérete 6,5 x 6; sz. a hátón 4,2. Lelt. sz. 41. 1913. 65. (X. tábla 5.)

Állatfejes holdidol egyik végének töredéke. Az állatfej pofarésze és az egyik szarva letörött. A hátrész csónkján, a nyak tövében két kis szarv, az egyik letörött. A szétterülő tömör láb talpa téglalap alakú. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, durván munkált külseje világos szürkésárga. M a fej szarvainál 15; a hát szarvainál 9; sz. a hátón 3; a talp méretei 8,5 x 4. Lelt. sz. 41. 1913. 62. (VIII. tábla 5.)

KÜLSŐVAT, BÁNHÁLMA PUSZTA. Szórvány. Pápai Múzeum.

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán egy kis szarvszerű nyulvány. Hegye letörött. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje világossárga. Felületén, a törésfületek és a lyuk belsejét kivéve, mérszeférvé bevonat nyomai. Háta erősen átégett. H 6,5; m a hátánál 8,5; a letört szarvánál 9,1; sz. a talpon 6,2; a hátón 1,6; lyuk átm. 1,7. Lelt. sz. 69. 6. 1. (III. tábla 1.)

LENGYEL. Wosinsky ásatása. Publikált leləkörülményekkel. Szekszárdi Múzeum.

Tüzikutya. Egyik vége hiányzik. Wosinsky idejében még ép volt. Felső sarkain egy-egy hosszanti irányban átfúrt fülserű fogantyú. A testén átfúrt két lyukat függőleges barázda választja el. A lapos hát szélét is vízszintes barázda követi. Anyaga téglakeménységűnek látszik. Simított külseje barna, helyenkint szürkés foltokkal. H 20; m a fülénél 10; a hátánál 7; sz. a talpon 4,5; a hátón 3; a fogantyúban levő lyuk átm. 1,8; a testen átfúrt lyuké 2. Rekonstr. h a talpon 23; felül 22; a hátón a fogantyúk között 18. Lelt. sz. B. 132/933. 213. (119. gödör). (IV. tábla 4.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Wosinsky idejében még ép volt Felső sarka íveltten felnyúlik. Hátán hullámprofilú hornyolások. Talpa szétterül. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörössárga. Mindkét hosszanti oldalán, különösen a hátón sötétzürke foltok. H 11; m a nyulványnál 9,2; a hátánál 7,4; sz. a talpon 4; a hátón 3. Rekonstr. h a talpon 25,6; felül 24; a hátón a nyulványok között 20. Lelt. sz. 58. 535. 1. (92. gödör). (IV. tábla 5.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka a széles, lapos hátból íveltten kiemelkedő két hegyes nyulványban végződik. Az egyik hosszanti oldalán egy nagy, alatta két kisebb, a másikon egymás mellett két nagy, barázdával képzett kerékforma. Wosinsky rajza és a múzeum rekonstrukciója szerint az akkor még ép darab egyik hosszanti oldalának két végén három-három, a másikon a hát alatt egy sorban négy barázdával képzett kerékforma volt. A keskeny oldalt egy-egy széles függőleges barázda osztja ketté. Szélei a talp kivételével élszedettek. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Simított külseje világos sárgásszürke,

az egyik hosszanti oldalán sötétzürke foltokkal. H 10,6; a nyulványnál 15,3; sz. a talpon 11; a hátón 6; a kerékalakú barázdák átm. 5,3. Rekonstr. h a talpon és felül 27; a hátón a nyulványok között 18; m a hátánál 10,6. Lelt. sz. B. 132/933. 212. (76. gödör). (VI. tábla 3.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Wosinsky idejében még jórészt ép példány maradványa. A hátból íveltten kiemelkedő sarkának vége letörött. Hosszanti oldalának szélén függőleges barázda. Mellette szintén barázdával képzett kerék, amelyet Wosinsky rajza szerint a még ép példányon fekvő, ugyancsak barázdált S-forma, majd ismét kerék követett. Az ellentétes hosszanti oldalról, amelyen a töredék erősen rongált, Wosinsky nem közölt rajzot. Keskeny oldalán barázdával képzett álló S-forma. Jól iszapolt anyaga kissé mállékony. Belseje erősen átégett, barnásfekete, simított külseje sárgásvörös, szürkés foltokkal. H 6,4; m. 15. Rekonstr. h. a talpon 30; felül 28; a hátón a nyulványok között 18; m. a nyulványoknál 16; a hátánál 11; a kerék átm. 3,8. Lelt. sz. B. 132/933. 211. (76. gödör). (VI. tábla 5.)

Tüzikutya középső részének töredéke. Mindkét hosszanti oldalán végeikkel egymásba kapcsolódó két barázdával képzett fekvő S-forma. Fölöttük a hát profilját követő barázda, nyilván három oldalú keretkezés maradványa. A kissé homorú, lekerekített szélű, ívelt hátrészen hosszanti irányú, barázdával képzett hullámvonal. Barázdált nyomok az egyik hosszanti oldal szélén is. Jól iszapolt anyaga mállékony. Belseje vörössárga, külseje az egyik hosszanti oldalán narancssárga, a másikon világosszürke, Wosinsky szerint fehér bevonatú. A hát szürkésárga, a talp szürkésvörös. H 18,5; m. a szélén 12,4; a hát közepénél 10; sz. a talpon 9; a hátón 3; Rekonstr. h. a talpon 34; felül 33; m. a nyulványoknál 15,6. Lelt. sz. 59. 116. 1. (94. gödör). (VI. tábla 7.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka íveltten befelé hajló két kis szarvban végződik. Az egyik hegye letörött. Testének alsó részén kerék, fölöttéte irányú ovális átfúrt lyuk. Kerek mélyedésekből képzett sor a lyukak mellett, a keskeny oldal szélén és közepén. Rosszul iszapolt anyaga mállékony. Belseje vörös, külseje sárgásszürke. H 10,6; m a szarvaknál 14; a hátánál 10; sz. a talpnál 6,7; a szarvaknál 3,1; kerék lyuk átm. 2; az ovális lyuk mérete 3,4 x 2. Lelt. sz. B. 132/933. 216. (151. munkahely). (X. tábla 6.)

Tüzikutya. A háborús események következtében elpusztult, Wosinsky leírása és rajza szerint felső sarkain kissé kifelé álló két-két szarvszerű nyulvány. Hosszanti oldalain barázdával képzett hullámvonal, hajlataiban egy-egy kerék mélyedés. Keskeny oldalain is hullámvonal részlet. Jól égetett, felületét simított. H. a talpon 27; felül 28; a szarvak között a hátón 16; m. a szarvaknál 13,6; a hátánál 9; sz. a talpon 8; a szarvak között 9,4. (59. gödör). (XIII. tábla 1.)

Állatfejes holdidol. Két kettős lábának vége és egyik állatfeje hiányzik. Az íveltten befelé hajló állatfej stílusát kősejnek látszik, két átfúrt szarvvelűgű bütyökkel. A nyakon és a fejen harántirányban plasztikus redők. A keskeny oldalán csucsba futó barázdák. Mindkét hosszanti oldalán egy nagyobb és két kisebb, a lábok fölött egy-egy nagyobb barázdával képzett kerékforma, a közepén kerék mélyedéssel. Rovátkolt lépcső vonul végig a nyaktól a has közepéig, ahol csucsban találkozik. Rovátkoltak a hosszanti és a keskeny oldalak által képzett élek is. Ferde barázdák borítják a hosszanti oldalak két végét. Repedezett külseje sárgás, alatta fekete. Egyik hosszanti oldalán fehér, mérszeférvé bevonat nyomai. H 30,4; m. 21; sz. a hátón 7; a nagy kerékforma átm. 4; a kicsié 2. Rekonstr. h. a lábknál 31; a fejek között 11,8; a hátón 10; m. a fejeknél 21,4; a hátánál 12; a talpon 10,4. Lelt. sz. 33. 179. 150. (93. gödör). (XIII. tábla 3.)

Állatfejes holdidol nyaktöredéke. Egész felülete csucsba futó barázdákkal borított. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje sárgásszürke. H 11; vast. alul 4. Lelt. sz. B. 132/933. 229. (88. gödör). (XIII. tábla 4.)

Állatfejes holdidol törzse nyakfelé eső részének töredéke, a láb és a hátból kiemelkedő támasztóléc csónkjával. Mindkét oldala barázdákkal képzett kalenderbergi stílusú relieformamentikával borított. Barázda választja el a törzset a lábtól is. Keskeny oldalán a láb fölött kerék mélyedésekből álló sor. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje szürkésárga. H 15; m. a szélén 15; a hátánál 14; sz. a talpon 8,6; a hátón 7. Lelt. sz. B. 132/933. 215. (135. gödör). (XIII. tábla 5.)

LENGYEL. Wosinsky ásatása. Lelőkörülménye ismeretlen. Szekszárdi Múzeum.

Tüzikutya alsó sarokrészének töredéke. Hosszanti oldalának alsó szélén rovátkolások. Keskeny oldalán két függőleges barázda. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világossárga. H 7,4; m. 7,6; sz. a talpon 7. Lelt. sz. 59. 107. 1. (IV. tábla 2.)

Tüzikutya alsó, kitüremelő sarokrészének töredéke. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, egyenlőtlen külseje világos szürkésbarna. H 9; m. 4,8. Lelt. sz. 59. 111. 1. (IV. tábla 3.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarvszerű nyulvány. Az egyik hegye letörött. Hosszanti oldalán átfúrt kerék lyuk, amelybe a keskeny oldalból oválisan induló, majd lekerekített sarkú, téglalapalakúra szűkülő nyílás torkollik. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje szürkésbarna. H 7,8; m. a szarvaknál 10; a hátánál 7,6; sz. a talpon 7; a hátón 3,5; a hosszanti oldalán levő lyuk átm. 3; az ovális nyílás mérete 5 x 3. Lelt. sz. 59. 115. 7. (IV. tábla 6.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka kissé felnyúlik. Hegye letörött. Hosszanti oldalainak széle barázdával keretezett. Az egyik oldalán a kereten belüli két sarokban, a másikon csak a felső sarokban kerék mélyedés. Keskeny oldalán három függőleges barázda. Hosszanti barázda nyomok az erősen rongált hátón is. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgásbarna, a hátón szürkés foltal. H 9,2; m. a hátánál 10; a nyulványnál 11,4; sz. a talpon 6; a hátón 3,8. Lelt. sz. 59. 108. 1. (IV. tábla 7.)

Tüzikutya alsó sarokrészének töredéke. Erősen rongált. Testén átfúrt lyuk maradványa. Mindkét hosszanti oldalát kis ovális mélyedés borítja. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, egyenlőtlen külseje sárgás-

szürke. H. 11; m. 10,3. Rekonstr. m. a hátánál 14; a feltételezett szarvaknál 15; sz. a talpon 8; a hátán 4. Lelt. sz. 59. 110. 1. (IV. tábla 8.)

Tüzikutya középső részének töredéke. Hosszanti oldalán barázdával képzett S-alakú része. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje narancssárga. H. 11; m. a hátánál 10,6; sz. a talpon 5; a hátán 3. Lelt. sz. 59. 113. 1. (VI. tábla 4.)

Tüzikutya alsó sarokrészének töredéke. Hosszanti oldalain barázdával képzett kerékformák maradványai. Keskeny oldalán végükkel egymásba kapcsolódó függőleges S-formák. Mindhárom oldalának szélén barázdás keretezés. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje narancssárga. Egyik hosszanti oldalán és a talp szélén fekete foltok. H. 6,4; m. 10,4; sz. a talpon 10. Rekonstr. m. a feltételezett nyúlványoknál 15,6. Lelt. sz. B. 132/933. 311 b. (VI. tábla 6.)

Áttört idomú tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka sematikusan mintázott állatfejben végződik. Pofarésze és szétálló szarvainak hegye letört. A hát és a talp csomja közötti nyílás sarkai lekerekítettek. Keskeny oldalán három széles, függőleges barázda. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje sárga. Egyik hosszanti oldala erősen égetett, szürke. H. 5; m. a fejénél 10; a hátánál 6,8; sz. a talpon 5,5; a hátán 3; nyílás m. 3,8. Lelt. sz. 59. 106. 1. (VIII. tábla 4.)

Állatfejes holdidol nyaktöredéke, kalenderbergi stílusú relief ornamentikával. A nyak irányában húzódó barázdákat kettős barázda gyűrűszerűen fogja össze, közepén mélyített pontsorral. Sima belső oldalán vízszintes irányba induló támasztó léccsonkja. A hát felé eső részen harántirányú barázdák nyoma. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgászürke, repedezett. Egyik hosszanti oldalán fekete foltok. M. 16; vast. alul 8. Rekonstr. m. a fejénél 28; a hátánál 13,6; sz. a feltételezett kettős láb talpán 12; a hátán 7. Lelt. sz. B. 132/933. 218. (XII. tábla 2.)

Valószínűleg holdidol nyaktöredéke. Kívül kerek mélyedésekkel borított, belső oldalán rovátkolt lécdíszítés maradványai. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna, sötétszürke foltokkal. H. 10; vast. 7. Lelt. sz. B. 132/933. 219. (XIII. tábla 2.)

MAGYARFALVA, GARASOS ERDŐ. (-HARKA) Leletmentés. Stornó Múzeum, Sopron.

Valószínűleg állatfejes holdidol törzsének töredéke, lábpár csomkjával. Oldalán a kalenderbergi stílusú reliefdíszítés, barázdákkal képzett léceinek élei rovátkoltak. A törzset a lábsonktól kis, kúp alakú bütyöksor választja el. Kavicsok soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és külseje világos sárgászürke. H. 16; m. 10. Nincs leltári száma. (XII. tábla 1.)

Valószínűleg állatfejes, hatlábú holdidol töredéke. A törzs fele, ehhez csatlakozó egyik szétterpesztett lába és nyaka maradt meg, a hátán függőleges, a nyakbelsőn vízszintes támasztóléc csomkjával. Az egész töredék kalenderbergi stílusú reliefdíszítéssel borított. A barázdákkal képzett, fonadékszerű díszítmény élei helyenkint rovátkoltak. Rovátkoltak a támasztó lécek csomkjainak élei is. A lábakat a törzstől szemölcsor választja el. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és külseje sárgászürke. Egyik oldalán és részben a hátán is csillogó, szurokfekete, égett jellegű bevonat. H. 26,6; m. a nyaknál 31,4; a hátánál 15,2; sz. a hátán 7. Rekonstr.: h. a lábknál 36,4; a nyakvéknél 49,4; a fejkénél 19; m. a fejkénél 33; sz. a lábknál 13,4. Nincs leltári száma. (XII. tábla 3.)

Valószínűleg állatfejes holdidol láb-töredéke. Kalenderbergi stílusú relief díszítés rovátkolt élű függőleges lécsora. Fölöttük a lábat a törzstől elválasztó szemölcsor. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje világos sárgászürke. M. 7,8; sz. 6,9; vast. 2,5. Nincs leltári száma. (XIV. tábla 10.)

Valószínűleg állatfejes holdidol láb-töredéke, kalenderbergi stílusú, rovátkolt élű relief díszítéssel. Apró kavicsokkal soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje sárgavörös. M. 7,6; sz. 6,4; vast. 2,4. Nincs leltári száma. (XIV. tábla 11.)

SÁGHEGY. (-CELLDÖMÖLK-SÁGHEGY) Lelőkörülménye ismeretlen. Magyar Nemzeti Múzeum.

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán három, szarvszerű kis bütyök. Hegyük letört. A talprész hiányzik. Testén átfúrt nyílás maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világosbarna. H. 5,6; m. 8,5; hát sz. 2,3. Rekonstr.: m. a hátánál 7,2; a bütyköknél 9,2; talp sz. 4,2. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 3.)

Tüzikutya középső részének töredéke. Testén három átfúrt lyuk. Az ép középső fölött a hátán hármas szarvszerű dudor. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgásbarna. Lapos hátán sötétszürke foltok. H. 14,5; m. a dudoroknál 8,6; a széleken 6,3, 6,7; sz. a talpon 6,2; a hátán 3,1; a dudoroknál 3,8; lyukak átm. 1,3. Rekonstr.: h. a talpon 24; felül 23; a dudorok között 10-10. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 4.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán állatfej maradványa. Pofarésze és két elálló szarva letört. Testén átfúrt lyuk. Mindkét hosszanti oldalán benyomott pontsorokból álló díszítmény. A hátán is végighúzódnak pontsorok. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje sárgászürke, egyenlőtlenül formált külseje sárgásbarna. H. 9,5; m. a hátánál 7,7; talp sz. 5,2; hát sz. 2,5; lyuk átm. 1,8. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 5.)

Tüzikutya középső részének töredéke. Testén két átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje barna, egyenlőtlenül megmunkált külseje sárga, az egyik hosszanti oldalán és a hátán szürke. H. 5,6; m. 8,4; sz. a talpon 4,9; a hátán 1,5. Rekonstr.: h. a talpon 24; felül 23; a szarvak között 19; lyukak átm. 2. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 6.)

Tüzikutya középső részének töredéke. Talpa hiányzik. Testén három átfúrt lyuk. A középső ép, a két szélső hiányos. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárga. H. 8,3; m. 7,7; sz. a hátán 2,4; lyuk átm. 1,6. Rekonstr.: h. a talpon 25; a hátán 20; talp sz. 6,6. Lelt. sz. 21. 1949. 111.

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka letört. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje sötétbarna, simított külseje világos szürkésbarna. H. 12,5; m. a hátánál 7,5; sz. a talpon 6,6; a hátán 3,5; lyuk átm. 1,6. Rekonstr.: h. a talpon 24; a hátán 20. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 7.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Talprésze hiányzik, felső sarokrésze letört. Hátán széles barázda. Testén egy ép és egy hiányos átfúrt lyuk. A hát és a keskeny oldal szélén ujjbenyomásos dísz. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgásbarna. H. 12,5; m. 7,3; sz. a hátán 3,5; barázda sz. 1,6; mélys. 0,6; lyuk átm. 1,6. Rekonstr.: h. a talpon 23; a hátán 21; m. a hátánál 8,2; talp sz. 5. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 9.)

Tüzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka kitérőmő kis csészét alkot. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, egyik hosszanti oldala szürke, a csészécskében kormos foltok. H. 8; m. a csészécskéknél 13; a hátánál 11,3; sz. a talpon 7,7; a hátán 4,6; a csészécské belső átm. 3,5; mélys. 0,3. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 10.)

Tüzikutya. Durván formált, több töredékből restaurált. Egyik felső sarka hiányzik, a másikon két kis szarv. Ívelt felmagasodó hátán barázda. Testén két átfúrt lyuk. Anyaga rosszul iszapolt, téglakeménységűre égetett. Erősen repedezett külseje vörös, belseje szürkésvörös, a barázdákban egyöntetűen sötétszürke. H. a talpon és felül 26; a szarvak között 20; m. a szarvaknál 11; a hát közepén 11,9; sz. a talpon 9,8; a hátán 2,1; lyukak átm. 2. Lelt. sz. 21. 1949. 111. (III. tábla 11.)

SOPRON. KÁROLYMAGASLAT. Bella Lajos ásatása. Soproni Múzeum.

Állatfejes, négy lábú holdidol. Egyik nyaka a fejével együtt letört, a másikon csavartszárú kosfej. Lábainak csak a csomjai maradtak meg. Felületét a hát, a has és a nyak belső oldala kivételével kis, szabálytalan, helyenkint gúlaalakú bütykök borítják. Külseje sárgászürke, a hátán sötétszürke foltokkal. H. a nyakvéknél 13,2; a hátán 6; m. 8,4; sz. a hátán 3,3. Rekonstr.: h. a lábknál 10; a fejkénél 5; m. a fejkénél 10; a hátánál 5,4. Lelt. sz. 54. 144. 8. (XI. tábla 1.)

Állatfejes, négy lábú holdidol. Lábai letörték. A nyakakon csavartszárú kosfejek. A törzs és a nyak külső oldalán kalenderbergi stílusú, benyomkodott élű bordák futnak végig. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje sötét-, külseje világosbarna. H. a nyakvéknél 16,6; a fejkénél 10; a hátán 9; m. 8,6; sz. a hátán 2,6. Rekonstr.: h. a lábknál 14; m. a fejkénél 11,4; a hátánál 6,2. Lelt. sz. 54. 145. 7. (XI. tábla 2.)

SOPRON. KÁROLYMAGASLAT. (-VÁRISHEGY. WARISCHBERG) temető Bella-Müller: MAG 1891. VI. 9. ábra után.

Állatfejes, négy lábú holdidol. Egyik feje bikafejeknek, a másik kosfejeknek látszik. A bikafej homlokán karcolt kereszt. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A nyakak külső oldalát függőleges bütyöksorok borítják, a törzs oldalait kettős zegzug-lécek. A törzset a lábaktól bütyöksor választja el. A szétterpesztett lábak fejei kifelé hajlanak és három bütyökben végződnek, külső oldalai vízszintesen barázdáltak. Hátát is karcoltan vonalkázott háromszögek borítják. H. a nyakvéknél 19; a fejkénél 14,5. (2. halom). (XV. tábla 7.)

SOPRON. KÁROLYMAGASLAT. (-VÁRISHEGY. WARISCHBERG) telep Bella-Müller: MAG 1891. VII. 2. ábra után.

Holdidol nyak- és csavartszárú kosfej töredéke. A tarkón kalenderbergi stílusú harántlécek, a nyakon függőleges szemölcsorok maradványai. H. 11. (1. lakógödör). (XV. tábla 9.)

SOPRON. VÁRHELY. temető. Bella Lajos ásatása. Soproni Múzeum.

Valószínűleg egy lábú holdidol. Lába letört. A nyakak végén csavartszárú kosfejek, alattuk két-két elálló fül három lyukkal. Az egyik letört. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A nyak és a törzs külső oldalát hosszanti irányú szemölcsorok borítják, a nyakszirtnél szögben találkoznak. A lapos hátán és a nyakbelsőn barázdákkal kitöltött háromszögminták. A törzs oldalának közepén kettős kanellurával formált rozetta, közepén szemölccsel. Külseje sötétbarna. H. a nyakvéknél 18; a fejkénél 7,2; a hátán 8; m. 11,4. Rekonstr.: m. a fejkénél 15; a hátánál 7. Lelt. sz. 54. 123. 2. (XI. tábla 3.)

Állatfejes, egy lábú holdidol. Egyik fejének elülső része letört, a másik csavartszárú kosfej. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A tarkón hármas plasztikus redő. A nyak hátsó részén négy, a törzs külső oldalain két hosszanti irányú, rovátkolt lécdíszítés. A hengerded láb közepén elvékonyodik. Rosszul iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje barnászürke, külseje sötétszürke. H. a nyakvéknél 20; a fejkénél 7; a hátán 11; m. a fejkénél 15,4; a hátánál 7. Lelt. sz. 54. 108. 2. (54. sír). (XI. tábla 4.)

Állatfejes, négy lábú holdidol. Fejei letörték. Csonka végeiket egy-egy négyszögletes keresztmetszetű, benyomkodott élű, függőleges támasztóléc köti össze a háttal. E léceket három-három vékonyabb, csatlakozó végükön kissé megvastagodó keresztleg kapcsolja rácszerűen a nyakhoz. Az egyik oldalán csak egy maradt meg. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A nyakak és a törzs mindkét oldalán szalagszerűen, kettős barázda fut zegzug vonalban végig. Közöttük, közvetlenül a hát alatt egy-egy kis gúlaalakú bütyök. Ilyen bütykökből álló sor megy végig a nyak hátsó részének közepén is. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Külseje barnászürke. Egyik hosszanti oldalán, a nyakrészen is, gyantászerű bevonat nyomai. Hátán égési nyomok. H. a lábknál 12,6; a nyakvéknél 24,2; a hátán a támasztó lécek között 8,6; m. a fejkénél 17; a hátánál 9; sz. a lábknál 7,6; a hátán 4,7. Lelt. sz. 54. 118. 2. (40. sír). (XI. tábla 5.)

Valószínűleg állatfejes, négy lábú holdidol. A két fej és az egyik nyak hiányzik. A négy szétterpesztett lábra csomkok utalnak. Az egész test szögletes. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A törzs oldalain hármas, váltakozva függőleges és vízszintes, a nyakon és az egyik lábsonkon haránt irányú, barázdákkal képzett

bordák. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, külseje sárgásszürke. H. 15; m. 8,6; sz. a hátán 4,5. Rekonstr.: h. a lábknál 13,6; a hátán 10; m. a fejkénél 11; a hátnál 5,6; sz. a lábknál 4,2. Lelt. sz.: 54. 133. 1–2. (XV. tábla 4.)

Valószínűleg állatfejes holdidol törzs egyik végének töredéke, nyak- és láb csontjával. A nyak és a törzs hajtátában hevenyészetten karcolt háromszögek maradványa, hálószerűen képzett vonalakkal kitöltve. A kifelé álló lábszonk tövében vízszintes barázda nyoma. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje sötétszürke, külseje vörös. H. 6,4; m. 5,4. Lelt. sz.: 54. 113. 4. (101. sír). (XV. tábla 5.)

Valószínűleg állatfejes holdidol törzs egyik végének töredéke, kettős láb és nyak csontjával. A törzs és a nyak külső oldalát ellentétes irányú, barázdákkal telített háromszögek borítják. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje barnászürke, erősen átégetett, repedezett külseje vörös, a nyaktól és a hátán sötétszürke foltokkal. H. 9,4; m. 7; sz. a hátán 3,3. Lelt. sz.: 54. 113. 6. (XV. tábla 6.)

Állatfejes holdidol egyik nyak- és fejrészének töredéke, a koszejen csavartszárny nyomával. Orrrésze letört. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A fej tövében hármás, plasztikus redő, végeiken egy-egy szemölcs. A nyak külsejét szögbe futó barázdákkal képzett, függőleges bordák borítják. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje és erősen kopott külseje barnászürke. H. 3,4; m. 5,4. Lelt. sz.: 54. 108. 3. (54. sír). (XV. tábla 8.)

SOPRON. VÁRHELY. Temető. Hoernes: MAG 1891. 74. 2. ábra után. Wien, Naturhistorisches Museum.

Négyfejű, négylábú holdidol. A közös törzsből befelé ívelő nyakak végén a sematikus fejek kifelé néznek. Tarkójukat a hátal egy-egy ferde irányú támaszpólus köti össze, amelynek mindegyikét háromszor három csillagformán elhelyezkedő butyók veszi körül. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. A nyakak külső oldalait vízszintes barázdákkal képzett, rovátkolt élű lécek, a törzs oldalait és a lábak külsejét ferde, illetoleg függőleges, kupalakú butyoksorok borítják. Hármás butyoksor lóg le a girdalszerűen a törzs oldalainak közepén. A részben sérült hátán is butykok láthatók. Anyaga kvarcsemmekkel sóványított. Külseje sötét szepia színű, többfelé fekete szennyezés nyomával. H. a lábknál 14,4; nyak-íveknél 30; a fejkénél 25; a hátán 11; m. a fejkénél 21,5; a hátnál 11. Lelt. sz.: 35. 474. (27. sír). (XV. tábla 10.)

SOPRON. VÁRHELY. Temető. Gallus: Arch. Hung. 1934. X. 2. ábra után. Wien, Naturhistorisches Museum.

Tálba erősített állatfejes kétlábú holdidol. Egyik feje letört, a másik nem az idol hosszanti oldalának irányában, hanem elfordítva, szembe néz. Ornamentikája kalenderbergi stílusú. Csak az egyik oldalát borítják jórészt függőleges, rovátkolt barázdák, alul, a lábak fölött butyoksorral. A sekély tál, amelynek közepétől 5 cm távolságra helyezkedik el az idol, pereme vízszintesen csapott. Rajta váltakozva három tálcácska és három madár áll, közöttük rovátkolt háromszögek nyomaival. A tál belsejében, közvetlenül a perem alatt kettős barázda fut körül. Tőlük felfelé rovátkolt barázdákból képzett háromszögek lógnak csúcsaikkal felfelé. Az edény fenekén hármás barázda fut körbe, hasából alul négy, három ágban végzőfogantyú emelkedik ki. Az idol h. 18; m. 19. A tál átm. 48 m; m. 15. Lelt. sz.: 35. 455. (27. sír). (XVII. tábla 6.)

SOPRON. Közelebbi lelőhelye ismeretlen, Magyar Nemzeti Múzeum.

Holdidol hátrészének töredéke. Oldala kalenderbergi stílusú rovátkolt barázdákkal borított. Felső részén egyetlen széles, hosszanti irányú barázda. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje és külseje barna. H. 4,2; m. 4,9; sz. 3,4; a felső barázda sz. 2,2; mélys. 0,3. Lelt. sz.: 159.951.80. (XV. tábla 3.)

SOPRONKERESZTÚR. (-DEUTSCHKREUTZ. Burgenland, Ausztria) Sír. Bella Lajos ásatása. Soproni Múzeum.

Állatfejes, háromlábú holdidol. A kétszárú, sematikus állatfejeket ferde támaszpólus köti össze a hátallal. A támaszpólusok és a nyak közötti részt egy-egy négykülső, csúcsos, perselyű plasztikus kerék tölti ki. Az egymáshoz ívelten kapcsolódó lábak hasábalakúak, kiszélesedő talppal. A törzs mindkét oldalán barázdákkal kitöltött háromszögek maradványai. Simított, a múzeum által javított külseje barnásfekete. H. a lábknál 14; a nyakíveknél 21,3; a fejkénél 10; a hátán 5; m. a hátnál 10,8; a szarvaknál 20,6; sz. a hátán 3,8. Lelt. sz.: 54.149.2. (X. tábla 9.)

SZALACSKA. Leleltörvénye ismeretlen. Keszthelyi Múzeum.

Valószínűleg holdidol csavartszárú koszej töredéke. Oldalán plasztikus szemölcsdíszítés, tarkóján négy borda. A zárt tálból nem volt kiemelhető. Külseje barna. H. kb. 11. Lelt. sz.: 63.52.1. (XV. tábla 1.)

SZEGHALOM, CIGÁNYHALOM. Leleltörvénye ismeretlen. Magyar Nemzeti Múzeum.

Tűzikutya. Hátának ívelten kiemelkedő két felső sarka kissé befelé hajló, két-két tompa, szarvszerű nyulványt képez. Oldalainak díszítményei különbözők, három kanellurált kerékformán kívül vékony karcolt vonalakkal és pontokkal képzett fenyőfa mintából, rombusz, háromszög, zengzug és hullámvonal alakzatokból áll. A hosszanti oldalak díszítményeit vonalkelet foglalja egybe. Felülete hiányos, de az egyik keskeny oldal kivételével rekonstrálható. A hát lapos, díszítmény. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje és fényesre simított külseje sötétszürke. H. a talpon 15,4; felül 16,5; m. a szarvaknál 8; a hát közepén 5; sz. a talpon 7,5; a hátán 6,8. Lelt. sz.: 62.43.92. (VII. tábla 2.)

SZEGHALOM, KOVÁCSHALOM. Szeghalmi Gyula ásatása. Leleltörvénye ismeretlen. Debreceni Múzeum. Szeghalmi: Arch. Ért. 1913. 128. 7. ábra után.

Tűzikutya. Ívelt hátának két felső sarka kissé kifelé hajló szarvszerű nyulványban végződik. Egyik hosszanti oldala hiányos. Ép oldalát vonalkeletben függőleges vonal osztja ketté, végükön két-két ponttal. Mindkét hosszanti oldalrészén egy-egy kerékforma, perselyük helyén egy-egy ponttal. A kerek mellett három-

három fordított V alakból függőleges sor, a felső kettő alatt egy-egy ponttal. Pont van a vonalkelet négy felső sarkában is. A vonaldiszkek karcoltak, a pontok és a kerek is mélyítették. Külseje barnászürke. H. 19,5; m. 8,5. Lelt. sz.: 13/1924. (VII. tábla 4.)

SZEGHALOM KÖRNYÉKE. Leleltörvénye ismeretlen. Magyar Nemzeti Múzeum.

Tűzikutya. Hátának ívelten kiemelkedő két felső sarka kissé befelé hajló szarvszerű nyulványt képez. Keskeny oldalai között közepén egy-egy harmadik nyulvány domborodik ki. Hosszanti oldalainak díszítményei különbözők, a keskenyek azonos. Minden oldalán karcolt vonalakkal és pontokkal alkotott fenyőfa, kör, hegy mintából áll. A hosszanti oldalak díszítményeit vonalkelet foglalja egybe. A hát lapos, díszítmény. Anyaga jól iszapolt, téglakeménységre égetett. Fényesre simított külseje sötétszürke. A hát felé eső részei feketére égettek. H. a talpon 15; felül 13; m. a szarvaknál 6,5; a hát közepén 4,5; sz. a talpon és a hátán 7. Lelt. sz.: 62.43.91. (VII. tábla 3.)

Tűzikutya töredéke. Egyik vége teljesen, a másik részben hiányzik, talpából is csak egy töredék maradt meg. Felső sarka ívelten felmagasodó, szarvszerű nyulványban végződik. Háta lapos, díszítmény. Hosszanti oldalainak díszítményei különbözők. Az egyik oldal két mélyített kerék mintájának belső rücsőjött felülete valószínűleg valamiféle intarzia tapadását segíthette. A többi díszítő elem, karcolt fenyőfa, ferde vonal és mélyített pontsor. A díszítményeket vonalkelet foglalja egybe. Anyaga jól iszapolt, téglakeménységre égetett. Belseje erősen átégetett, fényesre simított külseje barna vörösszürke foltokkal. H. 18; m. a hátán 7,5; Rekonstr.: h. a talpon 24; felül 19; m. a szarvaknál 11,4; sz. a talpon és a hátán 7,5. Lelt. sz.: 62.43.93. (VII. tábla 1.)

VELEM. SZENT VID HEGY. Telep. Leleltörvénye ismeretlen. Szombathelyi Múzeum.

Tűzikutya egyik alsó saroktöredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Hosszanti oldalrészén, a lyuk mellett két széles, függőleges barázda. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H. 8; m. 5; sz. a talpon 6; lyuk átm. 0,8. Lelt. sz.: 54.517.221. (I. tábla 4.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka egyetlen szarvszerű nyulványban végződik. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. H. 5; m. a felső sarknál 7,8; a hátnál 7; sz. a talpon 6; a hátán 1,2. Lelt. sz.: 54.517.217. (I. tábla 7.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső, valószínűleg kétszárú sarka letört. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje és simított külseje vörösbarna. H. 6,3; m. a feltételezett szarvak helyén 7; a hátnál 5,6; sz. a talpon 4,3; a hátán 2. Lelt. sz.: 54.617.216. (I. tábla 8.)

Tűzikutya egyik alsó saroktöredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H. 9,2; m. 5,5; lyuk átm. 1,4. Rekonstr.: sz. a talpon 6; a hátán 2; m. a hátnál 7. Lelt. sz.: 54.517.222. (I. tábla 11.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Hegyük letört. Testén átfúrt lyuk maradványa. Keskeny oldalának szélei turbántekeresszerűen fазettáltak. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. H. 6; m. a szarvaknál 7,5; a hátnál 6; sz. a talpon 7; a hátán 2; lyuk átm. 1,4. Lelt. sz.: 54.517.218. (I. tábla 12.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Háta keskeny oldala felé lejt. Testén két átfúrt lyuk, az egyik hiányos. Anyaga téglakeménységre égetett. Belseje és egyenlőtlenül munkált külseje vörösbarna, sötétszürke foltokkal. H. 12,5; m. a végén 7,5; sz. a talpon 5,3; a hátán 1,4; lyuk átm. 1,5. Rekonstr.: h. a talpon és a hátán 25; m. a közepén 9,2. Lelt. sz.: 54.517.214. (I. tábla 15.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Az egyik hegye letört. Testén átfúrt lyuk. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Kívül, belül vörösbarna, egyik hosszanti oldalán és a hátán sötétszürke foltok. H. 9,8; m. a szarvaknál 9,8; a hátnál 18; sz. a talpon 7,4; a hátán 1,5; lyuk átm. 1,7. Lelt. sz.: 54.517.219. (I. tábla 16.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarvból, alattuk a keskeny oldalon egy pofajellegű butyokból formált sematikus állatfej. A pofa alatt három széles, függőleges barázda. Az ívelten felmagasodó hátán kettős fázettálás. A testen két átfúrt lyuk, az egyik hiányos. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, simított külseje barna, sötétszürke foltokkal. H. 7; m. a fejkénél 7,8; a hátnál 6,9; sz. a talpon 4; a hátán 3; lyuk átm. 1,9. Rekonstr.: h. a talpon 16; a hátán, a fejek között 10,5. Lelt. sz.: 54.517.220. (VIII. tábla 1.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán szarvnélküli, ívelten kifelé és felfelé hajló sematikus állatfej. Minden oldala, a hátán is sűrűn díszített. A díszítmény karcolt vonalak, sűrű rovátkolások és lencseszerű bemélyedések kombinációjából áll. A két hosszanti oldal ornamentikája különböző. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje és simított külseje barna. H. 11,4; m. a fejkénél 10; a hátnál 9; sz. a talpon 4; a hátán 1,5. Rekonstr.: h. a talpon 22,5; a fejek között a hátán 20,5. Lelt. sz.: 54.517.224. (IX. tábla 3.)

Tűzikutya egyik alsó saroktöredéke. Hosszanti oldalain ferde, a keskenyen vízszintes irányú, szabályosan és sűrűn rovátkolt barázdák, valószínűleg bronzspiralis benyomásával képezve. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje sötétszürke, simított külseje barnászürke. H. 5,9; m. 6; talp sz. 3. Lelt. sz.: 54.517.223. (XVI. tábla 2.)

Valószínűleg tűzikutya egyik hosszanti oldalának töredéke. Díszítménye mélyített zengzugvonalakkal képzett háromszögekben három-három árktolt kör. A hát felüli részén vízszintes borda maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H. 16; m. 9. Lelt. sz.: 54.517.225. (XVI. tábla 4.)

Óvalis kis tállal egybeépített, valószínűleg kettős szárú holdidol. A feltételezett szarvak felső részei és a tálka végei letörték. Mindkét hosszanti oldalának közepén három-három, át nem fúrt lyuk. Jól iszapolt anyaga téglakeménységre égetett.

Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H. 10; m. 6,8; a tálka legnagyobb sz. 7,5; lyukak átm. 1,4. Rekonstr.: a tálka h. 11; h. a szarvaknál 20; a hátón a szarvak között 10; m. a szarvaknál 9; a hátánál 7. Lelt. sz.: 54.517.230. (XVII. tábla 4.)

Állatfejes, kétlábú holdidol. Egyik vége hiányzik, a múzeum által restaurált. Törzse hengeres. Az ugyancsak hengeres láb lefelé kiszélesedik, a talpon kúposan bemélyed. Gondosan simított külseje barna. A hátón és a láb egyik oldalán sötét-szürke foltok. H. 26,5; m. a fejnél 16,6; a hátánál 11; a talp átm. 7; mélys. 2,4; a hengeres törzs átm. 4. Rekonstr.: h. a talpaknál 28,5; a fejkénél 35,3; a hátón 20. Lelt. sz.: 54.517.213. (VIII. tábla 8.)

Valószínűleg tűzikutya állatfejtörödéke. A feltételezhető két szarv és pofarész letörtött. Felülete a fej ívét követő barázdákkal borított. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje vörösbarna. H. 6,5; nyak vast. 4,9. Lelt. sz. 54. 517. 226. (VIII. tábla 9.)

Valószínűleg állatfejes holdidol fejtörödéke. Két szarva és pofarésze letörtött. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje vörösbarna. H. 4; fej vast. 2,5. Lelt. sz. 54. 517. 228. (VIII. tábla 10.)

Állatfejes holdidol kosfejtorödéke. A szarvak helyén félköríves átfúrt lap. Pofarésze hiányzik, a tarkó felülete erősen rongált. Egyik oldalán karcolt zegzugvonalak között egy-egy bebökődött mélyedés. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. H. 12; a nyak vast. 5,4. Lelt. sz. 54. 517. 229. (XIV. tábla 8.)

Valószínűleg állatfejes holdidol csavartszarvú kosfejtorödéke. Két szemét és fogaztatást helyettesítő pontok, száját karcolt vonalak jelzik. Kis kvarcsemmekkel soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje sötét-vörös. H. 8,2; a nyak vast. 6. Lelt. sz. 54. 517. 227. (XVI. tábla 7.)

ZALASZENTIVÁN. KISFALUDIHEGY. Telep. Nováki Gyula ásatása. -Zalaegerszegi Múzeum.

Állatfejes holdidol nyak- és fejtörödéke. A fej egyik szarva letörtött. Diszitetlen. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje szürke. Egyik hosszanti oldala feketére égett, kormos. M 9; sz 3,5. Lelt. sz. 64. 20. 6. (X. tábla 8.)

Valószínűleg állatfejes holdidol törzs-, csatlakozó láb-, és lábcsonttörödéke. A hát és a belső oldalak kivételével szemölcsökkel borított. A lábfejek kifelé fordítottak. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és külseje sárgászürke. H. 14; m. a hátánál 9,4. Rekonstr. h. a lábknál 15,4; a nyakiveknél 23,4; a hátón 14; m. a fejkénél 18; sz. a lábknál 10,4; a hátón 4,5. Lelt. sz. 64. 19. 1. (XIV. tábla 1.)

Állatfejes holdidol nyak- és fejtörödéke. A fej egyik szarva letörtött. Külső oldala szemölcsökkel borított. Belseje és külseje szürke. Egyik hosszanti oldala sötét-szürke. M 12,4; sz 5. Lelt. sz. 66. 10. 2. (XIV. tábla 2.)

Valószínűleg állatfejes holdidol lábtörödéke. A láb feje kissé előrenyúl. Hosszanti oldalán három, a keskenyen egy széles, függőleges barázda. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje sárgászürke. M 5; a talpon 5. Lelt. sz. 64. 20. 3. (XIV. tábla 3.)

Valószínűleg állatfejes holdidol lábtörödéke. A láb feje kissé előre nyúlik. Durván munkált. Egyik oldalán rovátkolások. Kavicsal soványított anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje sárgászürke. M 6; sz. a talpon 2,4. Lelt. sz. 64. 19. 2. (XIV. tábla 4.)

Valószínűleg állatfejes holdidol támasztóléctörödéke. Szemölcsökkel borított. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje szürke, külseje vörös. M 7,4; vast. 3. Lelt. sz. 66. 10. 3. (XIV. tábla 5.)

LELŐHELYE ISMERETLEN ESZTERGOMI BALASSA MÚZEUM

Tűzikutya egyik felének töredéke. Felső sarkán, a feltételezett szarvak helyén törésfelület. Testén két átfúrt lyuk, az egyik hiányos. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna, egyik hosszanti oldalán sötét-szürke foltokkal. H. 11; m. a hátánál 7,5; sz. a talpon 6; a hátón 2,7; a lyuk átm. 1,5. Rekonstr. h. a talpon 22,2; a hátón 19; a szarvak között 17,4; a szarvaknál 7,8. Lelt. sz. 55. 950. 1. (II. tábla 1.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán, a szarvak helyén törésfelület. Testén átfúrt lyuk maradványa. Keskeny oldalán bebökődött díszítés. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgászürke. H. 8; m. a szarvaknál 7,6; a hátánál 7,2; sz. a talpon 7; a hátón 3,3; lyuk átm. 1,8. Lelt. sz. 55. 949. 1. (II. tábla 2.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv, az egyik letörtött. Testén átfúrt lyuk. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított, erősen repedezett külseje vörösszürke. H. 8,5; m. a szarvaknál 7,5; a hátánál 7,2; sz. a talpon 5,5; a hátón 2,5; a lyuk átm. 2. Lelt. sz. 55. 956. 1. (II. tábla 3.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka letörtött. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje barna, simított külseje sárgászürke. H. 9,5; m. 9; sz. a talpon 5; a hátón 2; a lyuk átm. 1. Lelt. sz. 55. 954. 1. (II. tábla 4.)

Tűzikutya egyik alsó saroktörödéke. Felső részén valószínűleg nagy ovális nyílás maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje fekete, simított külseje sárgászürke. H. 4,5; m. 9,5; sz. a talpon 6,5, a felső törésfelületen 6. Lelt. sz. 55. 952. 1. (II. tábla 5.)

Tűzikutya. Felső sarkán két-két kis szarv. Hegyik letörtött. Testén két oldalról átfúrt, középen összekötő négy lyuk. Lekerekített háta turbántekecses fazettálású. Talpa teknősen bemélyed. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, eredetileg valószínűleg simított külseje repedezett, egyik hosszanti oldalán vörösré, a másikon sötét-szürkére égett, ugyanígy a háta is. H. a talpon 23; a hátón 21,2; m. a szarvaknál 9,5; a hátánál 9; sz. a talpon 5; a hátón 1,6; a talp homorulatának mélys. 3; sz. 3,7; a lyukak külső átm. 1,5. Lelt. sz. 55. 957. 1. (II. tábla 6.)

Tűzikutya egyik alsó saroktörödéke. Testén átfúrt lyuk. Talpa teknősen bemélyed. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgászürke. H. 9,5; m. 9,7; sz. a talpon 4; a talp homorulatának sz. 3,5; mélys. 3; lyuk átm. 2,1. Rekonstr. m. a szarvaknál 11,8; a hátánál 11; sz. a hátón 2,2. Lelt. sz. 55. 953. 1. (II. tábla 7.)

Tűzikutya egyik alsó saroktörödéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Talpa teknősen bemélyed. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösszürke. H. 7,5; m. 6,5; sz. a talpon 8,7; a talp homorulatának sz. 6; mélys. 1,5; a lyuk átm. 2. Rekonstr. m. a feltételezett szarvaknál 12,8; a hátánál 12; sz. a hátón 3. Lelt. sz. 55. 951. 1. (II. tábla 8.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka letörtött. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje sárgászürke, repedezett. H. 7,3; m. a hátánál 11; sz. a talpon 8; a hátón 2,7; a lyuk átm. 2,3. Lelt. sz. 55. 955. 1. (II. tábla 9.)

Tűzikutya középső részének töredéke. Testén két átfúrt lyuk. Háta ferden barázdált. A hát alatt az egyik oldalán három a másikon két hosszanti irányú barázda. Talpa teknősen bemélyed. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított, repedezett külseje szürkésvörös. H. 15; m. 12; sz. a talpon 7,1; a hátón 3,2; a talp homorulatának sz. 5,2; mélys. 1,3; a lyuk átm. 4. Lelt. sz. 55. 948. 1. (II. tábla 10.)

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Tűzikutya egyik felének töredéke. Felső sarkán és hátának közepén harmas kis szarv, hegyük egy kivételével letörtött. A hátón végfűgő, a keskeny oldalán függőleges barázda. Az oldalak elein ujjheggyel benyomkodott csipkés. Testén két átfúrt lyuk, az egyik hiányos. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje barna, erősen átégetett. Simított külseje az egyik hosszanti oldalán világosbarna, a másikon vöröses. H. 12,7; m. a szarvaknál 8,7; a hátánál 6,4; sz. a talpon 5; a hátón 2,9; lyukak átm. 1,6. Rekonstr. h. a talpon 24; felül 19. Lelt. sz. 13. 1950. 25. (III. tábla 2.)

SZEKSZÁRDI MÚZEUM. (Lengyel ?)

Tűzikutya középső felső részének töredéke. Hosszanti oldalának kerek mélyedések maradványai. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje sárgászürke, simított külseje világosbarna. Hosszanti oldalán, különösen a hát felé első részen sötét-szürkére égett. H. 10,6; m. 10. Rekonstr. m. 14; sz. a talpon 9; a hátón 3,6. Lelt. sz. 59. 1230. 1. (IV. tábla 9.)

Tűzikutya középső részének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Mindkét hosszanti oldalán kissé ovális bemélyedésekkel borított. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, külseje az egyik hosszanti oldalán piszkos-fehér, különösen az ovális mélyedések belsejében, a másikon barnászürke. H. 12; sz. a hátón 3,4. Rekonstr. m. a hátánál 14; sz. a talpon 9; lyuk átm. 2. Lelt. sz. 59. 1231. 1. (IV. tábla 10.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Enyhén homorú háta a sarok fel felmagasodik. A hát és az oldalak által képzett élszerű töredék részük kitérmenek. Rosszul iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világos barnászürke.

K8 barnászürke. Kívül, belül erősen repedezett. A hátón, különösen a felső sarkon és a keskeny oldal felső részén égési nyomok. H. 13; m. a felnyúló saroknál 10,6; a hátánál 6,2; sz. a talpon és a hátón 7. Lelt. sz. 59. 109. 1. (VI. tábla 1.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Enyhén homorú háta a keskeny oldalán felmagasodik és a sarkokon, amelyek letörték, valószínűleg kis szarvszerű nyúlványokat képzett. A hát és az oldalak által alakított, legömbölyített élek kitérmenek és csorbák. Rosszul iszapolt anyaga mállekony. Belseje vörösbarna, simított és repedezett külseje sárgászürke. H. 14,6; m. 16. Rekonstr. sz. a talpon és a hátón 11,4; m. a nyúlványoknál 17,2; a hátánál 12. Lelt. sz. 59. 212. 1. (VI. tábla 2.)

Valószínűleg padalakú tűzikutya egyik felső végének töredéke két szarvszerű nyúlvánnyal. Szélei ferden rovátkoltak. Külső oldala kis büttyökkel borított. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje szürkésbarna, külseje sárgásbarna. M 7; sz. 5. Lelt. sz. 59. 117. 1. (X. tábla 7.)

SZOMBATHELYI MÚZEUM. (Velem?)

Tűzikutya egyik felének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Testén két átfúrt, belül összekötő, kívül ujjheggyel kikerekített lyuk. Az egyik hiányos. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Felülete durván munkált. Belseje és külseje világos szürkésbarna. H. 9,4; m. a szarvaknál 6,6; a hátánál 6; sz. a talpon 5; a hátón 2,5; lyukak átm. kívül 2; belül 1. Rekonstr. h. a talpon 19; a szarvaknál 16; a hátón 14. Lelt. sz.: 54.505.15. (I. tábla 1.)

Tűzikutya egyik felének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Hegyik letörtött. Hátán harmas fazettálás. Hosszanti oldalait vízszintes, keskeny oldalát függőleges széles és sekély barázdák borítják. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világos sárgászürke. Hátán kormos folt. H. 7,5; m. a hátánál 5; sz. a hátón 3,6. Rekonstr. m. a szarvaknál 7,4; sz. a talpon 5. Lelt. sz.: 54.505.7. (I. tábla 2.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka letörtött. Mindkét hosszanti oldalát vízszintes és függőleges barázdákkal borított. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. Két hosszanti oldalán és a hátán kormos foltok. H. 5,2; m. a hátánál 6; sz. a talpon 4; a hátón 12. Lelt. sz.: 54.505.2. (I. tábla 3.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán egyetlen kis szarvszerű nyúlvány. Mindkét hosszanti oldalán felül és alul négy vízszintes, oldalt három függőleges barázda. Függőleges barázdák borítják a keskeny oldalt is. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világos barnászürke. H. 6; m. a szarvnál 8; a hátánál 7,2; sz. a talpon 5,7; a hátón 1,4. Lelt. sz.: 54.505.5. (I. tábla 5.)

Áttört idomú tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarka szarvszerű nyúlvánnyal magasodik. Mindkét hosszanti oldalának felső és oldalsó kerete széleinek

irányát követő barázdákkal borított. Keskeny oldalán három széles és sekély, függőleges barázdá. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. Egyik hosszanti oldalán és a hátán sötétszürke, kormos színeződés. H. 5; m. a szarvnál 8; a hátánál 7; a nyílson 4; sz. a talpon 5,5; a hátán 1. Lelt. sz.: 54.505.6. (I. tábla 6.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje vörösbarna. H. 8; m. a hátánál 6,5; lyuk átm. 1,6. Lelt. sz.: 54.505.4. (I. tábla 9.)

Tűzikutya két végének töredéke. Az egyik felső sarkán két kis szarv csomkja. A hosszanti oldalakon két, a keskeny oldalon egy függőleges karcolt vonal. A keskeny oldal szélei ferdén rovátkoltak. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje szürke, minden oldalán kormos foltokkal. H. 4; m. 7,5; sz. a talpon 3. Lelt. sz.: 54.505.1-2. (I. tábla 10.)

Tűzikutya egyik felső végének töredéke, két kis szarvval. Testén átfúrt lyuk maradványa. Szélein és kissé homorú háta közepén rovátkolás. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H. 6; m. 6,8; sz. a hátán 2,5. Rekonstr. m. a szarvaknál 9; a hátánál 8; sz. a talpon 4,4; lyuk átm. 2. Lelt. sz.: 54.505.10. (I. tábla 13.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Háta hiányzik. Testén átfúrt lyuk. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és simított külseje sárgásbarna. H. 10; m. 8; lyuk átm. 2. Rekonstr. m. a feltételezett szarvaknál 8; a hátánál 6,6; sz. a talpon 6; a hátán 2,4. Lelt. sz.: 54.505.9. (I. tábla 14.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Testén átfúrt lyuk maradványa. Hosszanti és keskeny oldalán függőleges barázdák. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. H. 7,5; m. 9,3; sz. a talpon 7,6; lyuk átm. 2. Lelt. sz.: 54.505.8. (I. tábla 17.)

Tűzikutya egyik felének töredéke. Felső sarka letört. Testén két átfúrt lyuk. Az egyik hiányos. Mindkét hosszanti oldalán, azok felső és oldalsó széleinek irányát követő harmas, a keskeny oldalon kettős barázdá. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje szürkésbarna. H. 11; m. 7,5; sz. a talpon 6; a hátán 2; lyukak átm. 1,3. Rekonstr. h. a talpon 25; felül a feltételezett szarvaknál 22,4; a szarvak között a hátán 18. Lelt. sz.: 54.505.1. (I. tábla 18.)

Tűzikutya talprészének töredéke. A talpon teknőszerű bemélyedés maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje világos szürkésbarna. H. 5,4; m. 4,8; sz. a talpon 5,2; a talp bemélyedésének sz. 2; mélys. 0,6. Lelt. sz.: 54.505.14. (XVI. tábla 1.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Hegy Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső sarkán két kis szarv. Hegyük letört. Testén átfúrt lyuk maradványa. Hátna hosszanti barázdá, szélei rovátkoltak. Hosszanti oldalán függőleges sorban ujjbenyomás. Ujjbenyomásokkal borított keskeny oldala is. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje barna. H. 5,4; m. a szarvaknál 7,9; a hátánál 6,9; sz. a talpon 6,2; a hátán 1,9; a hát barázdájának sz. 1; mélys. 0,3; lyuk átm. 1,2. Lelt. sz.: 54.518.5. (XVI. tábla 3.)

Valószínűleg tűzikutya egyik hosszanti oldalának töredéke, barázdával képzett meander-motívummal. Aprókavicsal soványított anyaga erős égéstől repedezett. Belseje vörös, eredetileg simított külseje barna. H. 8; m. 6,6; sz. 5,1. Lelt. sz.: 54.507.6. (XVI. tábla 5.)

Tűzikutya egyik végének töredéke. Felső letört sarka valószínűleg állatfejben végződött. Testén két átfúrt lyuk. Az egyik hiányos. Talpán vályúszerű bemélyedés. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje vörös, simított külseje vörösbarna. Egyik hosszanti oldalán és hátán sötétszürke foltok. H. 9; m. a hátánál 9; sz. a talpon 4,2; a hátán 2,3; lyuk átm. 2,5; a talp mélyedésének mélys. 2,9. Rekonstr. h. a talpon 16,6; a fejeknél 22; a fejek között a hátán 16; m. a fejeknél 10,2; a talp mélyedésének sz. 2. Lelt. sz.: 54.562.5. (XVI. tábla 6.)

Valószínűleg állatfejes holdidőli fejtöredéke. Mindkét hosszanti oldalának szélén harmas barázdákból képzett zegzugdiszitmény, sarkaiknál két-két mélyített lencsével. A fej orra felfelé áll, szemét szintén mélyített lencse alkotja, a nyaktól redőszerűen képzett harmas barázdá választja el. Alsó részén, a feltételezett láb irányában ovális nyílás maradványa. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje barnászürke, simított külseje sárgászürke. Egyik hosszanti oldalán, a tarkón és az orron sötétszürke foltok. H. 8; m. 11,5; sz. 3. Rekonstr. h. a lábknál 44,5; a fejeknél 47,5; a hátán 23; m. a fejeknél 27; a hátánál 16; sz. a talpon 14; a hátán 3,5; lyuk mérete 3 x 2,4. Lelt. sz.: 54.505.12. (IX. tábla 4.)

Állatfejes holdidőli erősen kopott felületű nyaktöredéke. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje és külseje sárga. M. 7; vast. 4. Lelt. sz.: 54.505.13. (XIV. tábla 6.)

Állatfejes holdidőli törzsének töredéke nyak- és lábszonkjával. Felületét a hát kivételével plasztikus szemölcsök borítják, a láb csomkját a törzstől körbe futó kettős borda választja el. Jól iszapolt anyaga téglakeménységűre égetett. Belseje világosbarna, külseje szürke. H. 10; m. 10; sz. a hátán 3,4. Lelt. sz.: 54.505.3. (XIV. tábla 7.)

II. Tipológia. Formai és felületi jellemzők

A magyarországi tűzikutyák és holdidolok formai jellemzőinek egybevetéséből sajátos tipológiai sor bontakozik ki (XVIII.). Fejlődésének irányát azonos alapformákban a teriomorf elemek, szarvak, állatfejek, kettős állatalak fokozatos, mindjobban hangsúlyozott kialakulása jelzi. A sort feltételezésünk szerint valószínűleg az a típus indíthatta el, amelynek alapidoma még közelebb van a hasábhöz, mint a tűzikutyákra

általában jellemző nemesfémrúd-alakzathoz. Többnyire homorú hátuk két vége felhúzott és egymáshoz ívelten kapcsolódó két hegyes, vagy tompa, néha már szarvjellegű csúcsban végződik. Jellegzetesen nagyméretű példányai Lengyelről valók (VI. 3–7), lényegesen kisebbek Szeghalom környékéről (VII.). = *A típus*.

E feltételezeten kezdő típust már a mind kifejezettebb nemesfémrúd-idom, a többnyire vízszintes hát és a szarvak határozottabb megformálása jellemzi. Vannak egyszarvú példányai, de leggyakoribb a felső sarkaikon kettős szarvú típus, mint Velemen (I.), az Esztergomi Múzeumban (II.) és Zöröghegyen (1–3). Előfordult még Külsővaton (III, 1.), Helembán (IV. 1.), Budapesten a Sztrégova utcában és a békásmegyeri Vízművek területén (X, 1–2.). = *B₁ típus*.

Több változatukon a szarvak multiplikációja tűnik fel, mint egy sághegyi töredék felső sarkán három egy csoportban (III. 3.), háromszor kettős szarv szintén sághegyi (III. 4.), egy lelhely nélküli (III. 2.) és háromszor három egy Budapest Fehérvár úti példányon (V, 1.). Az utóbbiakat a két felső sarkon és a hát közepén képezték ki. *B₂ típus*.

Egyik háromszarvú kisköszegi töredéken a tűzikutya alapidoma lábakká formálódva pad alakot ölt (X, 5.). Lehet, hogy e némileg időljellegű, de határozott teriomorf elemeket még nem tartalmazó típushoz tartozik a szintén pad alakú kiegészített töredék a békásmegyeri Vízművek területéről (X, 4.). = *B₃ típus*.

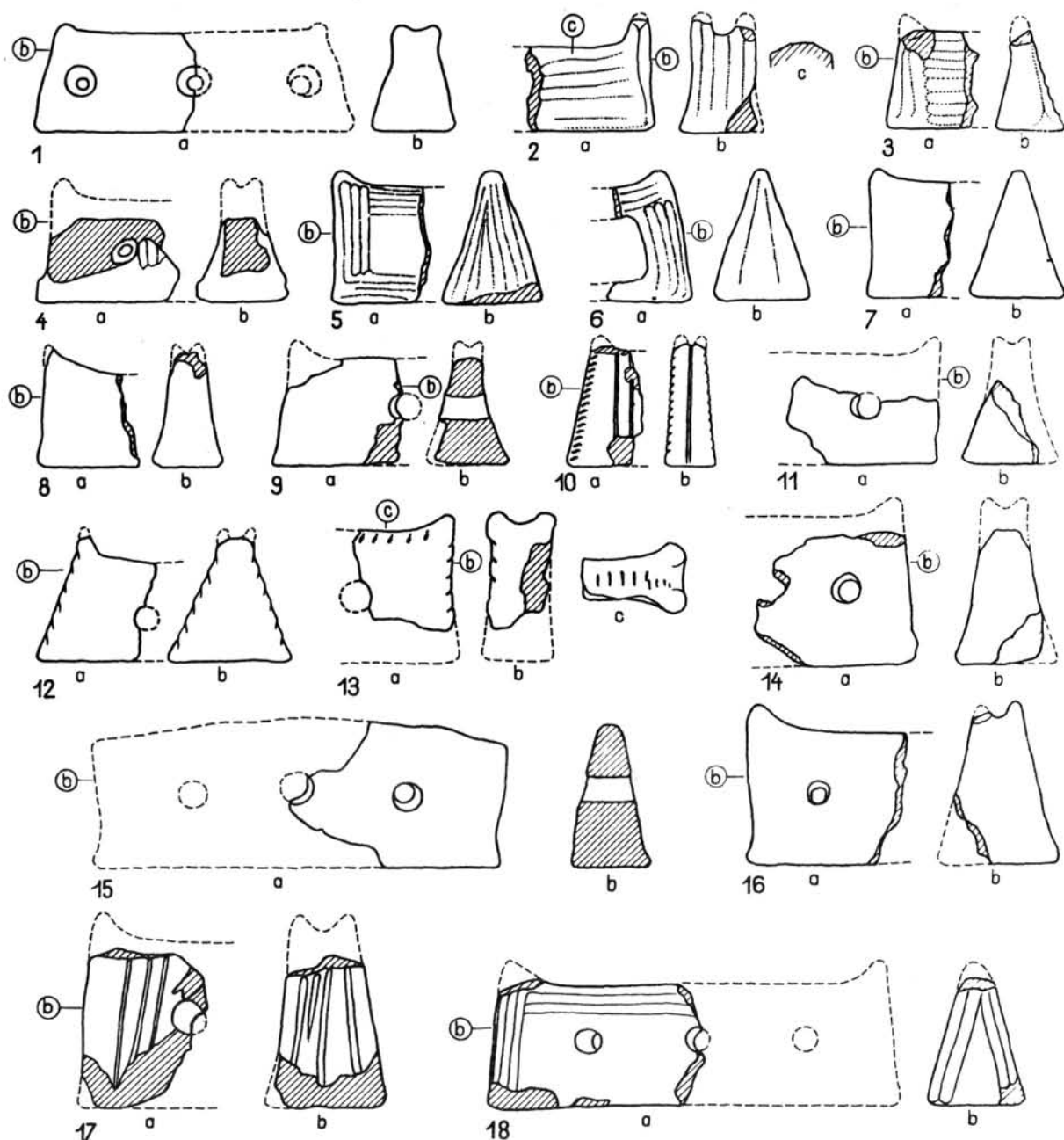
A következők már az állatfej végződésű típusok kialakulását szemléltetik. Kezdetét az a típus, amelyen az állat pofarészét a nemesfémrúd-idom szarvai alatt levő kis bütyök jelzi, mint egy sághegyi (III, 5.) és egy velemi (VIII, 1.) töredék. = *C₁ típus*.

Ez fejlődik tovább a még mindig korábbi alapidomon azáltal, hogy sarkaikon az állatfejeket rövid nyakkal önállóan képezik ki. A fejek mindig sematikusak és kifelé néznek. Legjellegzetesebb példányai Zöröghegyről valók (4–6). Az egyikük oldalán levő emlők alapján arra következtethetünk, hogy a fejekkel nőtény bovidafejet ábrázolhattak (5.). A Zöröghegyiek kívül csupán Lengyelről ismerünk egy biztosan ehhez a típushoz tartozó töredéket (VIII, 4.). Egy csákerényi (VIII, 11.) és két velemi (VIII, 9–10.) valószínűleg szintén idesorolható. = *C₂ típus*.

A teriomorf jelleg kifejlesztése vezetett ahhoz az első idoltípushoz, amelyen az eddigi nemesfémrúd-idom sematikus lábakká, meg többnyire hosszú és viszonylag vékony törzzsé alakul át és a törzs két végéből kinyúló továbbra is kifelé néző és ugyancsak sematikus bovidafejek nyaka ívelt profilall jelentősen meghosszabbodik. Kapcsolata a korábbi típusokkal korántsem pusztán tipológiai spekuláció. Nyilvánvalóvá teszi egy kisköszegi töredék, amely őrzi még a korábbi *B₁* típus szarvpárját, oldalnézete a nyak alatt teljesen azonos e típus oldalnézetével (VIII, 5. és 32.). E kettős állat zömök törzsű, háromlábú ép példánya egy fejtöredékkel együtt Budapesten, a békásmegyeri Vízművek területén (VIII, 6–7.), egy kétlábú, karcsú törzsű Velemen (VIII, 8.) került elő, és ilyen típusú idollá egészíthetünk ki két kis zöröghegyi töredéket is (26–27.). = *C₃ típus*.

Továbbiakban egyes részei jelentős változáson mennek át. Először valószínűleg csupán befelé fordul, és közelebb kerül egymáshoz hosszú nyakú fejük, de kiképzésük azonos marad az előzővel. Megőrzik korábbi sematikus bovida jellegüket is. Ennek a típusnak a létezésére következtethetünk egy zala-szentiváni töredék rekonstrukciójából. (X, 8.). = *D₁ típus*.

A következő igen elterjedt és számos változattal képviselt típuson megváltozik a hosszú nyakú, befelé fordított fejek sematikus jellege. Általában realisztikus lesz és már nem nőtény bovidát, hanem jól felismerhetően többnyire csavart szarvú kos-, egy esetben bikafejet ábrázolnak. A hosszú és mindjobban elvékonyodó nyakrészt gyakran támasztó lécek kapcsolják, biztosítják a törzshöz. E lécek rendszerint rácsmintát alkotnak (XI, 5, XII, 2–3, XIII, 5.), de akad olyan példány is, amelyen a léceket küllös kerék helyettesíti (X, 9.).

I. tábla. 4, 7–8, 11–12, 15–16; Velem; 1–3, 5–6, 9–10, 13–14, 17–18: lelőhelye ismeretlen. 1–18: Szombathelyi Múzeum

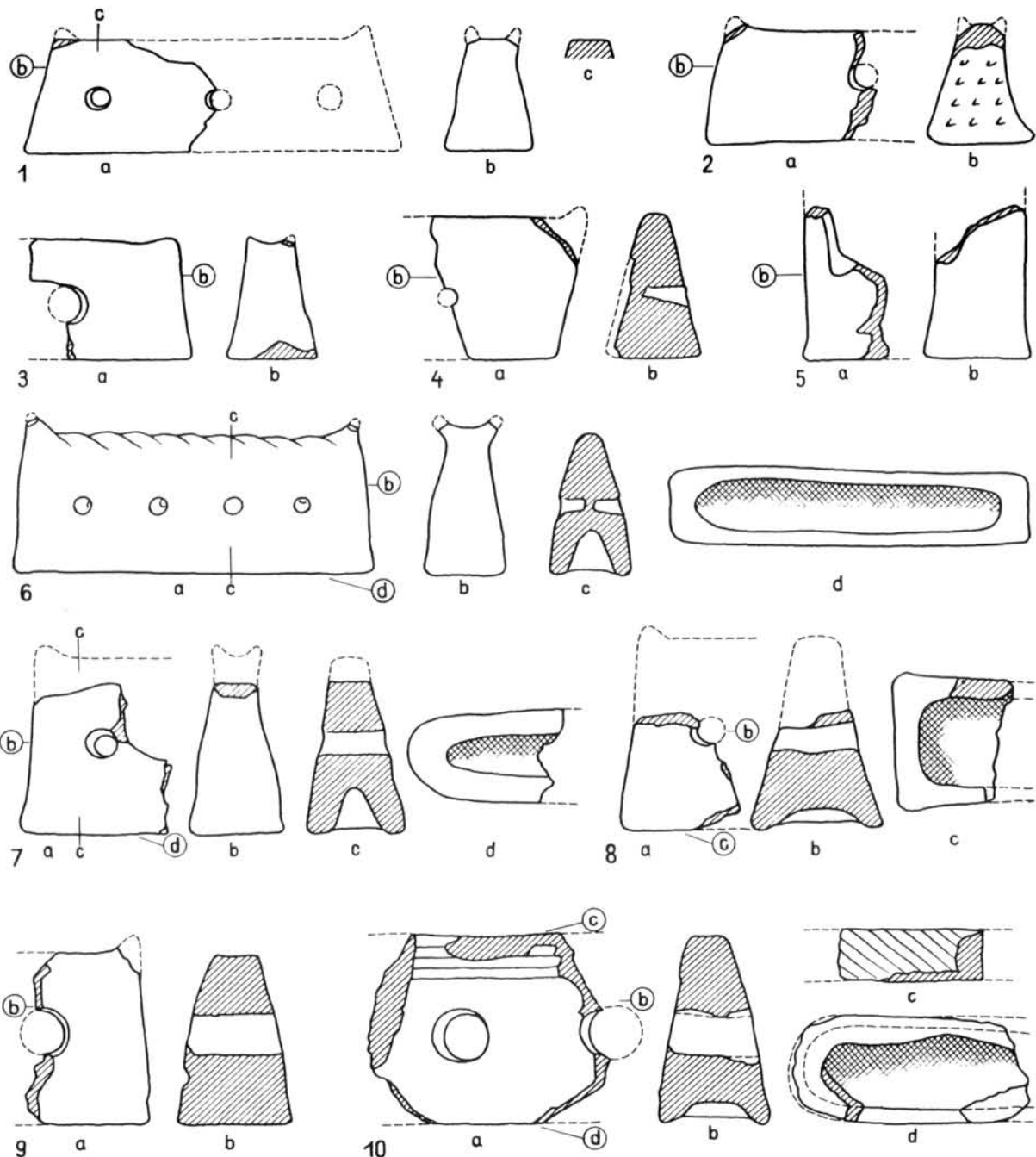
Lábaik is változatos képet mutatnak. Előfordul közöttük egyetlen hengeres lábon álló példány (XI, 4.), javarészü lábai azonban már közvetlenül a törzs alatt kettéválnak és kétszer, háromszor két szétterpesztett lábat képeznek (XI, 5–6, XII, 3, XIV, 1.). Nagy példányaik kivétel nélkül hatlábúak. A lábak egyébként szematikusan formáltak. Egyikük kifelé fordított lábfeijén ujjak jelölése is megfigyelhető (XI, 6.). Többnyire egész felületüket kalenderbergi stílusú reliefszítmények borítják. Több mint kétharmaduk Sopronból és környékéről való, a többi Velemről, Zalaszentivánról, Szalacsikáról és Lengyelről (X–XV.). = D_2 típus.

Mint a B_2 típusú tűzikutyán, a D_2 -re következő idolon is

Taf. I. 4, 7–8, 11–12, 15–16; Velem; 1–3, 5–6, 9–10, 13–14, 17–18: Fundort unbekannt. 1–18: Museum von Szombathely.

megfigyelhető készítőik multiplikációra való hajlama. Itt azonban már nem a szarvak, hanem a fejek sokszorozódnak, igaz, hogy eddig csak egyetlen Sopron–várhegyi példányon volt e jelenség megfigyelhető (XV, 10.). Törzsének végeiből nem egy, hanem két-két hátrafelé hajló szarvasbika (?) feje nyúlik ki. Egy-egy bütykös agancsuk (?) ennek megfelelően összesen négy ferde támasztó lécekként kapcsolódik a törzshöz. Minden más része azonos jellegű az előzőével. Talán egy D_3 típus képviselője.

Ezzel a feltételezett típussal zárul a tipológiai sor, amelyet a legjellegzetesebb hazai tűzikutyák és holdidolok alapján állítottam össze. Nem használtam fel néhány olyan egyedülálló

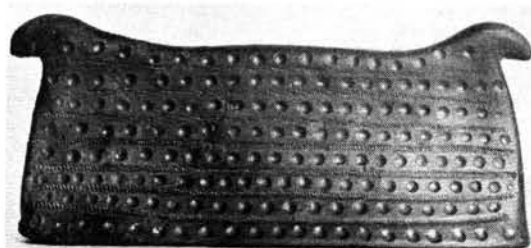
II. tábla. 1–10: lelőhelye ismeretlen. Esztergomi
Balassa Múzeum

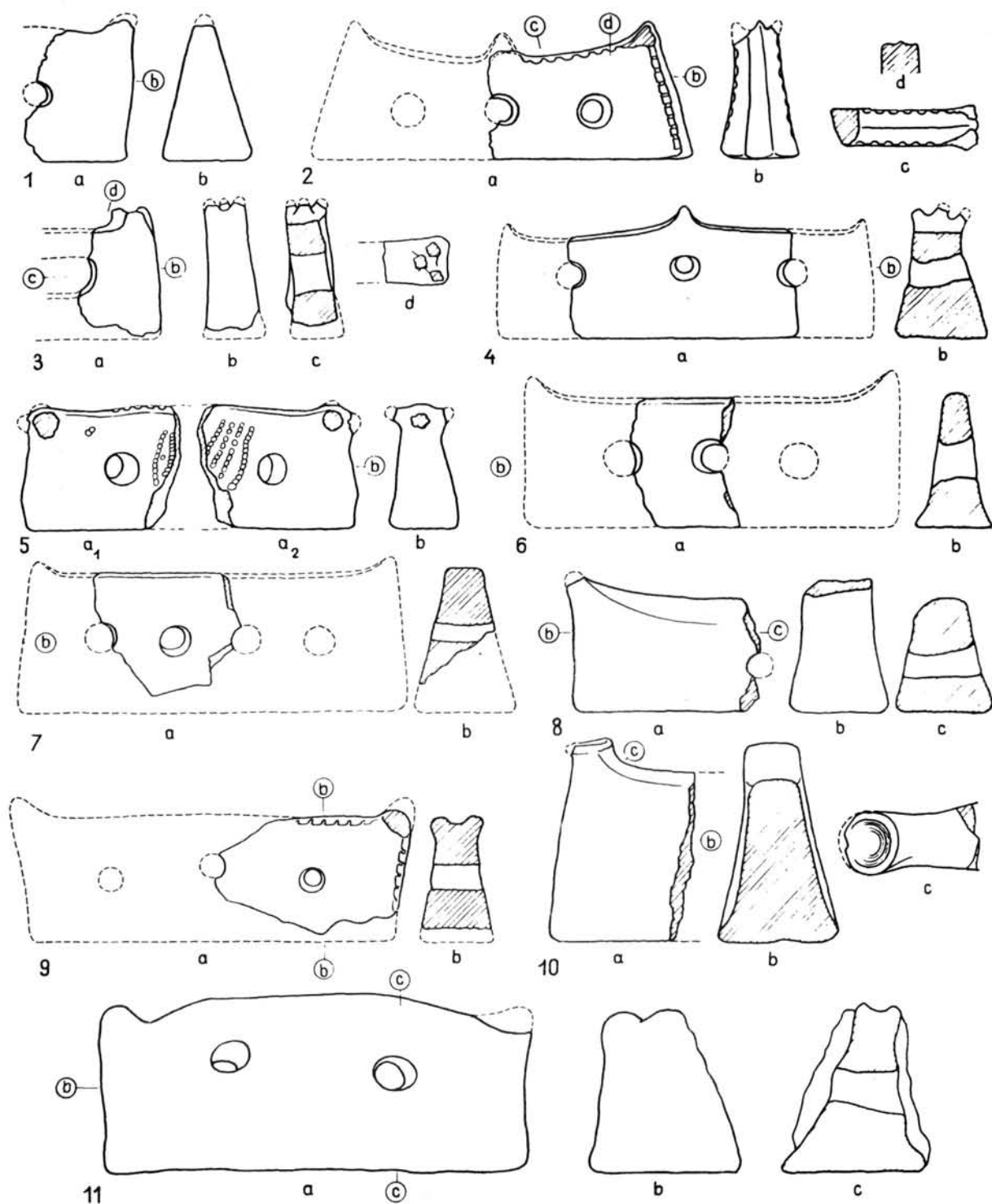
Taf. II. 1–10: Fundort unbekannt. Balassa-Museum von
Esztergom.

magyarországi leletet, amelynek formája csak külföldi analógiák alapján magyarázható, idegen típusok ritka hazai változatának tekinthető.

Ilyen mindennekelőtt az a velemi töredék, amelynek alapidoma, állatfejnek értelmezhető, lefelé hajló két felső sarka, sőt ornamentikája is (IX, 3, 33.) rheinhesseni leletekkel (SCHUMACHER, K. 1917, 18. kép 13–14. ábra) mutat meg-

33. ábra. Tűzikutya rekonstrukciója. Ld. még IX, 3. Velem
Abb. 33. Feuerbock, Rekonstruktion. Siehe noch IX, 3.
Velem

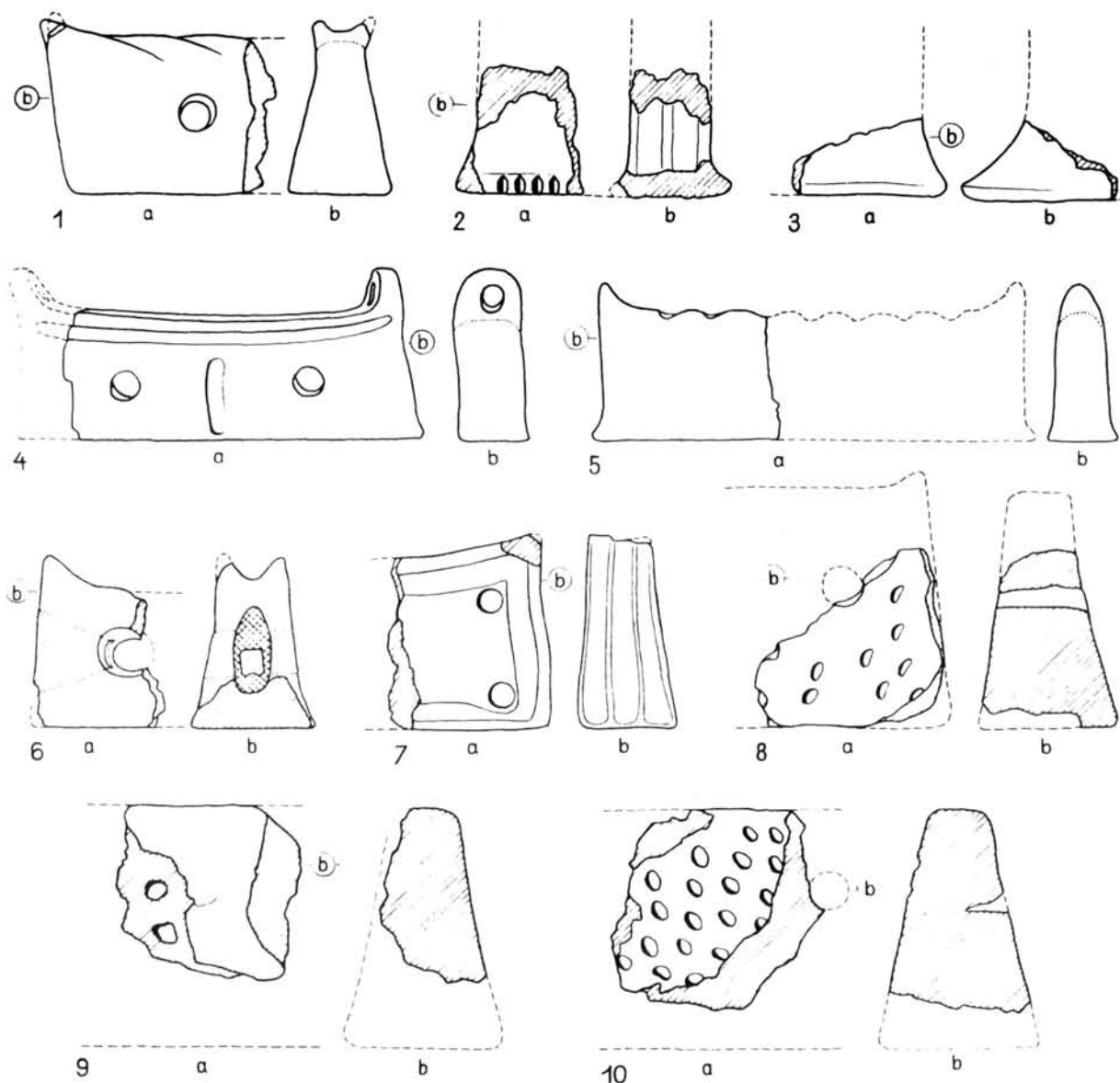

III. tábla. 1: Külsővat; 2: lelőhelye ismeretlen; 3–11: Sághegy.

1: Pápai Múzeum; 2–11: Magyar Nemzeti Múzeum

Taf. III. 1: Külsővat; 2: Fundort unbekannt; 3–11: Sághegy

1: Museum von Pápa; 2–11: Nationalmuseum.

IV. tábla. 1: Helemba; 2–8: Lengyel; 9–10: lelőhelye ismeretlen. 1: Magyar Nemzeti Múzeum; 2–10: Szekszárdi Múzeum

Taf. IV. 1: Helemba; 2–8: Lengyel; 9–10: Fundort unbekannt.
1: Nationalmuseum; 2–10: Museum von Szekszárd.

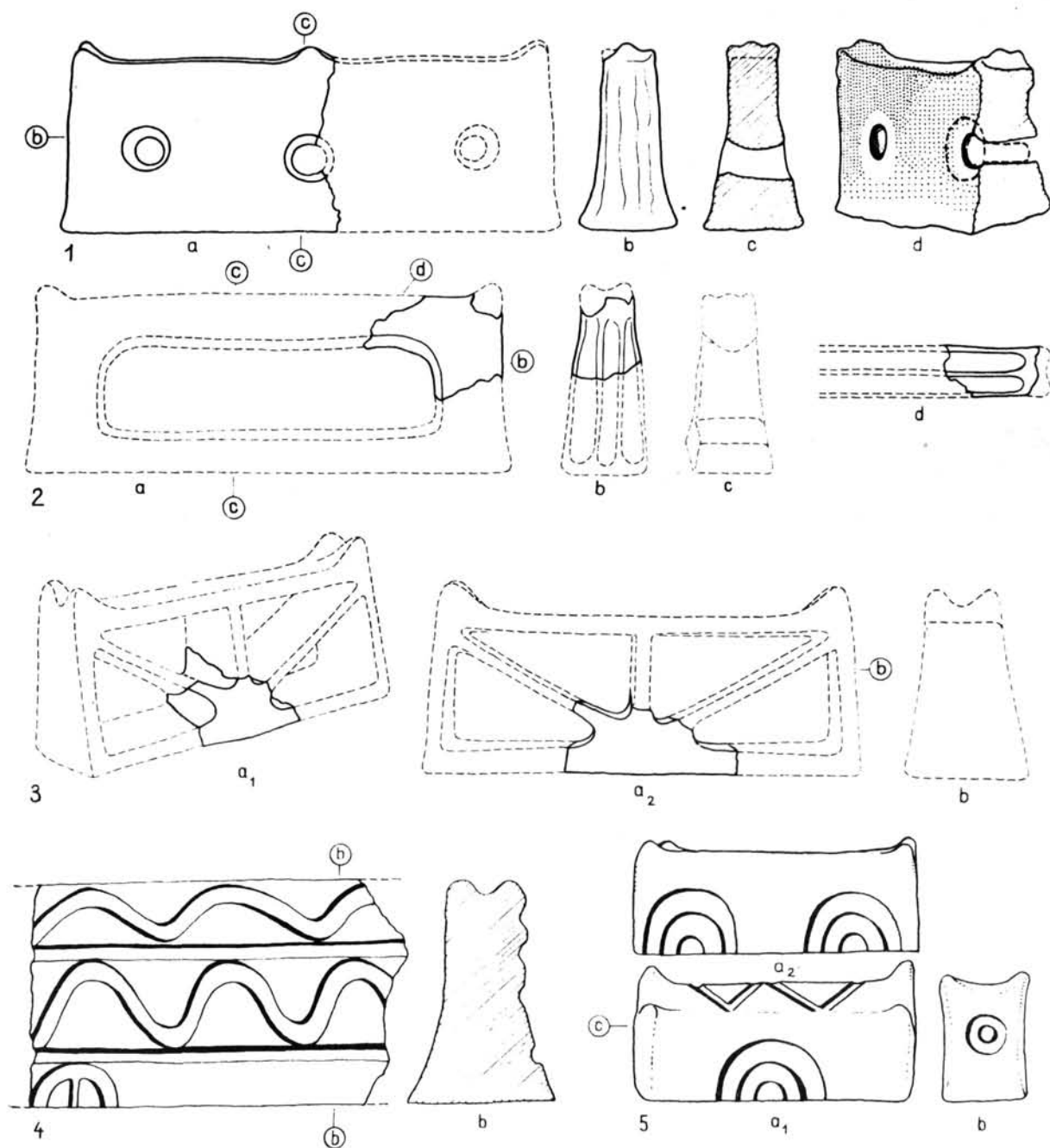
lepő azonosságot (IX, 1–2.). E Rajna-vidéki típus továbbfejlesztésének sajátos változata egy másik, feltehetően szintén velemi lelet. Állatfejet, az orr jellegzetes tartásából következően, talán sertésfejet ábrázol (IX, 4, 34.). Rajna-vidéki kapcsolatra utal profiljának vonalvezetése, oldalnézete és ornamentikája. Szokatlanul nagy mérete alapján a hazai C₃ típus-hoz hasonló kétlábú idól részének tételezhetjük fel.

Távoli típusok sajátos kombinációja figyelhető meg egy harmadik velemi leleten is (XVII, 4, 35.). A tálka, amely alsó részét képezi és egygyé formált vele dél-németországi példányokra utal. Ezeket szintén, ha nem is tálakra, de úgynevezett áldozati tányérokra, korongokra rögzítették (XVII, 2–3). Kettős, befelé hajló szarvat ábrázoló teste viszont jellegzetesen svájci (XVII, 1.), de Bajorországban is előforduló

típus megfelelője (XVII, 5.). Hazai sajátosság a mindkét oldalon bemélyített három lyuk, amelyeknek azonban egyike sem megy ezúttal keresztül a testen.

Ugyancsak dél-németországi és svájci mintákra vezethető vissza a kúpcserép formává rekonstruált zöröghegyi töredék (31 a–b). Bár a német „Firstziegel”-típus (31 c) e magyarországi változaton eléggé módosult. Kissé ívelt falai egyenesek lettek, két végének felmagasodó korongjait végeiktől kissé beljebb, a hazai B₁ típusoknak megfelelően, két-két szarvjellegű bütyök helyettesíti.

Az A típusú lengyeli, meg szeghalmi példányokat kivéve a legtöbb tűzikutyát átfúrt lyukak jellemzik. A B₁–C₂ típusuk java részén három van, de akad kettő, mint egy sághegyin (III, 11), egy lengyelin (IV, 4), és négy is, egy esztergomi

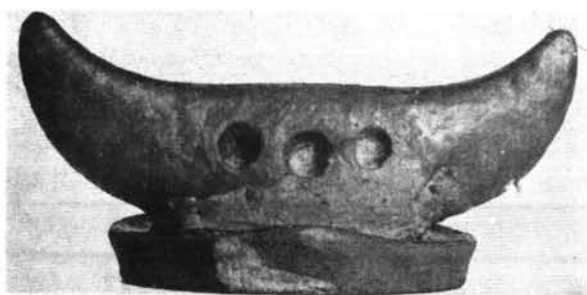
V. tábla. 1, 3: Budapest, Fehérvári út; 2: Budapest, Békásmegyer; 4: Quedlinburg; 5: Breslau. 1–3: Budapesti Történeti Múzeum; 4: Schirvitz, K. (Ein seltener Fund aus dem Harzgebiet Mannus 16 (1924), 74–77. 1. 5. kép) után; 5: Seger, H. (i. m. 1. kép) után

Taf. V. 1,3: Budapest, Fehérvári út; 2: Budapest, Békásmegyer; 4: Quedlinburg; 5: Breslau. 1–3: Historisches Museum der Stadt Budapest; 4: Nach K. Schirvitz (Ein seltener Fund aus dem Harzgebiet = Mannus 16 (1924), S. 74–77. Abb. 5); 5: Nach H. Seger (a. a. O. Abb. 1).

34. ábra. Holdidol állatfej töredéke. Ld. még IX, 4. Szombathelyi Múzeum

Abb. 34. Mondidol, Fragment eines Tierkopfes. Siehe noch IX, 4. Museum von Szombathely

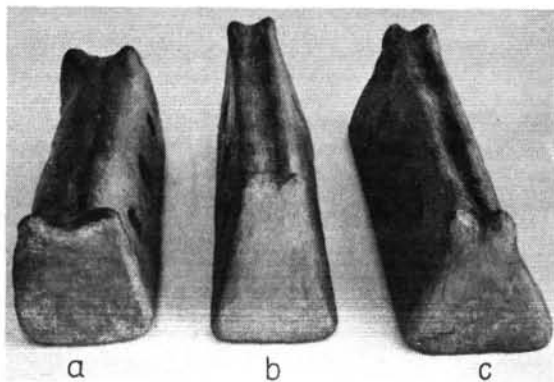
35. ábra. Szarvalakú tűzikutya rekonstrukciója. Ld. még XVII, 4. Velem

Abb. 35. Hornförmiger Feuerbock, Rekonstruktion. Siehe noch XVII, 4. Velem

múzeumban levőn (II, 6), meg egy másik sághegyin (III, 7). Mindig a test közepén helyezkednek el. Csúpn egy lengyeli B₁ típusú töredék keskeny oldalán jelentkezik ovális nyílás is torkollik be a hosszanti oldalon levő szélső, kerek lyukba (IV, 6). A kerek lyukak legtöbbszörének átmérője 1,5 és 2 cm között változik. Leggyakoribb a 2 cm-es. A legszűkebb 0,8 cm egy velemi (I, 4.), a legtagabb 4 cm-es egy esztergomi múzeumban levő (II, 10.). Az oválisok mérete általában nagyobb. Az említett lengyeli keskeny oldalán 5 x 3 cm. (IV, 6.).

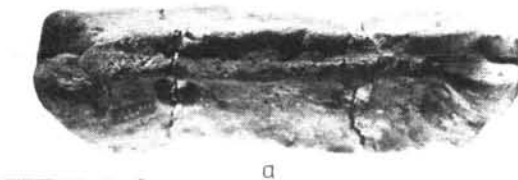
Néhány töredék nyílásának megmaradt formájából és méretéből arra következtethetünk, hogy a B₁ és C₂ típusúaknak volt áttört változata is. Ezeken az alapidom már csak keretét képezte a teljesen kitágult nyílásnak. Ilyen lehetett egy velemi (I, 6.), egy Budapest–békásmegyei (V, 2.), meg egy lengyeli (VIII, 4.) ép példánya, és ilyennek tételeztük fel rekonstrukcióján a Budapest–Fehérvári úti töredékhez tartozó keretet is. (V, 3.).

Egyébként ami az egész test méreteit illeti, az átlag kis

36. ábra. Tűzikutyák rekonstrukciói, hátukon vályúszerű árkolással (a–c). Ld. még 3, 1, 2. Zöröghegy

Abb. 36. Feuerböcke, Rekonstruktionen, an ihrem Rücken mit Kannelierung (a–c). Siehe noch 3, 1, 2. Zöröghegy

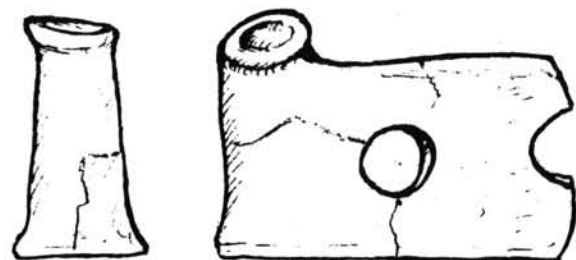
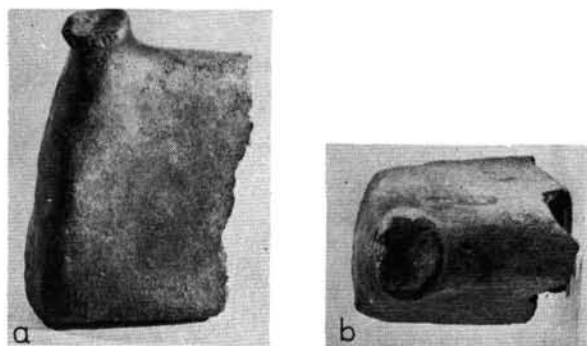
37. ábra. Tűzikutya, hátán (a) vályúszerű árkolással. Ld. még III, 11. Sághegy

Abb. 37. Feuerbock, am Rücken (a) mit Kannelierung. Siehe noch III, 11. Sághegy

méretű B₁ típusú zöröghegyiek és a még ezeknél is kisebb velemiek (I, 1–12.) mellett jelentkezik eléggé nagy méretűek, mint az A típusú lengyeli (VI.). A szeghalmiak ismét kisebbek (VII.). Viszonylag nagyok a C₃ típusú idolk (26–27 és VIII, 6–8.). A D₂ típusú idolk között találjuk a legkisebbeket, de a legnagyobbakat is. Akad csúpn 13,2, 16,6 és 18 cm hosszú soproni példány (XI, 1–3.), a magyarfalvi ezzel szemben 49,4 (XII, 3.) a balfi 57 cm (XI, 6.).

Amennyire az ép és rekonstruálható leletek alapján megállapítható, huszonegy B₁, B₂ és C₁ típusú tűzikutya közül húsz háthossza nem éri el a 20 cm-t. Két C₃ típusú idolk törzse 6 és 20 cm-es (VIII, 6, 8), a D₂ típusú kalanderbergieké, az egy balfit kivéve 4 és 15 cm közé esik, a balfi 40 cm (XI, 6.). Csúpn az A típusú nagyméretű lengyeli példányok ívelt hátának hossza a csúcsok között lehetett 24 és 30 cm (VI, 3, 5, 7.). A kisebb szeghalmiak háta: 11 és 13 cm (VII.).

154 különböző származású és típusú lelet megvizsgálása az anyag java részének gondos megmunkálására, iszapolására,

C

38. ábra. Tűzikutya egyik végének töredéke oldal- (a) és felülnézetben (b) felső sarkán is csészeszerű kiképzéssel. Ld. még III, 10. Sághegy. Azonos formájú töredék Stičnáról, Foltiny (i. m. 1970. II. t. 2. ábra) után (c)

Abb. 38. Feuerbock, Fragment des einen Endes in Seitenansicht (a) und Aufsicht (b), an der oberen Ecke mit kleiner schalenförmiger Ausbildung. Siehe noch III, 10. Sághegy. Fragment von ähnlicher Form aus Stična, nach Foltiny (a. a. O. 1970. Taf. II, Abb. 2) (c)

39. ábra. Madáralakú askos a békásmegyeri temetőből
Abb. 39. Vogelförmiges Askos-Gefäß aus dem Gräberfeld von Békásmegyer

égetésére és felületi kidolgozására mutat. Csúpn 7 rossz iszapolású, és csak 6 mállékony. Egyenlőtlenül formált, durva felületű alig akad. Utólagos repedéseket 8 példány felületén észleltünk. Ezek lelőhelyük telepének pusztulásakor, tűzvesztésben keletkezettek.

A B típusú tűzikutyák és a C₃ típusú idolk általában ritkán és gyéren díszítettek. 57 közöttük az összes C₃ típusú, egyáltalában nem. Az egész felületen csúpn 6 (I, 2-3, 5-6, IV, 8-10.). Leggyakoribb díszítő elemük a függőleges, vízszintes és ferde barázda, rovátkolás, bevagdolás, bebökődött lencsedísz, pontsor, mélyített és plasztikus füzérdísz, ritkábban vízszintes és ferde fazettálás, turbántekercs. Ez utóbbiakat ld. I, 12, II, 6, IV, 1. A díszítmények előfordulnak minden oldalukon, az éleken és a hátán is.

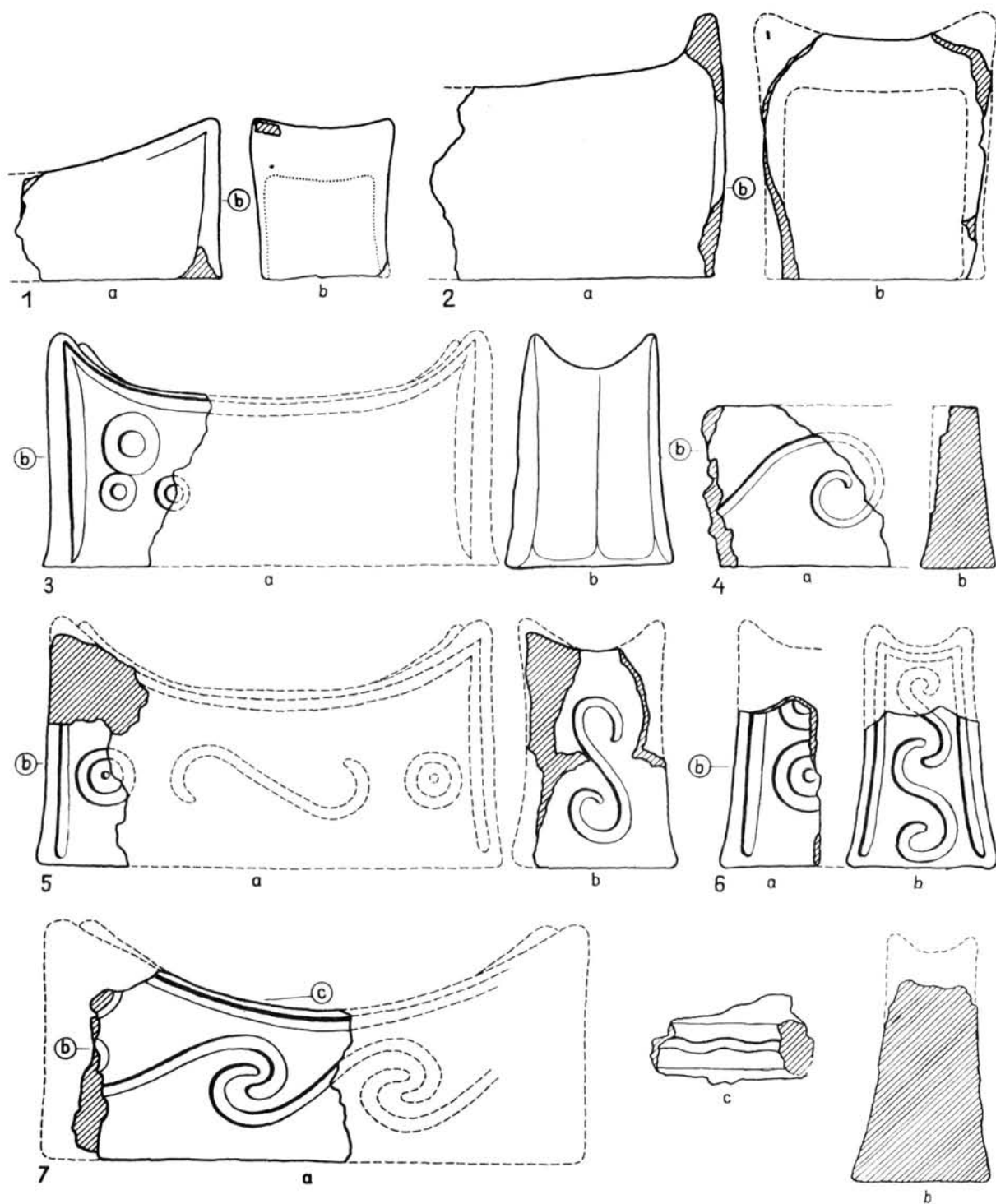
Az eddigiekkel ellentétben dúsán díszített az A típusú tűzikutyák java része és a D₂-D₃ típusú idolk minden aránya. Az A típusúak közül a nagyobb lengyeliek barázdált ornamentikáját keretbe foglalt korongok, egyedül álló és egymáshoz kapcsolt álló és fekvő S-formák, meg hullámvonal képezik (VI, 3-7.). A szeghalmiak oldalait valóssággal megtöltik a szintén keretbe foglalt barázdált és karcolt díszítő elemek. Barázdáltak a korongok, kettes és hármas elrendezésben a test közepén, akárcsak a B₁-B₂ és a C₁-C₂ típusúak lyukai. Minden más díszítő elemük karcolt, mint a fel-, vagy lefelé fordított ágú fenyőfaminta, egyenes, hullám, és zezgúg vonal, pont, meg pontsor többféle kombinációban. A belőlük alkotott kép egy-egy példány hosszanti oldalán különböz, a keskeny oldalakon azonos. Hátuk a lengyeliektől eltérően mindig díszítetlen. (VII.).

Úgyiszlván teljesen beborítja a kalenderbergi stílusú relief-ornamentika a D₂-D₃ típusú idolváltozatok külsejét (XI-XV, XVII, 6.), csak a törzs alsó és a lábak belső felülete, néha a törzs háta díszítetlen. Leggyakoribb eleme a rendszertint barázdákkal képzett, bevagdalt élű lé. Többnyire a törzs oldalán, sűrűn egymás mellett háromszögeket alkotnak fonatszerű elrendezésben, a nyakon függőleges, szögbe futó, vagy haránt irányú nyalábokat, közvetlenül a fej alatt redőket. A függőleges nyalábokat gyűrű fogja át. Függőlegesen, vízszintesen, vagy ék alakban sorakozva takarják a lábakat is.

Másik gyakori díszítőelemük a plasztikus szemölcs. Vagy az egész testet fedik, sűrűn, egymás mellett rendszertelenül, vagy párhuzamos sorokat képezve vonulnak végig az idolk törzsén és nyakán. Vannak példányok, amelyeken a törzs alját határolják, a lábak tövét és a kifelé hajló lábfejeket, mintegy ujjakat jelölve. Néha kis kúp alakú formálva a lécekből képzett háromszögek belsejében és hegyén láthatók. Díszítik a henger alakú támasztóléceket is.

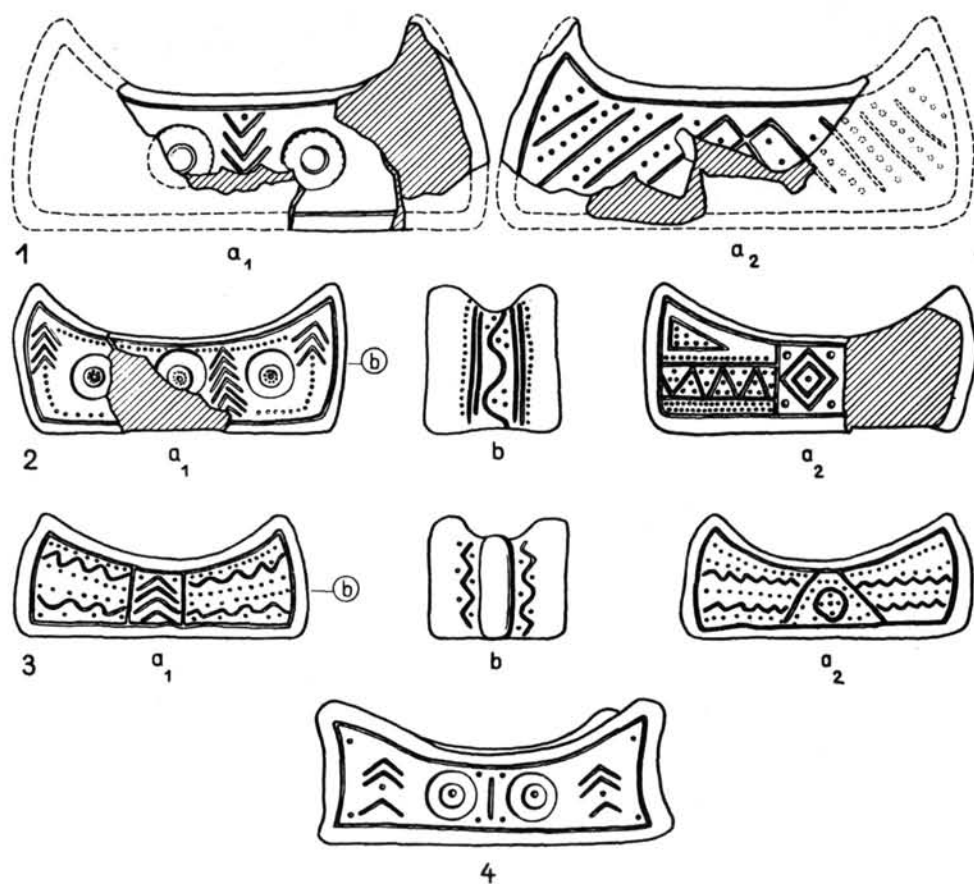
Két kalenderbergi stílusban díszített idolkon jelentkezik a lengyeli és szeghalmi A típusú tűzikutyákról már ismert korong is. Az egyik szintén lengyeli lelet törzsének oldalán lelő és hegyben összefutó lécen belül és kívül, összesen öt (XIII, 3.), a másik, Sopron-várhelyin egyetlen koncentrikusan képzett kettős korong, közepén szemölccsel. (XI, 3.). Korong helyett plasztikus küllős kerék illeszkedik a szopronkereszúri idolk nyaka és támasztóléce közé (X, 9.).

Két problematikus velemi töredéken nálunk eddig egyedülálló díszítmény látható. Valószínűleg mindkettő nagyméretű tűzikutya alsó része. Az egyik díszítményét vízszintes barázda és a talp között karcolt háromszögek sora képezi, bennük három-három kerek mélyedéssel (XVI, 4.), a másikon ugyancsak vízszintes barázda és a talp között meandermotívum (XVI, 5.). Ilyen meandermotívummal díszített tűzikutya-töredéket közöl SCHMID, W. ALFONSI után Estéből (SCHMID, W. 1915, 298, 101. kép). Külföldi típusok jellegzetes ornamentikája lehet, akárcsak a két másik Rajna-vidéki eredetű velemi töredéké. Közülük a tűzikutya idomú példány mind a négy oldalát, még a hátát is, mélyített pontokból, karcolt sűrű, kis rovátkákból és cikk-cakkokból képzett sorok alkotják, egymást váltva, több kombinációban. A belőlük formált kép a két hosszanti oldalon és a hátán különböző, a keskeny oldalakon azonos (IX, 3, 33.). A másik ugyancsak

VI. tábla. 3, 4–7: Lengyel; 1–2: lelőhelye ismeretlen. 1–7: Szekszárdi Múzeum

Taf. VI. 3,4–7: Lengyel; 1–2: Fundort unbekannt. 1–7: Museum von Szekszárd.

VII. tábla. 1,3: Szeghalom környéke; 2: Szeghalom, Cigányhalom; 4: Szeghalom, Kovácshalom. 1–3: Magyar Nemzeti Múzeum; 4: Debreceni Múzeum

Taf. VII. 1,3: Umgebung von Szeghalom; 2: Szeghalom, Cigányhalom; 4: Szeghalom, Kovácshalom. 1–3: Nationalmuseum; 4: Museum von Debrecen.

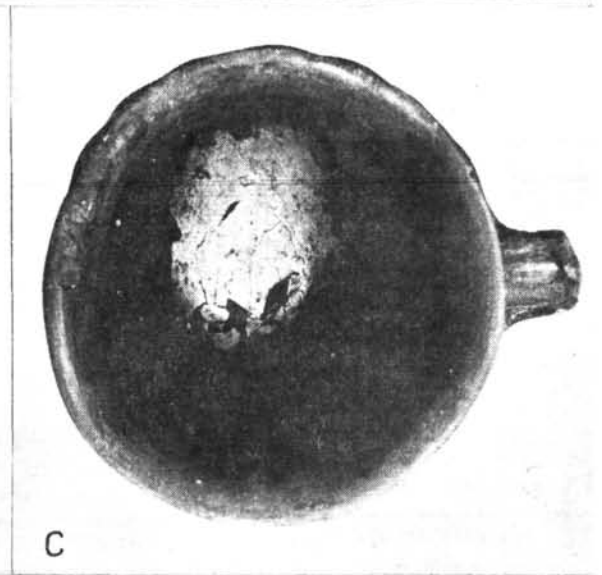
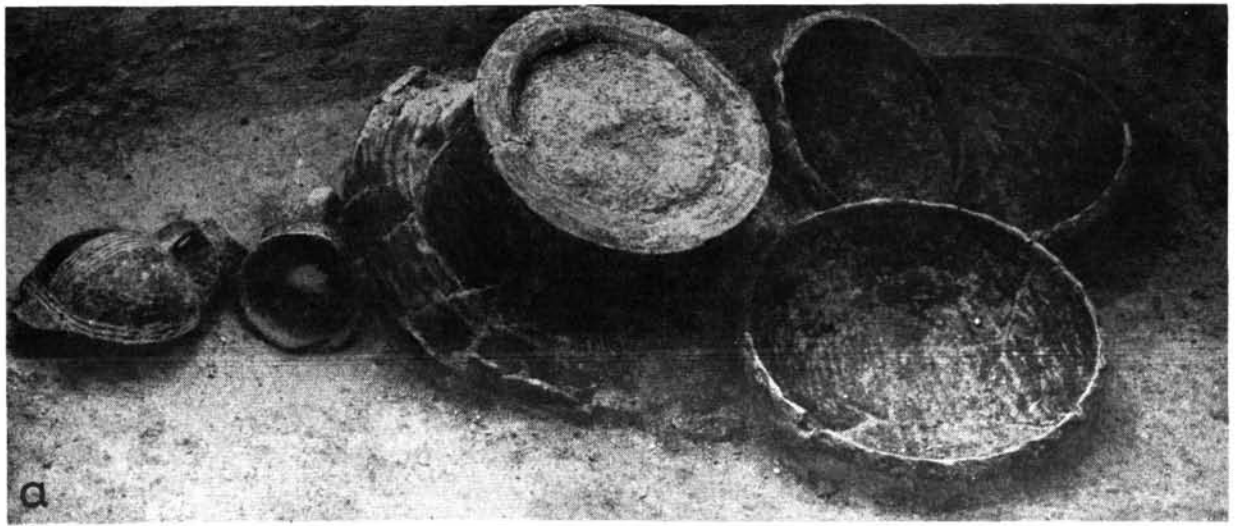
azonos Rajna-vidéki hatásra mutató sematikus fej- és nyaktörödékek díszítménye a nyak külső szélén végigvonuló, hármass, mélyített vonalú cikk-cakk-sorból áll, hegyükön két-két ponttal. Hármass ívelt vonal jelzi a nyak redőit is, egy pont a szem helyét (IX, 4, 34.).

Az idegen típusúak közül díszítetlen a kettős szarv alakú, ugyancsak velemi lelet (XVII, 4, 35.) és valószínűleg a kúpcserép típusúnak rekonstruált zöröghegyi is (31, c), jóllehet mindkettőjük mintái általában díszítettek.

Ha számba vesszük a tárgyalta leletek színeit, arra az eredményre jutunk, hogy egyöntetűen tiszta színű igen kevés közöttük. Az előforduló barna, szürke, sárga és vörös többféle árnyalatban keveredik rajtuk, bizonyára a keramikai égetésnek az agyag összetételére gyakorolt kémiai hatás szerint. Az egyes típusokon minden színárnyalat képviselve van, legfeljebb típuscsoportonként figyelhetünk meg némi különbséget. Az A típusúak közül néhány lengyeli többnyire sárga tónusú, narancssárga is. A szeghalmiak inkább barnásak. Az A, B és a C típusúakon szintén a barna árnyalatok dominálnak, míg a D típusúak között az előzőkhöz viszonyítva több a sárga és a vörös. Kifejezetten fekete, egyöntetű szín a zöröghegyi kúpcserép idomú töredék kivételével (31 a–b) egy sincs.

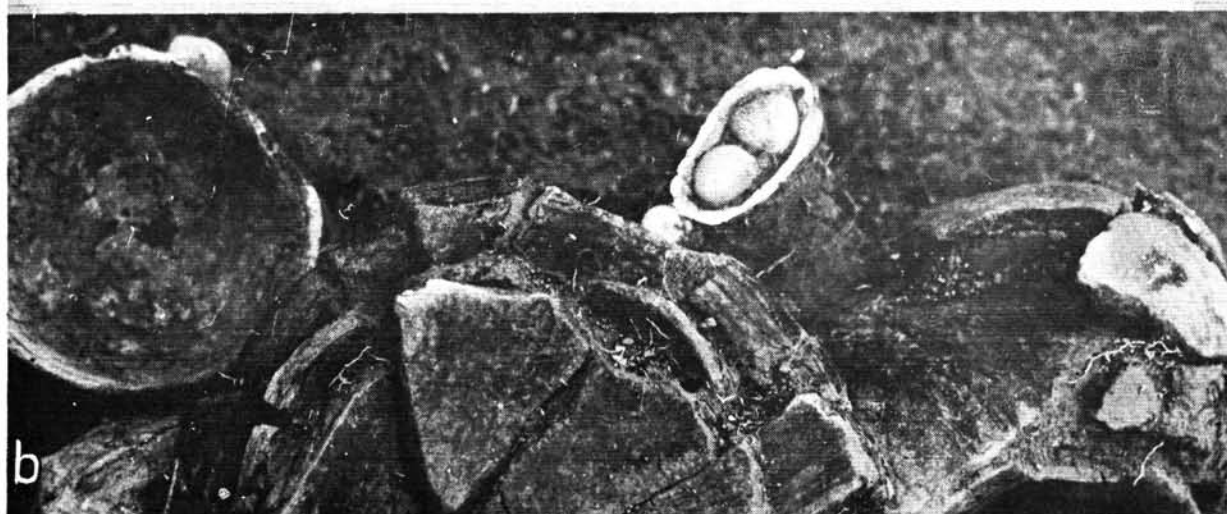
Sötétszürke és kormosfekete szín összefüggő felületen, vagy kisebb-nagyobb foltokban utólagos, de megállapíthatóan nem erős és tartós égetéstől származhatott. Különösen a hosszanti oldalak hátfelé eső részein, főként pedig a háton, illetőleg mint több zöröghegyi (2, 3, 7, 36 a–c) és egy kiskőszegi (X, 5.) példány tanúsítja, a háton végigfutó vályúszerű barázdában, illetőleg kettős, viszonylag széles kanellurában figyelhetők meg. Ilyen barázdákat a háton kizárólag a B típusú tűzikutyákon találunk. Egy sághegyi példány hátán levő vályúkban valószínűleg azért nem volt kormos folt, mert tűzvészben alaposan összeégett, és restauráláskor még tisztára is sikálták (III, 11, 37 a). Egyedülálló az az ugyancsak B típus jellegű, szintén sághegyi tűzikutya-töredék, amelynek felső sarkán a szokásos szarvakat kis csésze helyettesíti. Az egész tárgyon csupán e csészécskében észleltünk kormos foltokat (III, 10, 38 a–b). Hasonló csészécskés tűzikutya-töredéket ismerünk a stíchnai erődített telep egyik házából (GABROVEC–FREY–FOLTINY, 1970, 8. kép 2 a–b).

Az egész felületen csak elvétve jelentkeznek kormos foltok, mint két, valószínűleg velemi eredetűn (I, 3, 10.). Szembetűnő jelenség, hogy többnyire inkább az egyik hosszanti oldalon és egyúttal a háton is észlelhetők. Így egy békásme-

40. ábra. Madáralakú askos, mellette korsó
bűbosvöcsök-tojással (a); a korsó (b), tojás a korsóban (c).
Vadliba-tojás töredéke sírban az urna mellett (d).
Békásmegyer

Abb. 40. Vogelförmiges Askos-Gefäß, neben ihm ein Krug
mit dem Ei eines Haubentauchers (a), der Krug (b), Ei im
Krug (c). Fragment eines Wildgänseies im Grab neben der
Urne (d). Békásmegyer

41. ábra. Tojásalakú dunakavics az urna mellett (a),
két dunakavics kagylóban (b). Békásmegyer

Abb. 41. Eiförmiger Donaukies neben der Urne (a), zwei
Donaukiesstücke im Muschel (b). Békásmegyer

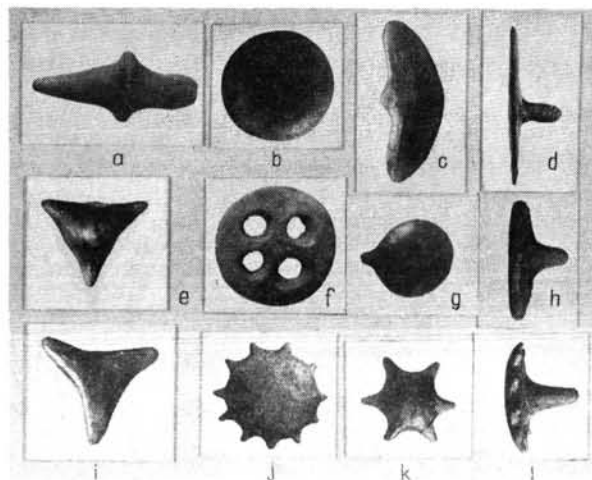
42. ábra. „Csizmaedény”-rhyton. Békásmegyer, temető

Abb. 42. „Stiefelgefäß”-Rhyton. Békásmegyer, Gräberfeld

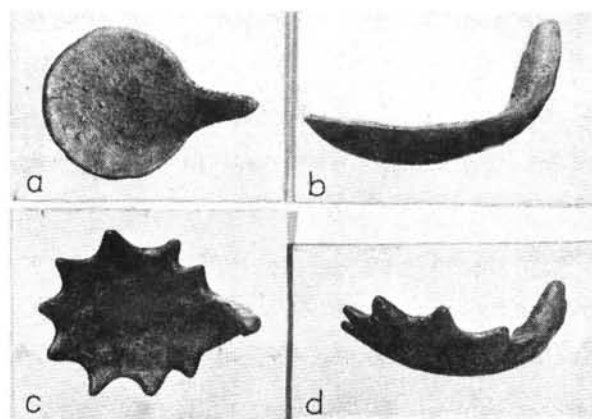
43. ábra. Bronzszögekkel díszített tál rekonstrukciós képe. Békásmegyer, temető

Abb. 43. Mit Bronzenägeln verzierte Schüssel, rekonstruiert. Békásmegyer, Gräberfeld

45. ábra. Agyagból formált asztrális kultusztárgyak legjellemzőbb példányai: sugár (a), napkorong (b), hold két nézetben (c-d), csillag két nézetben (e-i), napkerék két nézetben (f, h), egysugarú napkorong (g), sugárkoszorús napkorong két nézetben (j, l), sugárkoszorús napkorong, vagy csillag (k). Békásmegyer, temető

Abb. 45. Charakteristischste Exemplare der aus Ton geformten astralen Kultgegenstände: Strahl (a), Sonnenscheibe (b), Mond in zwei Ansichten (c-d), Stern in zwei Ansichten (e-i), Sonnenrad in zwei Ansichten (f, h), einstrahlige Sonnenscheibe (g), Sonnenscheibe mit Strahlenkranz in zwei Ansichten (j, l), Sonnenscheibe mit Strahlenkranz oder Stern (k). Békásmegyer, Gräberfeld

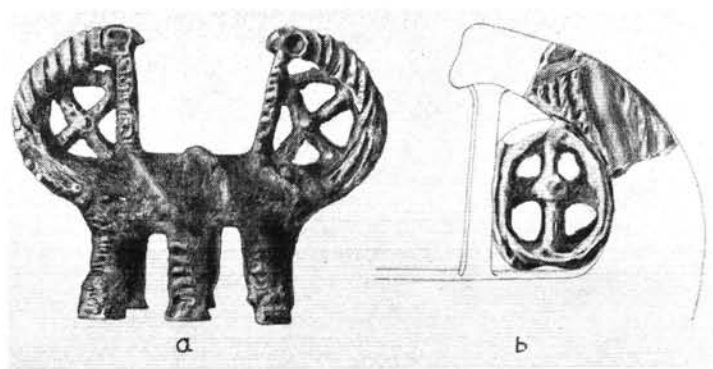
46. Agyagból formált szoláris kanalak: korongos (a-b) és sugárkoszorús típus (c-d). Békásmegyer, temető

Abb. 46. Aus Ton geformte solare Löffel: Typen mit Scheibe (a-b) und Strahlenkranz (c-d). Békásmegyer, Gräberfeld

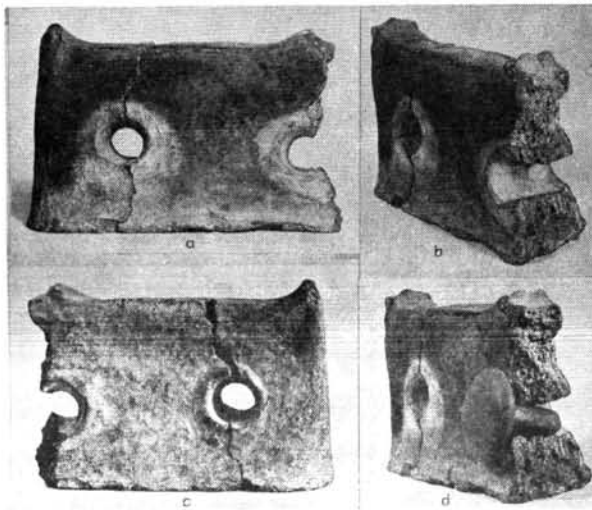
44. ábra. Agyagból formált asztrális kultusztárgyak a sír urnájában. Békásmegyér

Abb. 44. Aus Ton geformte astrale Kultgegenstände in der Urne des Grabes. Békásmegyér

48. ábra. Holdidolokba illesztett küllős napkerekek: Au a. L. Menghin (Die österreichische Alpen 71. kép) után (a) és Paulik, J. (i. m. I. kép) után (b)

Abb. 48. In Mondidole eingefügte Speichensonnenräder: Nach Au a. L. Menghin (Die österreichischen Alpen, Abb. 71) (a) und nach J. Paulik (a. a. O. Abb. 1) (b)

47. ábra. Tűzikutya egyik felének töredéke kormos felület-
részekkel: az egyik kormos (a), a másik korommentes (b)
hosszanti oldal, a középső lyuk korommentes belseje (b),
napkorong beillesztése a lyukba, mint a kormos részek el-
oszlásának hipotétikus magyarázata (d). A fogantyús nap-
korong plasztelin másolat. Ld. még V, 1.

Budapest–Fehérvári út

Abb. 47. Feuerbock, Fragment der einen Hälfte mit russigen
Oberflächenteilen: russige Längsseite (a), russfreie Längsseite
(b), russfreies Innere der mittleren Öffnung (b), Einfügung
der Sonnenscheibe in die Öffnung, als hypothetische Erklä-
rung der Verteilung der russigen Stellen (d). Plastilinkopie
der Sonnenscheibe mit Griff. Siehe noch V, 1. Budapest–
Fehérvári út

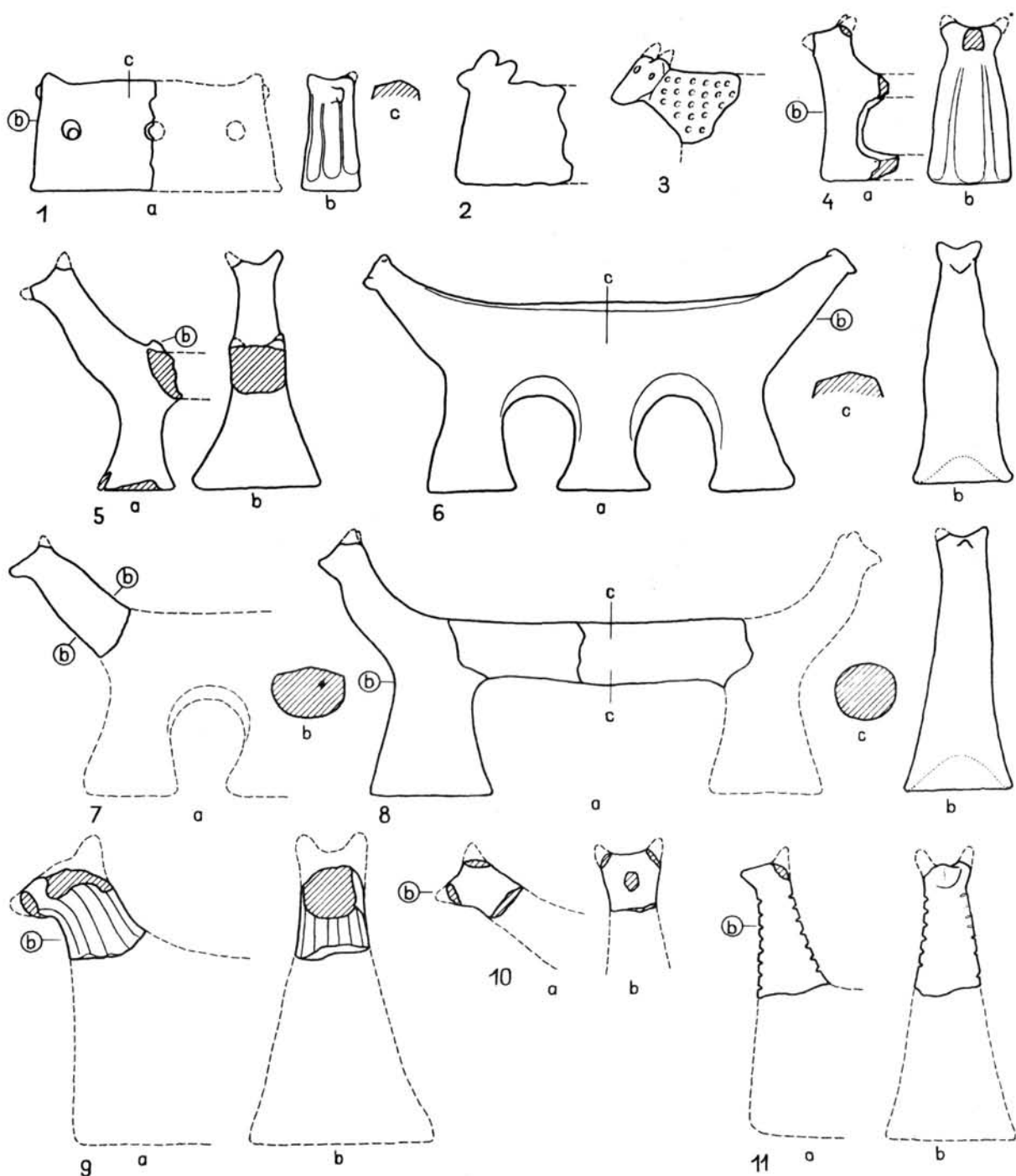
49. ábra. Ablakos urna. Békásmegyer, temető
Abb. 49. Urne mit fensterförmiger Öffnung. Békásmegyer,
Gräberfeld

50. ábra. Fedeles urna léleklyukkal. Békásmegyer, temető
Abb. 50. Urne mit Deckel und „Seelenloch“. Békásmegyer,
Gräberfeld

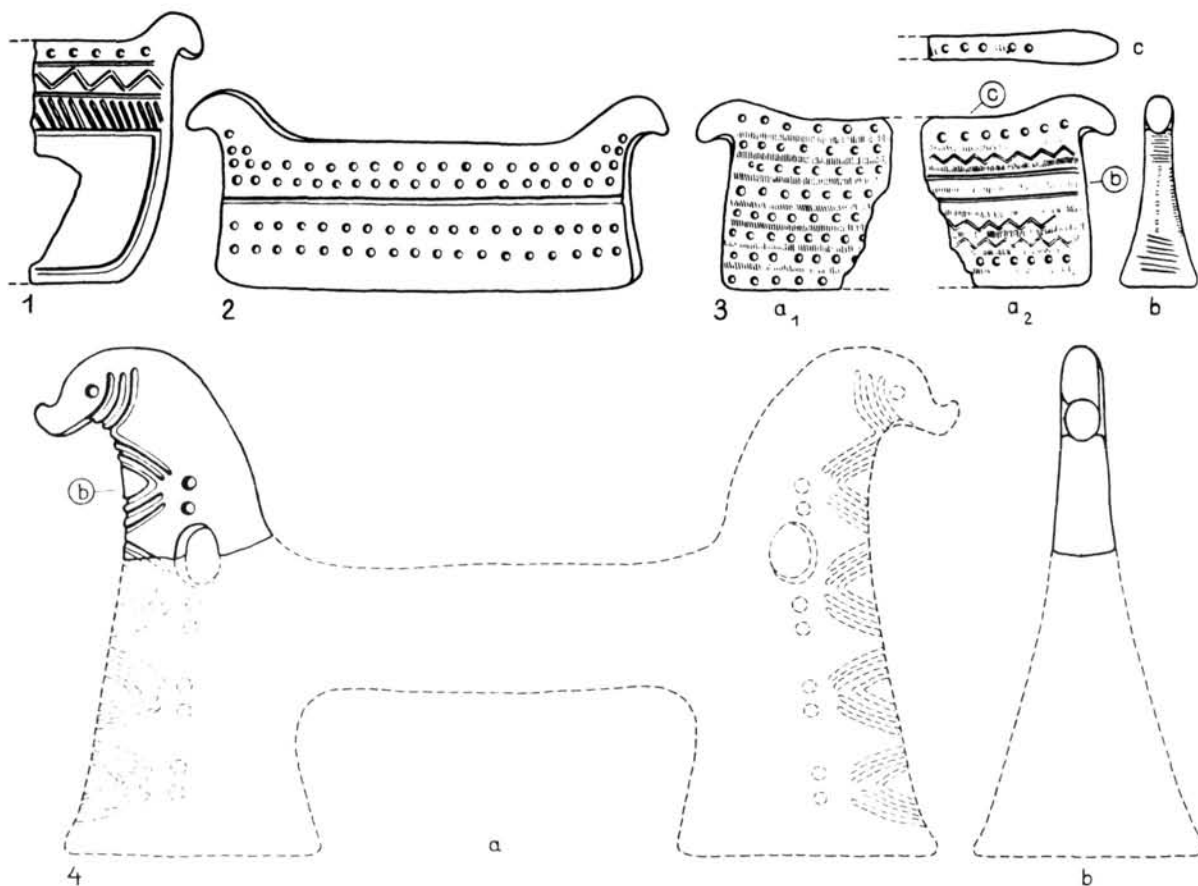

51. ábra. Léleklyuk alsó párkánya. Békásmegyer, temető
Abb. 51. Unterer hervorspringender Teil des „Seelenloches“.
Békásmegyer, Gräberfeld

VIII. tábla. 1, 8–10: Velem; 4: Lengyel; 5: Kiskőszeg; 6–7: Budapest, Békásmegyer; 11: Csákberény; 2: Stillfried; 3: Iggelheim. 1, 8–10: Szombathelyi Múzeum; 4: Szekszárdi Múzeum; 5: Magyar Nemzeti Múzeum; 6–7: Budapesti Történeti Múzeum; 11: Székesfehérvári Múzeum; 2: Nischer-Falkenhof (i. m. 12. kép) után; 3: Dehn, W. (Ein pfälzischer Feuerbock Germania 24 (1940) 1. kép) után

Taf. VIII. 1,8–10: Velem; 4: Lengyel; 5: Kiskőszeg; 6–7: Budapest, Békásmegyer; 11: Csákberény; 2: Stillfried; 3: Iggelheim. 1,8–10: Museum von Szombathely; 4: Museum von Szekszárd; 5: Nationalmuseum; 6–7: Historisches Museum der Stadt Budapest; 11: Museum von Székesfehérvár; 2: Nach Nischer-Falkenhof (a. a. O. Abb. 12); Nach W. Dehm (Ein pfälzischer Feuerbock = Germania 24 (1940) Abb. 1.).

IX. tábla. 3: Velem; 4: lelőhelye ismeretlen; 1–2: Rheinhessen (Schumacher, K. (i. m. 13–14. kép) után

Taf. IX. 3: Velem; 4: Fundort unbekannt; 1–2: Rheinhessen. Nach K. Schumacher (a. a. O. Abb. 13–14).

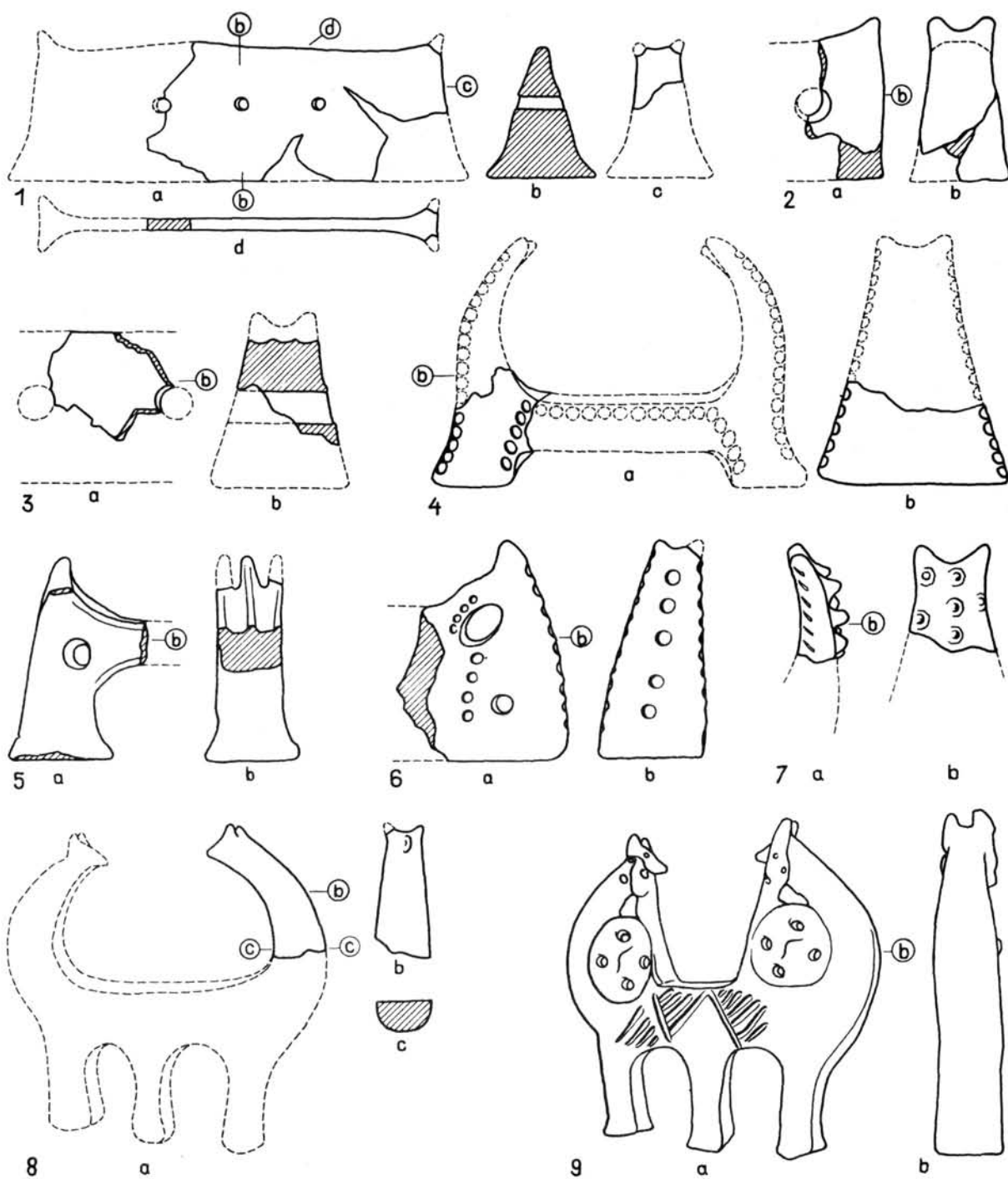
gyerin (X, 2), két lengyelin (VI, 6, VIII, 4.), egy sághegyin (III, 6.) és két velemin (I, 6, XVI, 6.). Figyelemre méltó változatuk egy B₂ típusú Budapest–Fehérvári úti töredék. Ugyancsak egyik hosszanti oldala és a háta kormosfekete, de a lyukakat körülvevő korong alakú rész és a lyukak belseje megmaradt az alapfelület sárgásszürke színében, itt nyilván nem érte a tűz füstje (V, 1, 47).

Egyik hosszanti oldalrészén, a hátán, vagy együtt mind a kettőn jelentkezik utólagos tűz hatásának a nyoma több idolon is. Zöröghegyről (26, 27.), Békásmegyerről (VIII, 6, XII, 2.), Sopron–Károlymagaslatról (XI, 1.), Várhelyről (XI, 5, XV, 6.), Velemről (VIII, 8.), egy feltételezhetően velemin (IX, 4.) és két zalaszentiváni (X, 8, XIV, 2.).

Különösen említésre méltó több tűzikutya és idol fehér bevonata. Egy A típusú lengyeli töredékkel kapcsolatban említi WOSINSKY (1890, 63.), hogy csupán egyik oldala fehér bevonatú. Azóta úgy látszik már letisztították róla (VI, 7.). Fehér bevonat nyomai állapíthatók meg a B₁ típusú Külsővat–Bánhalma pusztai töredéken (III, 1.). Kétségtelen, hogy

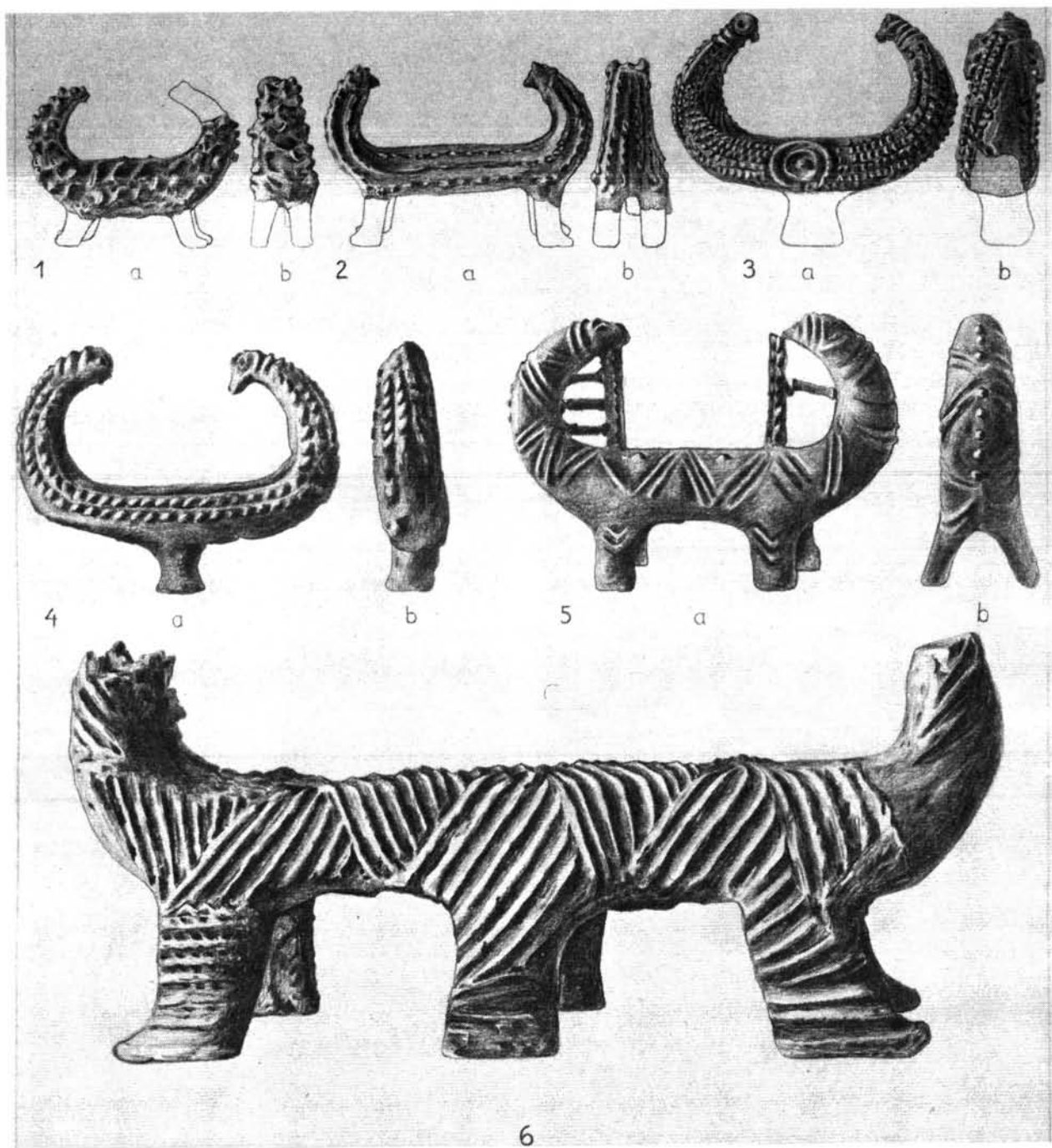
a bevonat egykorú vele, hiszen a törésfelületen és a testen átfúrt lyukban nem fedezhető fel, tehát nem a szórvány lelet találási helyén kerülhetett rá. Piszkosfehér bevonat van a D₂ típusú lengyeli idolk közül egy nyaktöredék mélyített lencsedíszének belsejében (XIII, 2.) és ma is jól látható még azon az ép példányon, amelyről ugyancsak WOSINSKY írja (1890, 62.), hogy „egyik oldala vastag fehér mészréteggel borított és e réteg alatt az agyag szénfeketére égett”, míg „a másik oldala fényesített” (XIII, 3.). Együtt jelentkezik tehát ennek az idolk egyik oldalán az égéstől eredő kormosfekete szín és fölötté a mészfehér bevonat is.

Néhány D₂ típusú idol felületén gyantaszerű bevonat tétélezhető fel, mint egy Sopron–várhelyi példány egyik oldalán, a törzs felső részének égési foltjai alatt (XI, 5.), talán ennek maradványa a Bécsben őrzött darabon (XV, 10.) a GALLUS által (1934, 11.) „több helyen” észlelt fekete szennyezés és valószínűleg gyanta éghetett csillogóan szurokfeketére a nagyméretű magyarfalvi idol szintén egyik oldalán és részben a hátán is (XII, 3.).

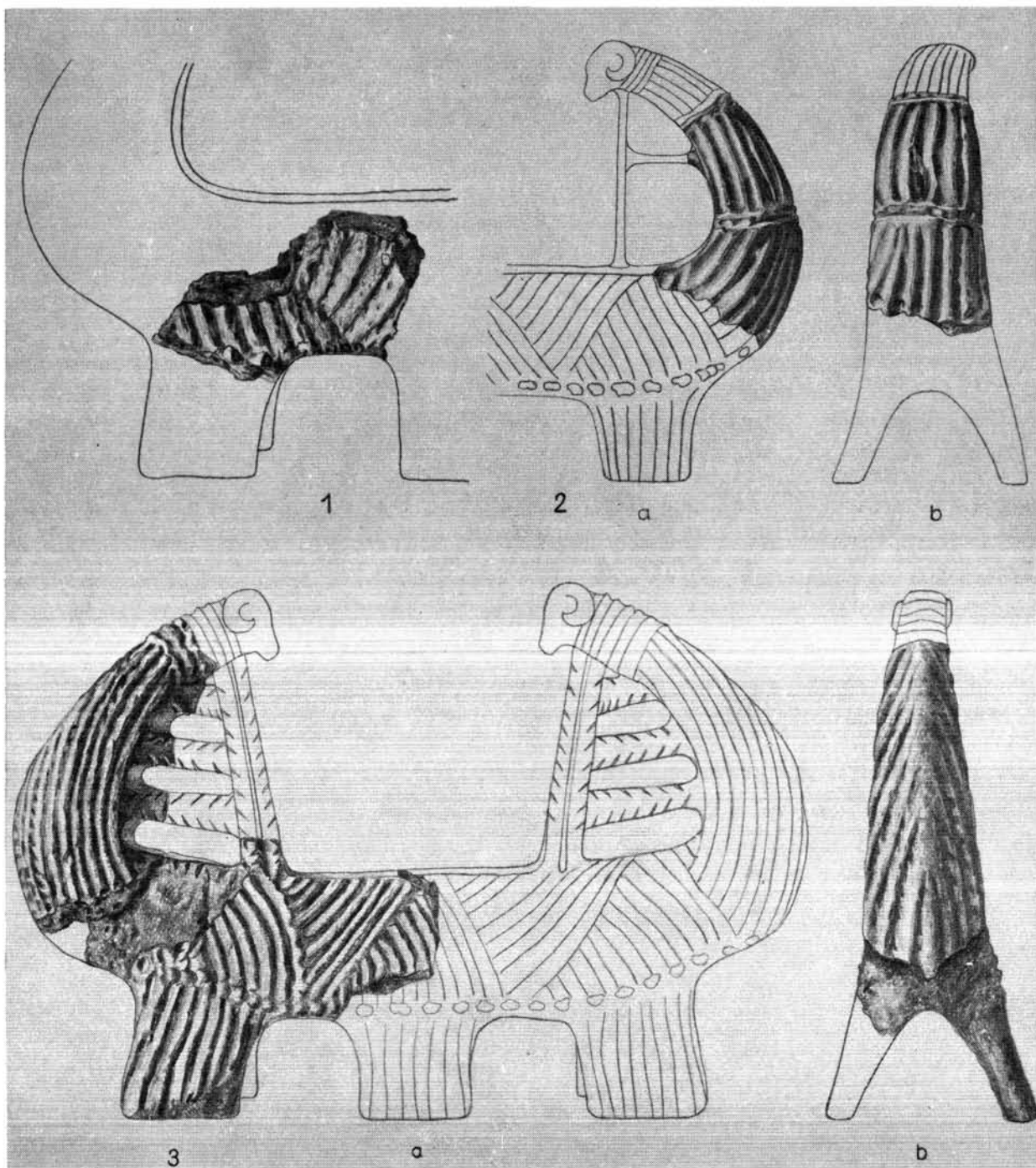
X. tábla. 1: Budapest, Sztregova utca; 2–4: Budapest, Békásmegyer; 5: Kiskőszeg; 6: Lengyel; 7: lelőhelye ismeretlen; 8: Zalaszentiván, Kisfaludi hegy; 9: Sopronkeresztúr. 1–4: Budapesti Történeti Múzeum; 5: Magyar Nemzeti Múzeum; 6–7: Szekszárdi Múzeum; 8: Zalaegerszegi Múzeum; 9: Soproni Múzeum

Taf. X.: 1: Budapest, Sztregova utca; 2–4: Budapest, Békásmegyer; 5: Kiskőszeg; 6: Lengyel; 7: Fundort unbekannt; 8: Zalaszentiván, Kisfaludi hegy; 9: Sopronkeresztur (-Deutschkreutz) 1–4: Historisches Museum der Stadt Budapest; 5: Nationalmuseum; 6–7: Museum von Szekszárd; 8: Museum von Zalaegerszeg; 9: Museum von Sopron.

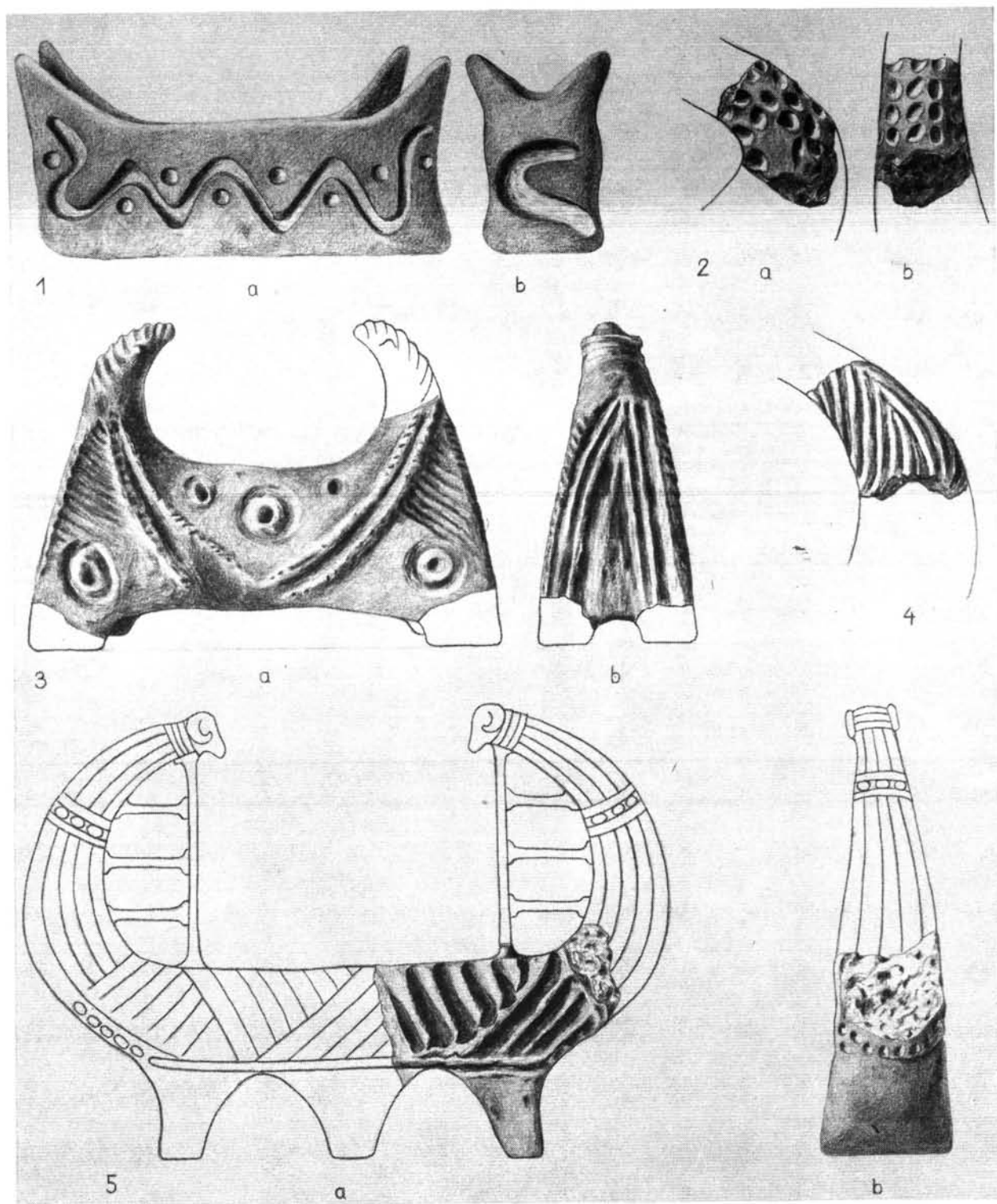
XI. tábla. 1–2: Sopron, Károly magaslat; 3–5: Sopron, Várhely; 6: Balf. 1–6: Soproni Múzeum

Taf. XI. 1–2: Sopron, Karlshöhe; 3–5: Sopron, Várhely; 6: Balf. 1–6: Museum von Sopron.

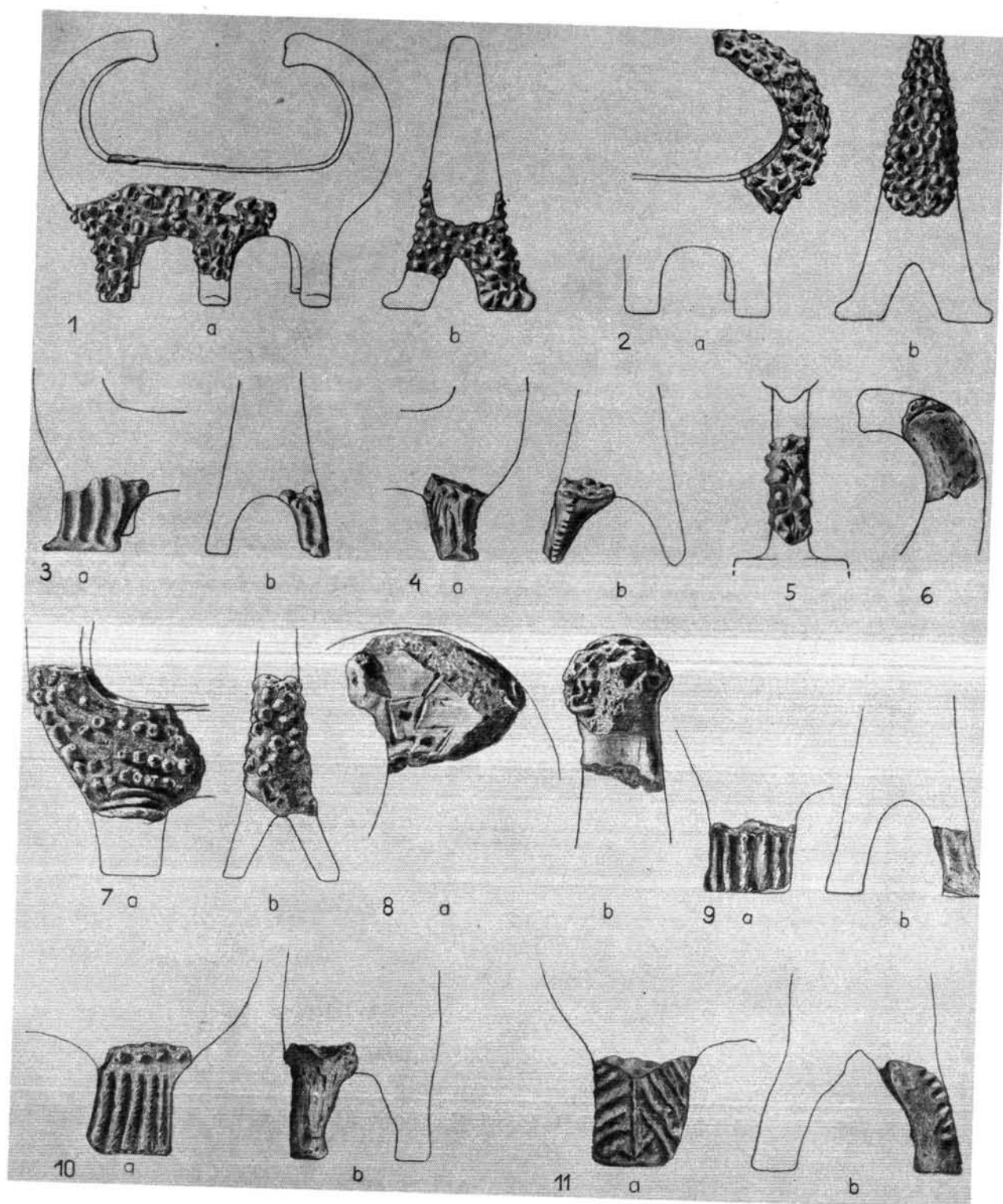
XII. tábla. 1,3: Magyarfalva; 2: Lengyel. 1,3: Soproni Stornó Múzeum; 2: Szekszárdi Múzeum

Taf. XII. 1,3: Magyarfalva; 2: Lengyel. 1,3: Storno-Museum zu Sopron; 2: Museum von Szekszárd.

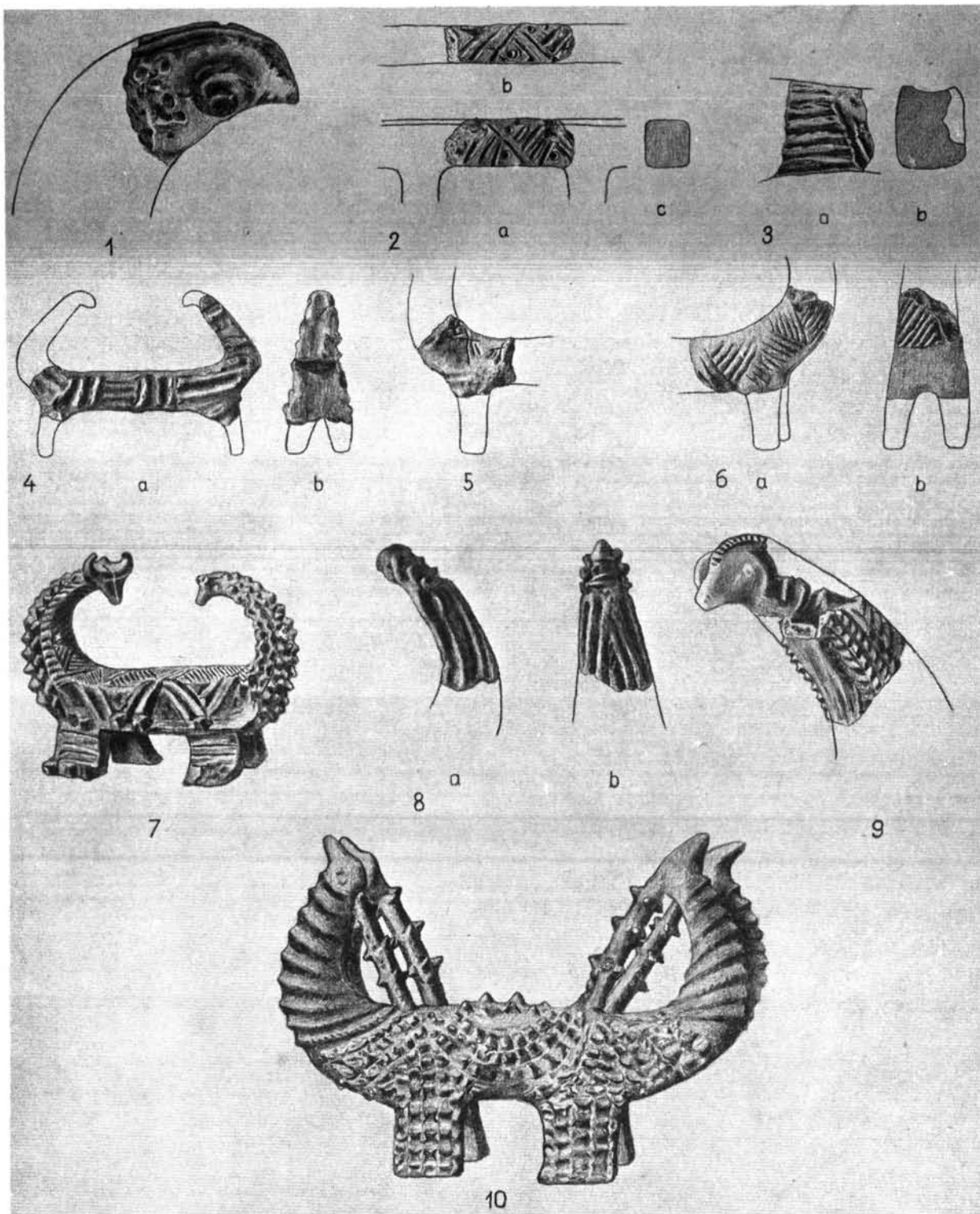
XIII. tábla. 1, 3–5: Lengyel; 2: lelőhelye ismeretlen. 2–5: Szekszárdi Múzeum; 1: Wosinsky, M. (i. m. 1896, 98. t. 3. kép) után

Taf. XIII. 1,3–5: Lengyel; 2: Fundort unbekannt. 2–5: Museum von Szekszárd; 1: Nach M. Wosinsky (a. a. O. 1896, Taf. 98, Abb. 3).

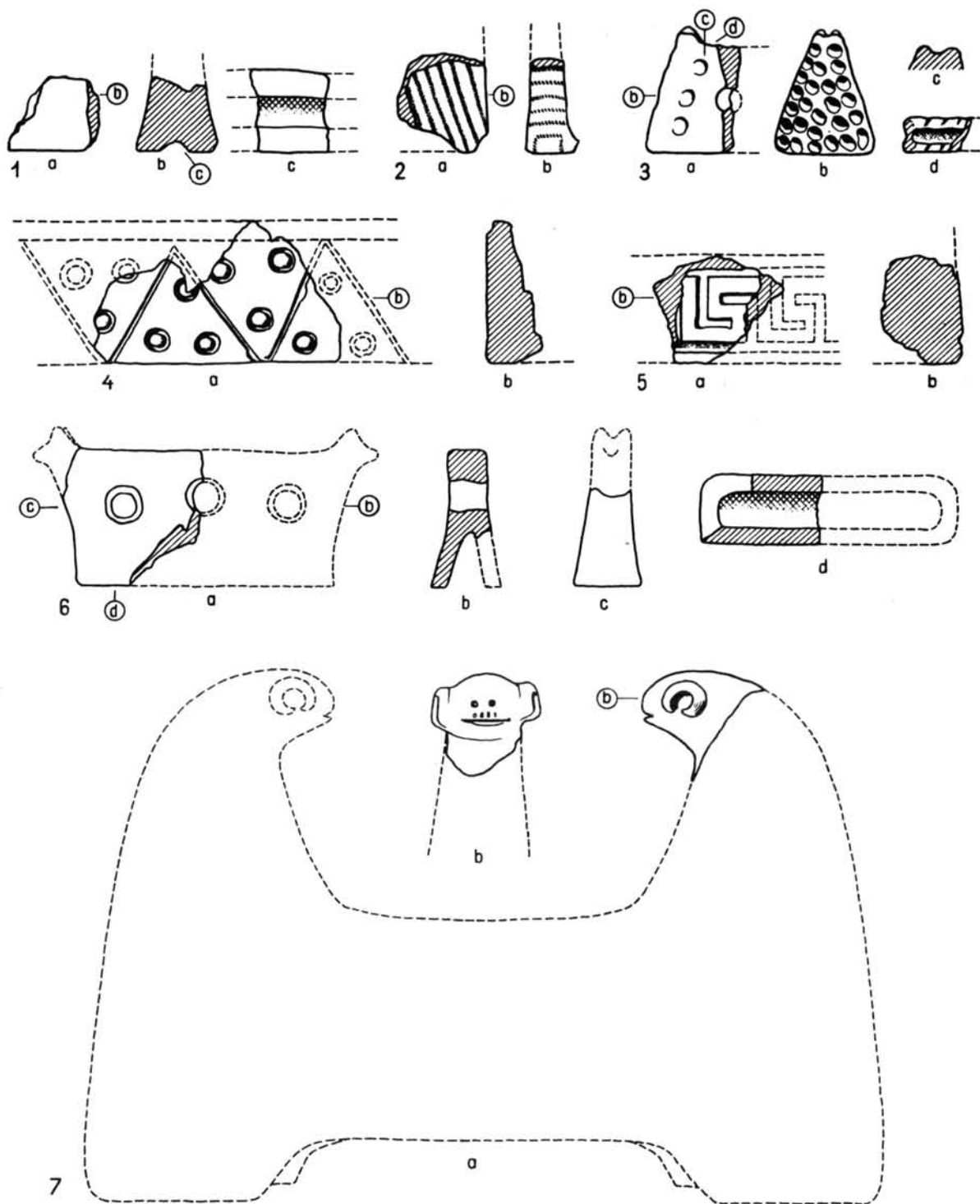
XIV. tábla. 1–5: Zalaszentiván, Kisfaludi hegy; 8: Velem; 9–11: Magyarfalva; 6–7: lelőhelye ismeretlen. 1–5: Zalaegerszegi Múzeum; 6–8: Szombathelyi Múzeum; 9–11: Soproni Stornó Múzeum

Taf. XIV. 1–5: Zalaszentiván, Kisfaludi hegy; 8: Velem; 9–11: Magyarfalva; 6–7: Fundort unbekannt. 1–5: Museum von Zalaegerszeg; 6–8: Museum von Szombathely; 9–11: Stornomuseum zu Sopron.

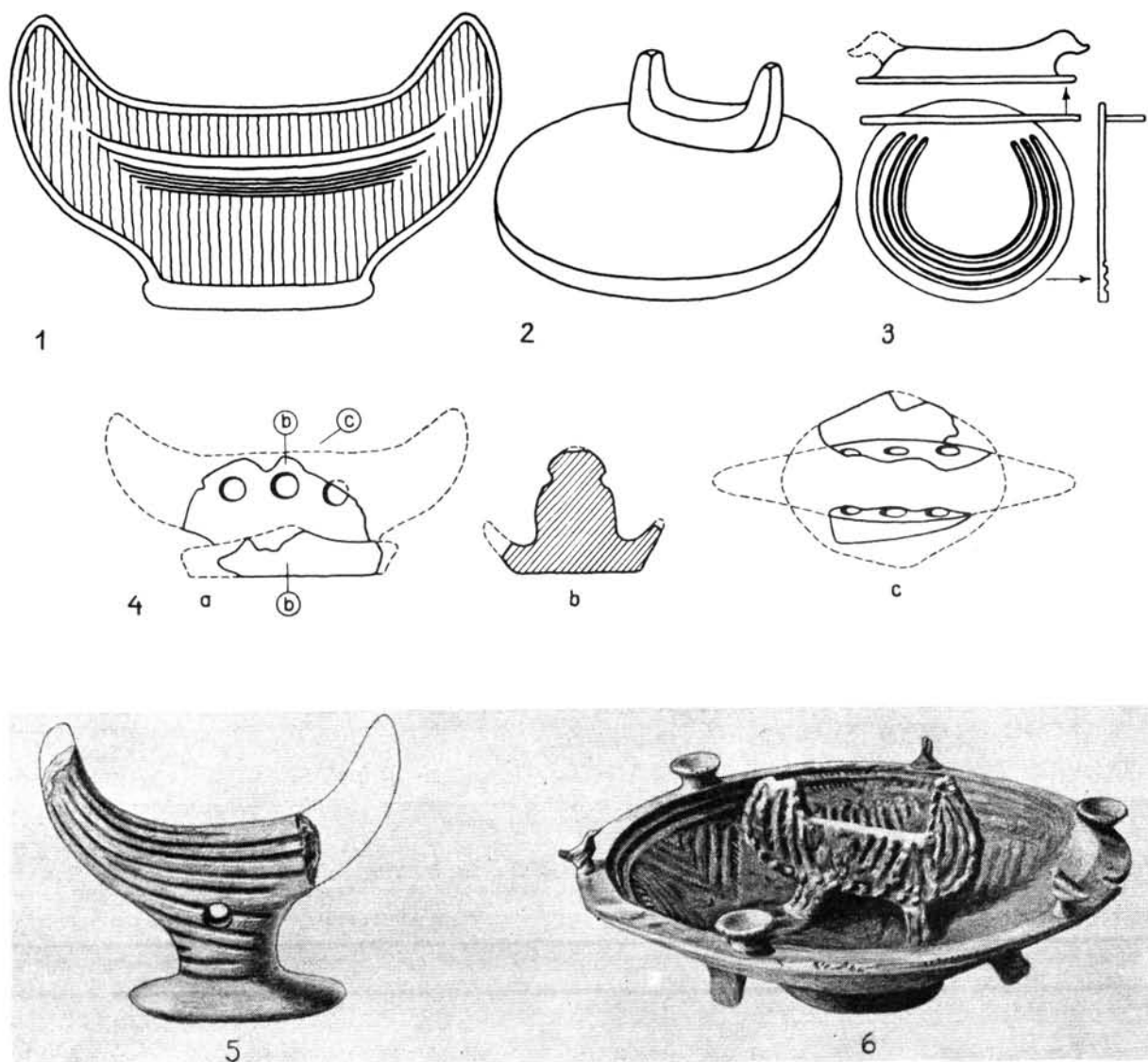
XV. tábla. 1–2: Szalacska; 3: Sopron; 4–6, 8, 10: Sopron, Várhely; 7, 9: Sopron, Károly magaslat. 1: Keszthelyi Múzeum; 2–3: Magyar Nemzeti Múzeum; 4–6, 8: Soproni Múzeum; 10: Naturhistorisches Museum, Wien, (MAG, 1891, p 74, 13. ábra után). 7: Bella-Müller (i. m. VI. t. 5. kép) után; 9: Bella-Müller (i. m. VII. t. 2. kép) után

Taf. XV. 1–2: Szalacska; 3: Sopron; 4–6, 8, 10: Sopron, Burgstall; 7, 9: Sopron, Karlshöhe. 1: Museum von Keszthely; 2–3: Nationalmuseum; 4–6, 8: Museum von Sopron; 10: Naturhistorisches Museum, Wien, (nach MAG 1891, S. 74, Abb. 13). 7: Nach Bella-Müller (a. a. O. Taf. VI, Abb. 5); 9: Nach Bella-Müller (a. a. O. Taf. VII, Abb. 2).

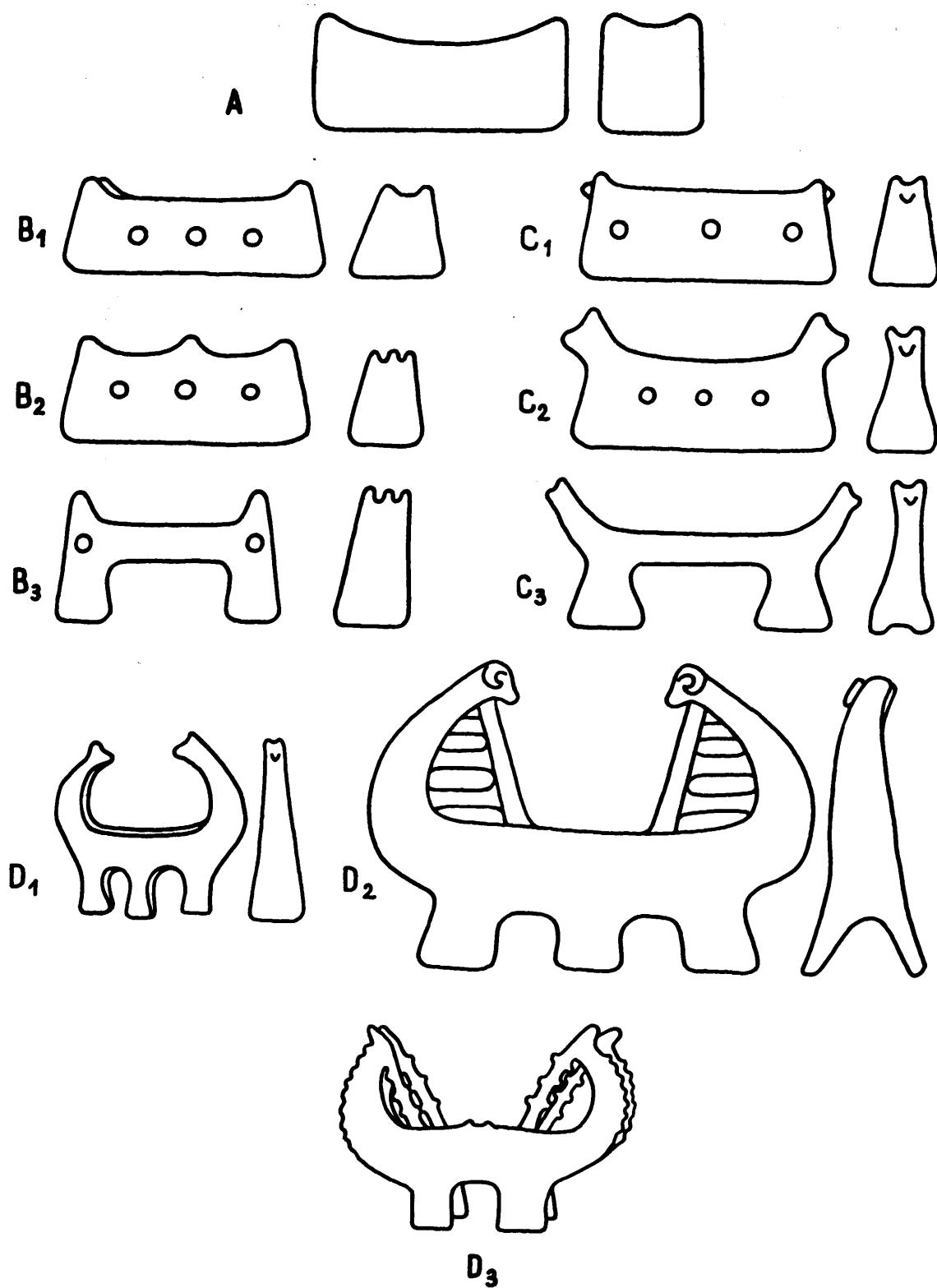
XVI. tábla. 2, 4, 7: Velem; 1, 3, 5–6: lelőhelye ismeretlen.
1–7: Szombathelyi Múzeum

Taf. XVI. 2, 4, 7: Velem; 1, 3, 5–6: Fundort unbekannt. 1–7:
Museum von Szombathely.

XVII. tábla. 4: Velem; 6: Sopron, Várhely; 1: Svájce, ismeretlen lelőhely; 2: Scheitau, Württemberg; 3: Kehlheim; 5: Burgweiting. 4: Szombathelyi Múzeum; 1: Keller, F. (Pfahlbauten siebenter Bericht 1876, XX. t. 18. kép) után; 2: Dvorak, Fr. (Wagengräber der älteren Eisenzeit in Böhmen Praehistorica I. 1938, 54. kép) után; 3: Müller-Karpe (i. m. 1952. 20. t. 3. kép) után; 5: Schumacher, K. (i. m. 4. kép) után; 6: Gallus, S. (i. m. 1934, 10. 2. kép) után

Taf. XVII. 4: Velem; 6: Sopron, Burgstall; 1: Schweiz, unbekannter Fundort; 2: Scheitau, Württemberg; 3: Kehlheim; 5: Burgweiting; 4: Museum von Szombathely; 1: Nach F. Keller (Pfahlbauten siebenter Bericht 1876, Taf. XX, Abb. 18); 2: Nach Fr. Dvorak (Wagengräber der alten Eisenzeit in Böhmen = Praehistorica I. 1938, Abb. 54); 3: Nach Müller-Karpe (a. a. O. 1952, Taf. 20, Abb. 3); 5: Nach K. Schumacher (a. a. O. Abb. 4); 6: Nach S. Gallus (a. a. O. 1934, 10. Abb. 2).

XVIII. Típustábla
Taf. XVIII. Typentafel

Morfológiai vizsgálataink eredményeinek egyeztetése az időrendi kérdésekkel nem könnyű feladat. A zöröghegyieket leszámítva a tárgyalt anyag több mint kétharmadának nincs lelőhelye, vagy csak a lelőhelye ismeretes. A néhány ásatásból és leletmentésből felhasználható kronológiai adat is inkább csak a típuscsoportok időrendjének megállapítására ad lehetőséget, további finomításra, az egyes típusok kormeghatározásához már nem elegendő. Ennek kétségtelenül az a legfőbb oka, hogy a soproni és Sopron környéki sírok anyagának kivételével leleteink kizárólag telepeken kerültek elő. Viszont a régebbi, kevésbé fejlett ásató technikával történt telepfeltárások többnyire nem kielégítőek, az újabbak stratigrafiai vizsgálata a szintek összekeveredése, vagy elpusztulása miatt még nem mindig volt lehetséges.

Legbizonytalanabb a tipológia sor élére helyezett A típusú tűzikutyák kronológiája. Pedig éppen ez a típus az, amelyik a lengyeli erődtített telepen és a Szeghalom környéki lelőhelyeken kívül másutt az országban eddig nem fordult elő. Tehát kormeghatározásuk igen lényeges feladat volna.

A lengyeli tűzikutya- és holidol-leletek zömét WOSINSKY tárta fel és jórészt közölte (1890, 1896). Főként olyan élelem-tároló és lakógödörökből emelte ki, amelyek késő neolitikus és az ezt követő erődtített telep bronzkori, urnevezős, meg hallstatti kultúrák emlékegyét tartalmazták. Ezeket azonban sem gödrönként, sem az egyes gödrökben, vagy kutató területeken rétegenként nem választhatta el.

Alapformájukat és díszítésüket tekintve jellegzetes A típusú tűzikutyákat talált a 76. (VI, 3, 5.), 94. (VI, 7.), 89. vagy 103. (?), (VI, 4.), 234–235. (VI, 6.), sajátos egyedi változataikat az 59. (XII, 1) és a 119. (IV, 4.) gödörben.

Általában hamu és konyahulladék között számos nucleus, jaspis és sílex-penge, csiszolt kőszköz mellett igen sok különböző méretű átfúrt agyagkúp, néhány közép és késő bronzkori, urnevezős kultúrájú kerámia meg bronztárgy volt kísérő leletanyaguk. Amennyire megállapítható – mivel Wosinsky az edénytöredékeket általában csak megemlítette, de nem írta le, – HC–HD hallstatti anyag nem volt közöttük. Így kísérő leleteik alapján a lengyeli A típusú tűzikutyát a késő neolitikumtól a HC-ig terjedő korszakok kultúráinak bármelyikébe sorolhatnánk. Am – mint látni fogjuk – tűzikutyák Magyarországon a neolitikumban és a korai meg a középső bronzkorban eddig nem fordultak elő, annál nagyobb számmal az urnevezős kultúra telephelyein. Kézenfekvő tehát, hogy addig, amíg megfelelő időrendi bizonyítékot nem mond, a sajátos lengyeli A típusú tűzikutyákat is az urnevezős kultúrába, hipotétikusan annak elejére utaljuk.

Alapformájukat tekintve a lengyeli A típusú példányokkal rokon négy Szeghalom környéki tűzikutya közül háromnak bizonytalan a lelőhelye. Egyikük (VII, 2.) ajándékozással, állítólag a Cigányhalomból került a Magyar Nemzeti Múzeumba. E halom a Szeghalom–füzesgyarmati út mellett fekszik, Szeghalom községtől 3,5 km-re. Felületén Gazdapusztai az 1950-es évek elején jellegzetesen őskori cserepeket gyűjtött, oldalán beásás nyomait látta (GAZDAPUSZTAI, 1954, 71.). Tudomásom szerint feltárás a halmon még nem volt.

Ismeretlen lelőhelyről jutott a Petrőczy-hagyatékkal szintén a Magyar Nemzeti Múzeumba a két másik példány (VII, 1, 3.). Petrőczy ezeket állítólag Szeghalmi Gyulától vette, aki azokat valahol Szeghalom környékén ásta (GAZDAPUSZTAI 1954, 72.).

Csupán egy példány került elő olyan lelőhelyről, amelyen több alkalommal volt régészeti kutatás, a Szeghalomtól délre fekvő, egykor a Sebes-Körös vize által körülvett Kovács (Kovács?) halomból. Itt először 1904-ben Darnay Kálmán költésén Mátyás Ákos gyomai gyógyszerész kutatott (DARNAY, 1905.), majd utána Szeghalmi Gyula helybeli tanító folytatott feltárást, de mint írja (SZEGHALMI, 1913, 37.) a 12 000 m² kiterjedésű halomnak „csak elenyésző hányadát bolygatta meg”. Ő találta meg kutatóeszközeinek valamelyikében a negye-

dik tűzikutyát (VII, 4.). Lelelkörülményeit ugyanis nem ismerteti. Az ásatás leleteinek képeit is „a könnyebb áttekinthetőség kedvéért nem a lelés sorrendjében, hanem csoportosítva” leletfajta szerint közli (SZEGHALMI, 1913, 38.). Darnay és Szeghalmi neolitikori konyahulladék halomnak (tellnek) tartja a Kovács halom, amelybe kőkori, avar-, meg honfoglaláskori sírokat is ástak be. Banner János csatlakozva a két kutató véleményéhez és kizárólag az ő anyaguk, „főleg az áttört, felső részű talpcső, hálónéhezékek, díszített agyagvénkos (vagyis tűzikutya), szegletes edényfülek és az egyik sír apró fülű edényei, meg kőbaltája alapján egységesen a tiszai kultúra I. szakaszában” osztja (BANNER, 1941, 54.).

Legutoljára Bakay Kornél végzett a halmon hitelesítő ásatást, főleg honfoglaláskori magyar sírok után kutatva. A területnek azonban ő is „csak 2%-át” tárta fel, amelyből az újkőkori több kultúrájának nagy mennyiségű emlékegyét hozta felszínre. A legfelső rétegből tiszapolgári leleteket, alatta tiszai, herpályi, szilmei kultúrák emlékeit, kisebb számú vonaldiszes és bükki kultúrák edénytöredékeit. Három házat, illetőleg házrészletet és hat zsugorított csontvázas sírt is feltárt. Ezúttal azonban éppen a honfoglaláskori temetőnek nyomát sem találta (BAKAY, K. 1971, 140–141.).

A kutatások eddigi eredményei alapján a kovácshalmi tűzikutyát a neolitikumba sorolhatnánk. Mivel azonban a feltárások a nagy kiterjedésű lelőhelynek eddig csak nagyon kis részére terjedtek ki, nem tehetjük ezt addig, amíg a halom teljes és módszeres kiásása meg nem történik. Több okunk van ugyanis annak feltételezésére, hogy a Szeghalom környéki tűzikutyák sem neolitikusak.

Szeghalmi a szeghalmi járásban 1912-ben 64 mesterséges halomról számolt meg (SZEGHALMI, 1912, 276.). Tartalmukat nem ismerjük. Azt azonban tudjuk, hogy a nem messze fekvő füzesgyarmatiak őskori anyagának jelentős része későbbi időből származik. Különösen bronzkori és kora vaskori telepek száma nagy, és ezek csaknem minden településre alkalmas helyen megtalálhatók (BAKAY, 1971, 138–139.). Feltételezhető tehát, hogy ott rejtőznek még a Kovácshalom eddig fel nem tárt területein is.

Banner, aki az általa fejránkosnak nevezett tűzikutyát a korhatározó neolitikus leletek közé sorolja, ugyanabban a dolgozatában később maga is „egyedülállónak” mondja „e korban” (BANNER, 1941, 57.). A kovácshalmi tűzikutya a másik három Szeghalom környéki példánnyal együtt valóban annyira nem illik bele a neolitikumba, hogy Gallus Sándor a halomból kiásott agyagálatkákkal, kanalakkal és karikákkal együtt hamisítványnak vélte (GALLUS, 1945, 124.). Ma már a négy Szeghalom környéki példány anyagának, meg állapotának ismeretében és a hazai tűzikutyák formai analízise után semmi esetre sem tarthatjuk hamisítványnak, sokkal inkább egy későbbi kor hagyatékának, éppen azokkal az agyagálatkákkal, kanalakkal és karikákkal együtt, amelyeket nemhiába hagyott ki Banner a korhatározó leletekből, tudván, hogy a tiszai kultúrába való tartozásuk legalább is kétséges. Hiszen állatszobrocskákat a bronzkor második feléből is ismerünk, és vannak késő bronzkoriak is. Kanalak, karikák pedig az urnevezős korban is gyakoriak. E leletek inkább azt a felfogást támasztják alá, hogy – mint Gazdapusztai is írja – „a kovácshalmi telepet a neolitiknál feltétlenül hosszabb idejűnek kell mondanunk” (GAZDAPUSZTAI, 1954, 30.) és így a kovácshalmi tűzikutya a másik három szeghalmival együtt talán szintén az urnevezős korba, illetőleg Tiszántúlon az ebbe az időszakba eső gávai kultúrába (KEMENCZEI, 1973, 10.) tartozhat.

A B típuscsoportba tartozó tűzikutyákat eddig legnagyobb számmal a dunántúli magaslati telepekről ismerünk, főként Velemről, Sághegyről és a bakonyzentkirályi Zöröghegyről. Kronológiájuk szempontjából Nováki Gyulának 1965–1966. évi zöröghegyi feltárása döntő jelentőségű. A ma sűrű erdővel borított telep egyik hozzáférhető területének blokkjában ugyanis olyan egységesen HA₂–HB-be tartozó kerámia kíséretében találta meg a csoport két legjellegzetesebb

B₁–B₂ típusának több példányát, hogy ezután már alig lehet kétséges az egész B csoportnak az urnamezős kultúrába tartozása. De jellegzetesen urnamezős korból való edénytörödekkel együtt jelentkezett itt C₂ típusú tűzikutyákon kívül a C₃ idoltípus két töredéke is, azt igazolva, hogy a C típuscsoport is urnamezős kultúra időszakába osztható (NOVÁKI, 1978.).

A 120 m² kiterjedésű, 100–110 cm vastag urnamezős kerámiával megtöltött, egységesen fekete zöröghegyi kultúrréteg további periodizációra már nem adott lehetőséget, ezért nem nyújt módot a két csoport egyes típusainak időrendi szétválasztására sem.

Nováki Gyula ásatási eredményei teszik lehetővé annak megállapítását is, amire Miske Kálmán ásatásai és „harácsol” leletei még nem voltak elegendők (MISKE, 1907.), amire legfeljebb az előkerült tűzikutyák turbántekercses és kanellurált ornamentikája (I, 2–3, 5–6, 12), meg az egész leletanyag statisztikai egybevetése alapján következtethetnénk, hogy tudniillik a B típuscsoport példányai Velemen is a neolitikumtól a La-Tenig lakott telep virágzó, urnamezős korszakába oszthatók, a C csoport itt is megtalált mindhárom C₁, C₂, C₃ típusával együtt (VIII, 1, 9, 8, 10.).

Ma már kétségtelen az is, hogy Velemről légvonalban csupán 50 km-re fekvő Sághegyen Lázár Jenő által összegyűjtött tűzikutyák (LÁZÁR, 1943, 284, VIII. 86 a–h), a B₁, B₂ és C₃ típusúak (III, 6–11, 3–4, 5.) szintén a telep leginkább lakott szakaszából, az urnamezős korból valók (FOLTINY, 1958, 35, PATEK, 1968, 41.). A velemi és a sághegyi magaslati telepek virágzó, urnamezős korszakának fémműves kereskedelme magyarázza, hogy mért éppen ezeken a helyeken, különösen Velemen kerültek elő legnagyobb számmal észak-svajci, dél-németországi, hesseni és Szlovéniában is előforduló típusok, és azok sajátos hazai változatai.

Lengyelen a helyi jellegű A típusú tűzikutyák mellett alig került elő néhány B₁ típusú töredék. Ezek is lyukaik elhelyezését (IV, 6.) és beböködött díszítményeiket (IV, 8–10.) tekintve eléggé egyedülálló változatok. Mind lelőköriülmény nélküliek, egyiküket sem azonosíthatjuk Wosinsky gödörleleteivel. Rajtuk kívül csupán egy C₂ típusú, áttört idomú darab jelentkezett (VIII, 4.). E feltűnő jelenségnek, a viszonylag kisebb méretű kutatás mellett talán az az oka, hogy itt a kerámia- és a bronzleletek tanúsága szerint is az urnamezős korszak első periódusa után úgy látszik ellanyhult az élet, és csak a klasszikus hallstatti korban lendült fel újra.

Jellegzetes B₁ típusú tűzikutyát talált 1968-ban terepbejárásán Torma István a pápai járásbeli Külsővat határában a Bánhalmi Állami Gazdaság területén az Egresi dűlőben, korai BD–HA periódusba keltezhető tal- és bögretörödek kíséretében (VESZPRÉM M. RÉG. TOP. 1972, 137, 22., 11. ábra), ami arra mutat, hogy a B₁ típusú tűzikutya kronológiailag is szintén a sor elejére tehető (III, 1.).

Sajnos, egyetlen lelőhelyét sem ismerjük annak a jelentékeny, 10 darabból álló, ugyancsak B₁ típusú anyagnak (II.), amely Simor János győri püspök, majd esztergomi bíboros primás gyűjteményével jutott az Esztergomi Balassa Múzeumba. Származhatott a műgyűjtő primásnak kedveskedni akaró papság ajándékaként nemcsak az Esztergom környéki urnamezős lelőhelyekről, hanem az egykori Győr és Esztergom megye, sőt az egész Dunántúl bármelyik urnamezős kultúrájú telepéről. Időrendjüket, akárcsak Velemen, egy-egy példány turbántekercs és kanellurált díszítménye is jelzi. (II, 6, 10.).

Turbántekercs látható annak a szintén B₁ típusú töredéknek is a hátán, amely az Esztergom–Helemba szigetről, valószínűleg a Trogmayer Ottó által feltárt urnamezős kultúrájú telep (TROGMAYER, 1960, 14–15.), területéről került a Nemzeti Múzeumba (IV, 1.).

C₃ típusú szörvány idoltörödeket őriz a székesfehérvári múzeum az urnamezős kor késői periódusának felületi leleteiről ismert csakberényi telepről (VIII. 11.). E lelőhely a C₃ típus HB periódusba való tartozását valószínűsítheti.

A Magyar Nemzeti Múzeumba került a ma Jugoszláviához tartozó, egykori Baranya megyei Kiskőszeg területéről még 1913-ban egy B₂ típusú tűzikutya (X, 5.) és egy C₃ típusú idola (VIII, 5.).

Jelentős tűzikutya- és idolanyagot hoztak felszínre a Budapest területén végzett leletmentések és ásatások. Kőszegi Frigyes és Nagy Tibor Sztregova utcai 1964. évi leletmentő ásatásán, az itt elterülő „talán az urnasíros bevándorlás élére visszanyúló telep (NAGY, T. 1973, 65.).” lakógödreiben kizárólag Vál I. kerámiával együtt jelentkezett egy B₁ típusú tűzikutya (X, 1.), a békásmegyéri vízmű területén e tanulmány írójának 1960. évi leletmentő feltárásán a VIII. sz. gödörben pedig Vál II.-re jellemző kerámia kíséretében egy C₃ típusú ép idola és egynek hosszú nyakú fejtörödeke (VIII, 6–7.), még inkább alátámasztva azt az előző, külsővati és csakberényi lelettel kapcsolatos feltevést, hogy a B₁ típusú tűzikutya az urnamezős kor elejére, a C₃ típus a végére keltezhető.

A Fehérvári és a Baranyai út sarkán épületalapozásnál gyűjtött egy, valószínűleg B₁ típusú, áttört változatú (V, 3.) és egy B₂ típusú (V, 1.) példány lelőköriülményeit nem ismerjük.

Három tűzikutyát emelt ki Szilágyi János 1936. évi ásatása során a békásmegyéri vízművek üdülőjének területén levő urnamezős, de a korábbi, majd különösen a La-Tene időkben is sűrűn lakott teleprész gödreiből. A 23-ból egy B₁ típusú (X, 2.), a 37-ből egy valószínűleg szintén B₁ típusú áttört (V, 2.) és a 48-ból egy B₂ típusúhoz hasonlóvá restaurált pad alakú változat lábtörödekét (X, 4.). Mivel a La-Tene kor népe az említett gödrök területén az előző korszakok telepeire költözött, hagyatéka oly mértékben keveredett a korábbi, így az urnamezős kor hagyatékával is, hogy a tűzikutya-leletek kronológiájához ebben az esetben kísérő kerámiájuk nem volt használatos.

A D típusú idola eddig legtöbb példányát Sopronból és környékéről ismerjük, főként a Várhely (Burgstall) nagy kiterjedésű temetőjének halomsírjaiból, gyerebben a Károly-magaslat (Várishegy, Warischberg) telepéről és temetőjéből. E két erődített helyen immár 90 éve folynak ásatások 1887–1932-ig megszakításokkal Bella Lajos, Moritz Hoernes, Otto Müller, majd Lauringer Ernő és Gallus Sándor vezetésével. 1932–1971-ig szünetelt a munka. Azóta a Várhelyen Patek Erzsébet irányításával ma is tart. A várhelyi ásatások történetét a korábbi adatokat helyesbítve 1932-ig Nováki Gyula foglalta össze (NOVÁKI 1955).

Patek Erzsébet a soproni csoportot, amelyhez az említeteken kívül más környékbeli lelőhely is tartozik, mint jellegzetes települési egységet elkülönítette a Dunántúl egyéb hallstatti anyagtól, és három periódusra osztotta. Szerinte a várhelyi sáncban feltárt „számos holdbálvány, vagy tűzikutya”-törödek már az első sánc nélküli korból, a HB–HC első feléből való, legnagyobb részük azonban a második periódus (HC második és HD első fele) HC idejéből (PATEK, 1976.). Mivel eddig csupán egyetlen várhelyi halomsírból (131/1971. sz.) előkerült példányt közölt (1972, 5. kép 3, 1976, 6. kép 3.) az elődei által feltárt anyag periodizációjára monográfiájának megjelenéséig csupán kerámiatáblái alapján tehetünk kísérletet, amennyiben az 1971 előtti kutatások publikációi erre egyáltalán lehetőséget adnak.

1971 előtt a Sopron környéki magaslatocon egyetlen HC-t megelőző korú típus sem került felszínre. Ez a jelenség is támogatni látszik Patek E.-nek azt a megállapítását, hogy megszállásuk a klasszikus hallstatti korban kezdődött. Ha volt is rajtuk az urnamezős korban a sáncépítést megelőzően némi élet, az nagyon rövid ideig tarthatott és ez alatt az idő alatt is úgy látszik, már az új D kalenderbergi idoltípusok hatása érvényesült.

A Várhelyről idolaikat 1971-ig kizárólag sírokból ismerünk. Nováki korrekcióit felhasználva, előkerülésük időrendjében soroljuk fel.

1887. évi első feltárásakor Bella Lajos a 137. sírban találta

meg azt a négylábú, támasztórácsos példányt (XI, 5.) egy füles fedő kíséretében (BELLA, 1888, 357, 11–12. ábra), amelyhez a már említett, igen hasonló darabot a 131/1971. sz. sírból Patek E. a II. periódus HC időszakára keltez, a hasonló díszítésű fedőt a 98/1974. sz. tumulusból a HC végére (PATEK, 1976, 11. kép.).

1888-ban az 54. sz. halomból ugyancsak BELLA (1891, 58.) egy teljesen ép, egylábú idolt emelt ki (XI, 4.) és három elmállott töredék közül megmentette egynek „birkafejű végét” (XV, 8.). 1891-ben került sor Bella és R. Hoernes vezetésével annak az igen gazdag 27. sz. halomsírnak a feltárására (BELLA, 1892, 225–226, HOERNES R. 1891. 74, 13. ábra, GALLUS, 1934, 13, 6. ábra), amely egy négyfejű (XV, 10.) és egy két elfordított fejű idolt (XVII, 6.) tartalmazott, pere-mükön felváltva madarakkal és csészécskékkal díszített talpas talakban, olyan kettős ikeredénnyel együtt, amelyhez hasonló a 131/1971. sz. halomsírből, mint a benne feltárt idolt is, Patek ugyancsak a soproni csoport II. periódusának HC időszakába keltez, (PATEK, 1976. 7. kép, 17. a–b ábra), Nem ismerjük a Bella által 1892-ben és 1893-ban kiasott két idolt halomsírjainak a számát, azét a hiányos, négylábú darabét (XV, 4.), amelyet 1892-ben négy csizmalábú talban talált (BELLA, 1893, 26–28.) és azét a szerinte láb nélküli, vagy letört lábú példányét, függesztésre alkalmas lyukas nyúlványokkal (XI, 3.), amely egy kosfejű kiöntőrésszel ellátott három ikeredénnyel 1893-ban került elő (BELLA, 1894, 61–62, 16, 17. ábra). Nem azonosíthatunk még meglevő példánnyal azt a valószínűleg várhelyi hosszú nyakú fejtöredéket, amelynek csupán rajzát közli BELLA (1892, 325, 5. ábra), de sírszámát nem.

Jóllehet, 1893–1911-ig majdnem minden évben tovább ásatott a Várhelyen Bella, tudomásom szerint csak 1911-ben végzett feltárása eredményezett egy „hold alakú, állatfejben végződő bálványt” (MÚZ. és KVT. ÉRT. 1912, 175.). Ezt a közelebbi lelőhely nélkül említett idolt sem sikerült egyetlen fennmaradt várhelyi példánnyal azonosítani.

Lauringer Ernő 1918–1927-ig folytatott ásatásai során a helyi hírlapok közlései szerint (így OEDENBURGER ZEITUNG, 1927. aug. 5. sz.), csak 1927-ben talált egy meg nem nevezett várhelyi sírban, ma már szintén nem azonosítható holdidolt.

Lauringer ásatásaiból csak azt a két töredéket ismerjük, amelyet Gallus Sándorral a 101. sz. halomsírből 1932-ben tárt fel (XV, 5–6.), piros alapon fekete szalagmintákkal díszített nagy HC urnák mellett. (GALLUS, 1932.).

Bár elődei is feltárták a Várhelyen több lakógödört, csak Patek Erzsébet említ számos olyan sáncföldből kiemelt töredéket, amely a legkorábbi telepések lakóházaihoz tartozott (PATEK, 1976. 7.) és ugyancsak ő bukkant tűzikutyadarabokra az 1973-ban előkerült 2. sz. ház tűzhelyének közelében is (PATEK, 1974, 64.), bizonyosságául annak, hogy a hallstatti kultúrájú soproni csoport népe nem csak sírjaiba tett ilyen tárgyakat, de mint más lelőhelyeken az előző urnamezős korszak embere, otthonában is használta.

A holdidolok házi és sepulchrális használatát a Károly-magaslatról előkerült leletek is tanúsítják. Itt Bella bizonyára még 1891 előtt feltárt 2. sz. halomsírban ásta ki (BELLA–MÜLLER, 1891, 187, 6. t. 9. ábra) a jelenleg Bécsben őrzött, egyik végén bika-, a másikon kosfejű ép idolt (XV, 7.). A többi már lakógödörben volt, (BELLA–MÜLLER, 1891, 191, 7. t. 2. ábra), mint az I. sz. gödör kosfejű nyaktöredéke (XV, 9.) és azok a darabok, amelyeket ugyancsak Bella–Müller összefoglaló közleményéből ismerünk: egy nagyobb idolt középső része a II., három, vagy több idolt nyolc töredéke a III–IV. sz. lakógödörökben (BELLA–MÜLLER, 1891, 191.). Két Károly-magaslati idolt (XI, 1–2) közelebbi lelőhelyét nem állapíthattuk meg.

Szintén Bella–Müller 1891. évi publikációjából tudjuk, hogy „nagy holdidolt” két láb- és egy középrész töredéke került elő a soproni csoport Häuslerbergen levő harmadik ma-

gaslati telepének egyik lakógödöréből. (BELLA–MÜLLER, 1891, 192.).

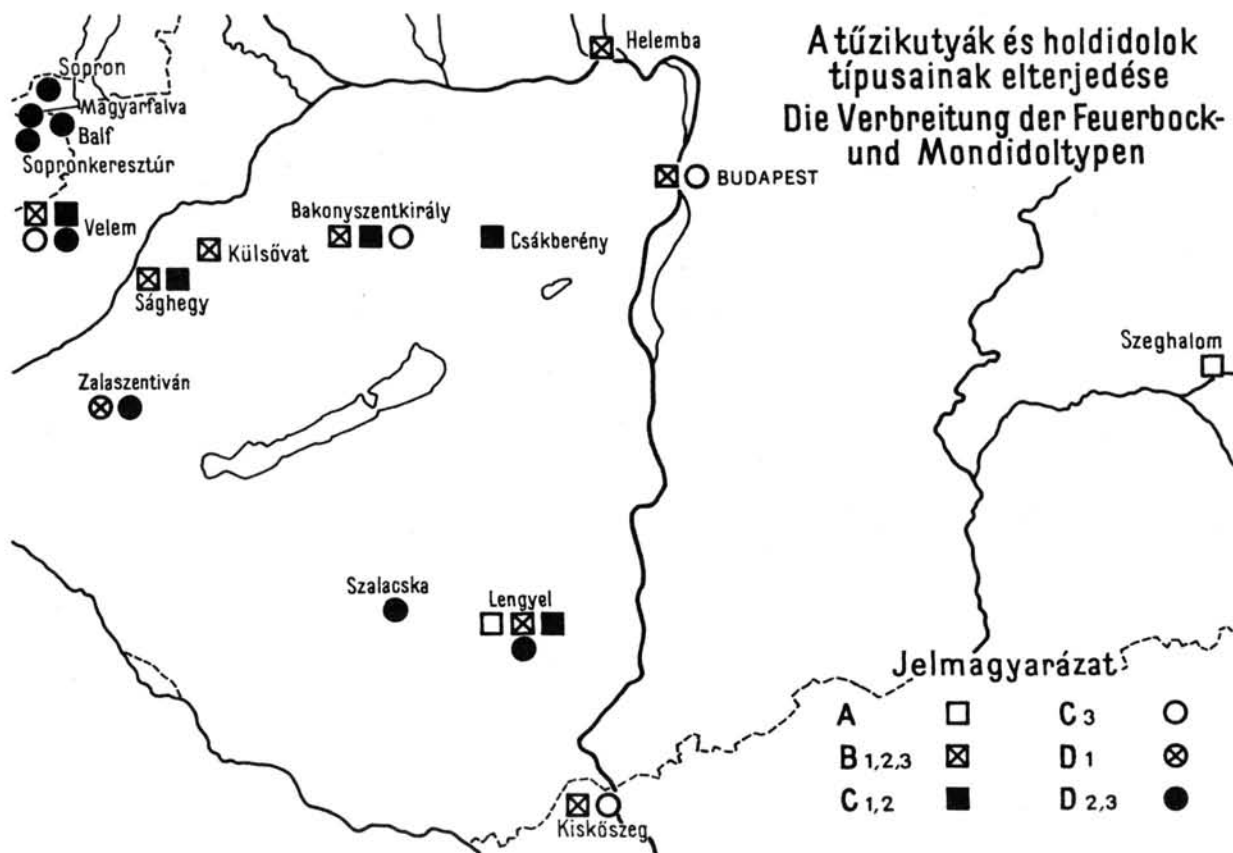
Sopron–Várhelytől alig öt km-re fekvő Magyarfalva (Harka) községhez tartozó Garasos Erdő (Pfennigswald) feltehetően szintén erődített területén agyagkitermelés közben ásott gödörben 1938-ban Storno Miksa több kalenderbergi stílusú idoltöredéket emelt ki (XII, 1, 3, XIV, 9–11.), agyaggúliák és nagyszámú „össze-vissza hányt” edénytöredékekkel együtt (STORNO, 1942, 144–147.). Az egyik urnadarab díszítménye alapján az idoltöredékek a HC második felére keltezhetők.

Sopronkeresztúr (Németkeresztúr–Deutschkreuz) határában a Rudolf-forrástól (Savanyúkut) keletre fekvő dombháton a Soproni Múzeum katalóguscédulája szerint halomsírban tárt fel 1909-ben Bella agyaghasábokból eredetileg „patkó alakúan összerakott keret belsejében” azt a három lábon álló idolt, amelynek támasztólécei és nyaka közé készítője egy-egy küllős kereket is illesztett (X, 9.). Bella közlése szerint (MÚZ. és KVT. ÉRT. 1910, 132.) a rendkívül porhanyós agyagból készült „bálvány” kiemelése nagy nehézségekkel járt. Igen körülményes munkát okozott az ott talált számos bronzlemezke kiemelése is, amelyekkel Bella szerint a bálványt takaró „fapajzs” lehetett szegélyezve. Valószínűbb, hogy a lemezek inkább az idolt mellett levő edények lehullott applikációi lehettek. Az idollal került elő ugyanis több vörös alapon grafit festésű edény között két olyan példány is, amelynek nyakát bronzpléhből mészelt háromszögek díszítették. A sír mellékleteihez tartozott még egy abroncsos díszű, négylábú agyagpohár, szitula, két kis csésze és 120 mo-gyorónyi borostyángöngy. Mivel a bronzlemez-applikáció különösen a HB–HC átmeneti korban gyakori, valószínű, hogy az idolt is még ebből az időből való. Támogatni látszik e feltevést az idolt néhány jellegzetes formai eleme: a három tömör láb, az erősen sematikus, két bovidafej és a viszonylag gyér, kevésbé plasztikus díszítés, mind még az urnamezős kor végére datálható C₃ idoltípusra emlékeztet.

Ugyancsak Bella tudósít arról, hogy 1909-ben több „véletlenül talált” lelet is jutott a Soproni Múzeumba. Közöttük volt Balfáról (MÚZ. és KVT. ÉRT. 1910, 132.) a soproni csoport eddig legnagyobb méretű idolla. Hat lábon áll, két feje hiányzik, egyik nyakrészén megmaradt támasztó rácsának csontjai. Egész testét kalenderbergi stílusú relief-ornamentika borítja (XI, 6.). Ilyen ornamentika díszíti a Nemzeti Múzeumban őrzött három kis töredéket. Ezekről csak annyit tudunk, hogy Sopronból származnak. A viszonylag nagyobb törzsrész rajzát közöljük (XV, 3.).

A soproni csoport lelőhelyeihez legközelebb fekvő Velemről a Szombathelyi Múzeumban csak két kosfej töredéke tanúskodik arról, hogy a klasszikus hallstatti korban ide is eljutott a D típusú idolt (XIV, XVI, 7.). Ezen kívül csak egy díszítménnyel, befelé hajló nyak- és egy plasztikus szemölcsökkel borított, lelőhely nélküli törzsrész valószínűsíthető velemi származásának (XIV, 6–7.). Mint általában a HC–HD korú leletek feltűnően csekély száma, úgy látszik, az idolké is azt a felfogást támasztja alá, hogy Velemen az urnamezős kultúra virágzó időszaka után hanyatlás következhetett be (PATEK, 1968, 41.).

A Sopron vidékétől távolabb fekvő magaslati telepekről már viszonylag több D típusú idolt ismerünk. A zalaszenti Kisfaludi-hegy földvárának telepén Nováki Gyula 1960. évi ásatása alkalmával (NOVÁKI, 1964, 129–131.) felszíni szörványleletként találta meg azt a hosszú nyakú fejtöredéket, amely formailag átmenetet képez a C₃ és a D típus között. A valószínűleg nőstény bovidát szemlélő sematikus fej és a díszítménnyel még a C₃, a fej befelé hajlása már a D típusú idolké sajátja (X, 8.). Előkerült ugyancsak szörványként még egy mély függőleges kanellurákkal díszített láb (XIV, 3.) és egy kis kutatóárokából több szemölcsökkel sűrűn borított töredék (XIV, 1–2, 4–5.). Periodizációjukra nem áll elegendő lelőköri körülmény rendelkezésünkre. Cseréptöredékek tanúsága szerint a telep a korai bronzkorban már lakott volt,

XIX. tábla

Taf. XIX.

a hallstatti kultúra emlékanyagát vaskés és buchero díszű edénytörödékek képviseli.

Míg Lengyelen az urnamezős kultúra idejéből alig maradt ránk tűzikutya, az újra fellendülő hallstatti korból már több idol töredékét sorolhatjuk fel a telep gödreiből. A gödörszámok rendjében: a 88-ból nyaktörödéket (XIII, 4.), a 93-ból egy viszonylag ép darabot (XIII, 3.), a 135-ből nyak felé hajló törzstörödéket egy lábbal és támasztóléc csomkjával (XIII, 5.). Nem közölte Wosinsky a képét, ezért biztosan nem azonosítható a 95. gödör nyaktörödéke, ugyancsak támasztóléc csomkjával (XII, 2.) és a 120. munkahely mélyített lencsedíszekkel borított szintén nyaktörödéke (XIII, 2.). Nem került elő a háborús károkat ért Szekszárdi Múzeum anyagában és Wosinsky közlése alapján nem voltak kielégítően meghatározhatók a 104, 154, 174 és 177. gödörből kiemelt töredékek típusai. Közülük néhány D jellegűnek is gyanítható. A gödrök kísérő leletei a D típusúak esetében sem alkalmasak a hallstatti időszakon belül további periodizációra.

Neolitikumtól a római korig lakott Nagyberki-szalacscai magaslati telepnek a második világháború alatt jórészt elpusztult anyagából tudomásom szerint két idoltörödéket maradt meg. A keszthelyi Balatoni Múzeum őriz egy tarkóján mélyen árkolt, csavart szárú kosfejtörödéket. Minden valószínűség szerint igen nagy méretű hallstatti D típusú idol része (XV, 1.). Darnay Kálmán még 1906 előtt találta. Az általa említett kísérő leletek: kúp alakú agyaghevedékek, orsó-gombok és – mint írja – „különféle agyagedények” nem adnak módot közelebbi keltezésre (DARNAY, 1906, 428–429, 53. ábra). Szalacska a lelőhelye annak a Magyar Nemzeti Múzeumban levő, kisméretű idolhoz tartozó törzstörödékeknek is, amelynek oldalait háromszögekké formált többszörös ár-

kolások díszítik, belsejükben egy-egy mélyített ponttal. (XV, 2.). Lelelkörülményeit nem ismerjük. Díszítő elemeinek technikája és elrendezése, hevenyészett kivitelben ugyan, de lényegében megegyezik a Patek E. által 1971-ben a Sopron–Várhelyen feltárt, a HC második felébe keltezett idol ornamentikájával (PATEK, 1972, 5. kép 2. ábra.).

A tipológiai sort, amelyet több mint másfélszáz tűzikutya és holdidol, főként töredék, összehasonlító vizsgálata alapján állítottam össze, időrendjük is igazolni látszik. A sor elejére tett A típusú példányok kronológiája még megoldatlan ugyan, az azonban bizonyos, hogy a B és C típuscsoportok az urnamezős korból keltezhetők, közülük a B típusúak minden valószínűség szerint a kor elejére, a C₃ típusúak a kor végére, a közbeeső változatok kialakulásának folyamata nyilván a kettő között mehetett végbe. Az urnamezős kor C típusú idoljait a D típusú kalenderbergi stílusú reliefszítésű idolváltozatok követték az urnamezős kort felváltó klasszikus hallstatti kultúra leletanyagában. A soproni csoport területén főként a HC periódusba sorolhatók. Időbeosztásukat több más dunántúli lelőhely D típusú idolja is támogatja. Az egész tipológiai sor időrendileg még hiányzó, egyetlen közbenső láncszemét a HB=HC átmeneti kor idoljában kell keresnünk. Valószínűleg olyan jellegű típusváltozatban, amelynek díszíttelen nyak- és fejformája a Zalaszentiván–Kisfaludi-hegyen gyűjtött szörványtörödékek (X, 8.) megfelelője. A legközelebbi továbbfejlesztett támasztóléc változatot Sopronkeresztúrról (C. 9.), kísérő kerámiája is talán már a HC elejére utalja.

Időrendjüknek megfelelően a tűzikutya- és holdidolleletek topográfiai képe általában egybeesik korszakaik elterjedési térképével (XIX.). Eltekintve a kronológiailag problematikus A típusú példányok Szeghalom-környéki lelőhelyeitől, a biz-

tosan urnamezős korú B és C típusú tűzikutyák és holdidolok úgyszólván az egész Dunántúlon előfordulnak. Több változatuk együtt különösen azokon az urnamezős telepeken, ahol kiterjedtebb volt a kutatómunka, így főként Velemen, Ság-hegyen. Lengyelen, Bakonszentkirály–Zöröghegyen és Békásmegyeren. Hallstattkori idoloikat keletalpi eredetüknek megfelelően a Dunántúl nyugati és déli területeiről ismerünk, mint Velemről, Zalaszentiván–Kisfaludi hegyről, Nagyberki–Szalacs-kőről, Lengyelről. Legtöbb változatban és legnagyobb számban az évtizedek óta rendszeresen ástott és az eddigi eredmények szerint csak az urnamezős kor végén megszállt Sopron vidéki telepekről és a hozzájuk tartozó temetők halomsíraiból.

IV. Elméletek és viták a tűzikutyák és holdidolok rendeltetéséről

Mielőtt megkísérelnék választ adni a legproblematisabb kérdésre, mi lehetett a hazai tűzikutyák és holdidolok rendeltetése, hadd idézzem fel az ezzel kapcsolatos elméletek és viták egyetemes történetét. A magyar kutatók magyarázatai ugyanis csupán elenyésző kis részét képezik a külföldi régészek, etnográfusok és vallástörténészek erőfeszítéseinek. Izoláltan tárgyalva nem volnának sem érthető, sem értékelhető.

Keller Ferdinand svájci régész foglalkozott először leletfajtaik egy sajátos svájci változata rendeltetésének kérdésével (KELLER, 1858, 47.). A zürichi kanton bronzkori cölöpépítményeiben az 1850-es évek elején előkerült holdsarló alakú kő- és agyagtárgyakat a gall érme félhold ábrázolásai és Pliniusnak a druida újhold ünnepségekről szóló leírása alapján a holdkultusszal hozta kapcsolatba és holdképeknek nevezte. Hozzánk e jellegzetes svájci és dél-német típus (XVII, 1, 5.) nem jutott el, csupán hatása érvényesült a már ismertetett veleimi leleten (XVII, 4.).

Keller holdkultusz-elméletét a nyaktámasz-teória váltotta fel. Fő képviselője Desor E. szerint a svájci holdképek jelentős része praktikus célt szolgált (DESOR, 1874, 9.). Az ókori egyiptomi és a mai természetű népek szokásaira hivatkozott, akik hasonló formájú támasztékokat helyeztek nyakuk alá azért, hogy hajviseletük alvás közben össze ne kuszálódjék. Csupán az erre alkalmatlan, kis méretű, gyöngé talpú példányokat ismert el hodszimbólumoknak. Desorral és követőivel kezdődött el a hosszú és bonyolult vita a kultikus és praktikus értelmezés képviselői között.

A nyaktámasz-elméletet 1883-ban Gross, V. (GROSS, 1883, 99.) és Bonstetten, G. (BONSTETTEN, 1883, 20.) vetette fel. A szarv alakú és a lapos, csücskös végű holdképeket gyöngé alapjuk, szűk és vékony, gyakran fogazott támasztófelületük miatt általában nem tartották alkalmas nyaktámasznak. Hiszen nyaktámaszként valóságos kínzóeszközök lettek volna. Mindketten a kultuszelméletre tértek vissza. Gross szerint a holdképek mint házi talizmánok szembetűnő helyen lakóikat az ősidők óta tisztelt holdra, vagy szarvasmarhára emlékeztethették. Bonstetten kultikus értelmüket szarvformájuk miatt inkább olyan istenségek tiszteletében látta, amelyeknek a bika, tehén és kecske volt szent állatuk.

Míg az eddigi magyarázatok főként a svájci holdképekre vonatkoztak, a következők már az időközben, különösen a bolognai meg estei lelőhelyekről, a mi rúdodomú, és állatfej végződésű típusaink megfelelőire, majd az első magyarországi leletekre. Prosdocimi A. az estei kunyhók tűzhelyein, vagy azok közelében találta meg jól égetett darabjaikat (PROSDOCIMI 1887, 167.). Leleőkörülményeik és a rajtuk észlelt tüzelésnyomok alapján tűzhelyi állványoknak vélte, de felfogását elméletté nem általánosította.

Prosdocimivel azonos időben ásta ki Lengyelen Wosinsky szintén lakóödrökből az első hazai tűzikutyákat, és a svájci holdképekre emlékeztető kalenderbergi stílusú idoloikat. Ezekre hol a holdkép, hol pedig a fej-, vagy nyakpárna megjelölést használta, bár sem a holdkultusz, sem a nyaktámasz-

teóriával nem értett egyet (WOSINSKY, 1890, 29–31.). A kultuszelméletekkel azért nem, mert úgy vélte, hogy az őskor „primitív” népe csak praktikus tárgyat készített. A nyaktámaszmal kapcsolatos kételyei nagyjából azonosak voltak Bonstetten ellenvetéseivel.

A legmegfelelőbbnek látszó praktikus magyarázatot, amelynek lényegére már Prosdocimi is utalt, az osztrák etnográfus Meringer fejtette ki (MERINGER R. 1891, 145.). Félre- eső osztrák és magyar falvak szabad tűzhelyein a múlt század végén még sokfelé használt tűzparipák (Feuerrosse) meg tűzikutyák (Feuerhunde) és az őskori, különösen a lengyeli leletek formai elemeinek egybevetéséből arra az eredményre jutott, hogy a kérdéses prehisztórikus tárgyak a mai népi főzőeszközök, a vasból való fahasábtámasztékok elődei. Gyakorlati szempontból meg nem magyarázható részleteik, mint a különböző cakkok, lyukak, állatfej-derivatumok mind az őskori leletek sajátosságaira vezethetők vissza. A prehisztórikus emlékek tűzikutyaszerepét, tűzhelyi előfordulásuk mellett a rajtuk észlelhető tüzelésnyomok is igazolják. Meringer szerint, ha nem is volt mindegyikük valódi főző-, vagy tüzelőeszköz, akkor is ezek utánzata kellett, hogy legyen. Így a sepulchrális célt szolgáló sírmellékletek is. Meringer lett a tűzikutya-elmélet atyja. Utána terjedt el leletfajtaink megjelölésére nálunk a tűzikutya, német nyelvterületen a tűzbak (Feuerbock) elnevezés.

Hazai régészeink közül Bella első soproni leleteit még holdszarv, illetőleg holdsarló alakú tárgyaknak nevezte, jóllehet a holdkultusz-magyarázatot nem fogadta el (BELLA, 1891, 58–61.). De a praktikus használatukra vonatkozó elméleteket sem. Egy állattartó őskori nép szobrászkodó hajlaimainak a megnyilatkozását látta bennük, valami hasonlót a mai pásztorfaragásokhoz.

Szerző és ásató munkatársa Müller Ottó a soproni leletek holdszarv alakja és a szarvak állatfejvégződése miatt a hold- és az állatkultusz-elmélet elfogadása között ingadozott (BELLA-MÜLLER 1891, 182–183.). Az állatfej-végződésekre való tekintettel mindenestre javasolta a holdkép helyett a megfelelőbbnek látszó holdidol, holdbálvány elnevezést. A tűzikutya mellett azóta is ez van elterjedve.

Valószínűleg Müller hatására változtatta meg Bella korábbi felfogását és egy Sopronvárhelyi sírtálba helyezett holdkép töredékeit már „házi bálványnak” nevezte (BELLA, 1893, 27.). Wosinsky Meringer tűzikutya-elméletéhez csatlakozott. Lengyeli leleteinek tűzhelyi előfordulásai ennek a magyarázatnak a helyességéről győzték meg (WOSINSKY, 1896, 340–342.).

Hoernes nagy őstörténeti művében a bálványelméletet tette magáévá és fejlesztette tovább (HOERNES, 1892, 279–280.). A kalenderbergi stílusú állatfejes idoloikat támasztóléceiből következtetve nagy méretű fétisek utánzatainak tartotta. Véleménye szerint csak így érthető a viszonylag kis agyagidolok statikailag fölösleges támasztóléceinek alkalmazása. Ezeket azokról a fából faragott fétisekről vehette át, amelyeken ilyen támasztékokra azért volt szükség, hogy a súlyos állatfejekkel, vagy díszekkel megterhelt hajlított szarvakat a félhold alakú bálványok megtartsák.

Újabb kultuszelmélet Paribeni nevéhez fűződik (PARIBENI, 1904, 309.). A svájci holdképeket egybevetve s krétai „szent szarvakkal” formai hasonlóságuk, megegyező anyaguk (kő, agyag) alapján arra az eredményre jutott, hogy a svájci holdképek nem a holdszarv, hanem mint az Evans-i „horns of consecration”-ek, valódi bikaszarvak ábrázolásai, kultusz tárgyakként a bikaszarvból rejlő isteni erő kifejezői. Déchelette Paribeni elméletét fogadta el, és további bizonyítékul igyekezett megkeresni a térben és időben eléggé távol eső krétai-mykénei emlékek Svájc felé vezető útját. Ezt néhány spanyolországi és szicíliai leletben vélte megtalálni. (DÉCHELETTE, 1910, 474–476.)

A mind nagyobb területre kiterjedő kutatás és ezáltal mind több típus megismerése szükségessé tette rendeltetésük magyarázatához az egyes típuscsoportok eltérő sajátosságainak

és lelőkörményeinek fokozott figyelembevételét. A svájci régész Tschumi szerint csak az erősen kifejtett szarvú példányok lehettek általában kultikus tárgyak, és csupán a széles állófelületű, alig jelzett hegyűek, vagy hegy nélküliek, tűzhelyi eszközök, az utóbbiak kis méretű, gyöngé állófelületű változatai pedig votív tűzikutyák (TSCHUMI, 1912, 44–45.).

A valódi és votív tűzikutyák formái és lelőkörményeikkel kapcsolatos különbségeikre már Hoernes is felhívta a figyelmet (HOERNES, 1909, 568–569.). Szerinte a telepekről előkerült nagy és nehéz példányok a valódi tűzhelyi eszközök, míg a sírokból valók kicsinyek, könnyűek és néha sablonosak is votív tűzikutyák.

Hoernes megállapításait a votív tűzikutyákról igazolni látszottak azok a sziléziai sírokból feltárt apró és valóban sablonos példányok, amelyek agyagkorongra voltak erősítve. Ezeket a korongokat Seger „áldozati tárgyoknak” értelmezte és a rájuk erősített tűzikutyáknak ő is olyasféle szakrális szerepet tulajdonított, mint Paribeni a kréta–mykénei kultúra többnyire oltárookra helyezett „szent szarvainak”. Ugyanígy értelmezte a tábla helyezett soproni idoloikat is (Seger, 1913, 218–222.).

Kyrle, aki először foglalkozott behatóan a kalenderbergi holdidollokkal (KYRLE, 1912, 229–248.), a tűzbakok és holdidolok három típuscsoportját különböztette meg. Értelmezéseit ezekhez kapcsolta. Az első csoportba tartoznak szerinte a láb nélküli, kis hegyű, vagy állatfejes „agyagpadok”. Közülük az alacsonyok és díszítetlenek voltak a használati tűzbakok, a magasak és többnyire díszítettek a szakrálisok, a második csoportba a csupán gyöngén jelzett szarvakkal, lapos állófelülettel, vagy erősen ívelt szarvakkal és lábhoz hasonló állófelülettel rendelkező „holdképek”. Ezekből a gyöngén jelzett szarvú, lapos állófelületű, nagyobb példányok szolgálták praktikus, a kisebbek votív célt. A harmadik csoportba sorolta a kalenderbergi típusú hallstattkori „holdidoloikat”. Ezek mind kultusztárgyak lehettek. Kultikus szerepüket azonban nem a holddal, hanem szarvaik alapján olyan háziállat-kultusszal hozta kapcsolatba, amelyhez több példány lábformájából következtetve antropomorf elképzelések is járultak.

A kalenderbergi holdidoloikat, mint Hoernes, Kyrle is más anyagból készült nagy törzsi bálványok másolatainak tartotta, sőt a hoernes fétis-elméletet a csupán díszítmény jellegű támasztóléceken kívül, egész sor más bizonyítékkal ki is egészítette. Ilyen bizonyítékok szerint a kerékdiszkek és az önálló kerékleletek, amikből a törzsi bálványok kerekének való mozgására, a koncentrikus kördiszkek, amelyekből bronzbütykeikre és a barázdált, főként csavart vonaldiszkek, amiből mintáik fonadékos külsejére következtetett. Az állatfejekből és a felsorolt díszítő elemekből a bálványmintáknak is két fejlődési fokát tételezte fel, egy kezdetit, csupán kétszarvú fadarabot, amelyekre az áldozati állatok fejét rátűzték, és az ezt követőt, amelynek szarvvegein az állatfejeket már kifaragták, emellett fémbütykökkel és más egyéb, nyilván fonadékos díszítményekkel látták el. Szerinte ez utóbbi, művészi kivitelű idolo lehettek anyagmásolataik mintái.

Schmid, W. a postelai erődtített telep anyagát ismertető tanulmányában (SCHMID, W. 1915, 285–305.) nemcsak a holdkultusz-elméletet vetette el, hanem a holdidol megjelenést is. Mind a valódi, mind a szakrális rendeltetésű példányokat következetesen tűzbaknak nevezte és két típuscsoportba osztotta, rúdformájú (barrenförmig) és padformájú (bankförmig) tűzbakokra. Szerinte a padformájúak a rúdformájúakból fejlődtek ki oly módon, hogy lábukat kaptak, végeiken felnyúló szarvakat és ezeken állatfejeket. Schmid azt állította, hogy mindkét típusból a masszív és díszítetlen példányok kizárólag praktikus célt szolgálták, míg a gyöngék és díszítettek, amelyeken többnyire tűzhatásnak sincs nyoma, vallásos célt. De nem valamiféle állatkultuszt. Mint legfontosabb tűzhelyi eszközök, a tűzhely-kultusz szimbólumaivá váltak, a tűzhelyen tartózkodó istenség megtestesítőivé, azé az istené, aki úgy árasztja a tűzhelyről a meleget, mint ősforrása, a nap. Ezért kerültek a nap jelképei is a tűzbakra. Szarvformájú vé-

geiknek és a rajtuk levő szarvakat viselő állatfejeknek emelt bajelhárító szerepük is lehetett. A szarvak, mint az emberfeletti erő szimbólumai, védelmet nyújtottak a démoni hatalmak ellen. Különösen a szarvnyúlványok végein ábrázolt kosnak, bikának és szarvasnak tulajdonítottak apotropéikus erőt. A tűzbak, mint meleget adó és a családot védelmező istenség jelképe először csak a kunyhó tűzhelyén kapott helyet, majd a család és a közösség külön szentélyében. Schmid volt az első, aki a tűzhelyről, mint oltár jellegű házi szentélyről alkotott felfogása alapján a tűzbakoknak oltárszerepet is tulajdonított. Bella–Müller által még 1891-ben közölt soproni urna áldozati jelenetének oltárának (BELLA–MÜLLER, 1891, 188, VIII. t. 2. ábra) egy rúd formájú tűzikutyát vélt felismerni (SCHMID, 1915, 296.).

Schmid után nemcsak a holdkultusz-elmélet látszott véglegesen megdőlni, kezdte hitelét veszteni Paribeninek és Déchelettennek a krétai „horns of consecration”-ekre épített bikaszarv hipotézise is. A könnigsbergi vallástörténész Gaerte széles körű bizonyító anyaggal kétségbe vonta magát, az Evans-i értelmezést (EVANS, 1901, 135–138.). Szerinte a „horns of consecration”-ek nem lehettek az áldozati bika szarvainak utánzatai (GAERTE, 1922, 72–98.). Ellentmondanak ennek a valódi bikaszarv és a kréta–mykénei emlékek formai eltérései. A valódi bikaszarvak hajlottak, a „szent szarvak” viszont derékszögben kapcsolódnak az alaphoz. Emellett előfordulnak háromszarvú, középen is kiemelkedő csúcslú példányok. Gaerte a hegyet, tágabb értelemben az országot, földet jelentő, két és három csúcslú egyiptomi hieroglif jeleknek a „szent szarvakkal” való egybevetéséből arra következtetett, hogy a „szent szarvak” is a hegy, ország, föld fogalmat testesíti meg, és a krétai vallás nagy földistennőjének szimbólumai. Azé a földistennő, akinek a természet növekedéséről való gondoskodás a feladata. Ezért szerepelnek rajta és vele együtt az istennő oltárain olyan termékenység jelképek, mint pl. a fa, vagy a galamb. Számos változatának bemutatásával és elemzésével bizonyította a termékenység földjelképek elterjedését az égei kultúrkörben, továbbélését a Földközi-tenger vidékének országaiban, ahol többnyire szintén termékenység, növényi, állati és asztrális szimbólumokkal együtt jelentkeznek. Gaerte még nem használta fel elméletét az eddigi tűzikutya-elméletek átértékelésére, de elméletének bírálata jó alkalmat adott a svéd Sjöwallnak a kérdés újabb felvetésére (SJÖWALL, 1925, 185–192.).

Sjöwall egyetértett Gaerte-vel abban, hogy a „szent szarvak” formai eltérései miatt nem lehet kapcsolatba hozni a valódi bikaszarvakkal, de az egyiptomi hieroglif jeleket sem tartotta megfelelő analógiáknak magyarázatukhoz. Szerinte a „horns of consecration”-ek alkalmazásának egybevetése a szakrális tűzbakok tűzhelyi funkciójával, ahogyan azt Schmid tette, elfogadhatóbb eredményhez vezethet. Hiszen a krétai oltárok, amelyeken a „szent szarvak” szerepelnek, technikai szempontból szintén tűzhelynek foghatók fel. Róluk tehát ugyanúgy átmehet a szarvak az oltár szentsége, mint a tűzhelyekről a tűzikutyákra, azok is, mint a tűzhelyeken a tűzikutyák az oltár-tűzhely „abbreviaturái” lehettek.

A tűzhely-oltárral hozta kapcsolatba Tschumi a sírmelléketként alkalmazott tűzikutyák funkcióját is (TSCHUMI, 1930. 130–139.). Nemcsak az őskor, a későbbi történeti korszakok és a mai természeti népek sok szokása, éppen az élet döntő szakaszaiban, a tűzhely mellett játszódtott le. Szerinte ez lehet a magyarázata a tűzikutyák őskori sírbahegyezésének. Azáltal, hogy melléje tették, maradhatott az eltemetett sírjában, a halott házában, továbbra is a tűzhely közelében.

A soproni urna áldozati jelenetét, amelyen Schmid véleménye szerint oltárként tűzikutya szerepel, Bella–Müller magyarázatát helyesbítve Gallus S. írta le újra (GALLUS, 1934, 15 XVI. t. 2. ábra). A jelenetben két áldozó alak valószínűleg kecskét tart az oltár fölött, miközben az egyik beleszúrja kését az állat torkába. Gallus azonban nem azonosította az oltárt a tűzikutyával. A leghatározottabban elutasította a tű-

zikutyák mindenféle kultikus értelmezését. Kizárólag praktikus eszközöknek tartotta (GALLUS, 1938, 21–28.). Így a soproni hallstattkori temetők tálba helyezett és a sziléziai sírok „áldozati tárgyakra” erősített példányait is néprajzi analógiák alapján lámpásoknak értelmezte, olyasféle eszközöknek, mint amilyeneket egyes alsó-ausztriai falvak lakói használnak, akik a sütőkemence fülkéjében kis vas tűzikutyákhoz támasztott fahasábokkal világítanak. Elméletét több, erre a használatra utaló régi elnevezéssel is bizonyította. A Sopron–várhegyi 27. halom „sírlámpáját” (XVII, 6.) formai hasonlósága alapján kapcsolatba hozta az eleusisi misztériumok jellegzetes áldozati edényével, a kernosszal. A várhegyi „sírlámpa” készítőjének a görög edény mintául szolgálhatott. Ennek a közepén is lámpa égett és körülötte, akárcsak a tűzikutya tál peremén, kis tálkák voltak. Eleusisben e tálkába az áldozásakor különböző mezőgazdasági produktumokat tettek, hogy felajánlják a nagy misztérium istennőinek, Demeternek és Korének. De minden formai egyezés mellett a Sopron–várhegyi „sírlámpa” mégsem lehetett áldozati edény, mert tálának peremén levő igen apró tálkába az áldozati termények nem fértek volna bele. Alkotójuk, mivel nem volt beavatva a misztériumba, nem ismerte mintája szakrális rendeltetését, a „sírlámpa” peremén levő tálkákat a plasztikus madarakkal együtt csak díszként alkalmazta. A tűzikutya lámpás Gallus szerint, mint annyi más világító eszköz a sírban, a soproniban is a világító tűz jelképe volt.

Csak igen kevés kutató alkalmazta Meringer tűzikutya-elméletét olyan kizárólagos érvennyel, mint Gallus. Legtöbbször inkább már a kultikus rendeltetés hipotézisének általánosítása felé hajlottak. Így Nischer–Falkenhof a kalenderbergi kultúra emlékeinek elterjedési területén előkerült, egyik leelőhelyükről oberleisi típusúnak nevezett, szerinte a kalenderbergi holdidolokkal azonos korú „agyagpadokat” sem tartotta csekély méretük miatt tűzhelyi használatra alkalmasnak (NISCHER–FALKENHOF, 1936, 295–310.). Ezeket a velük együtt előkerült kis agyagkerekek alapján, mint Schmid, a napkultusszal hozta kapcsolatba, míg a kalenderbergi típusú, állatfejes holdidolokat Kyrle után az állatkultusszal. A kalenderbergi holdidolok lábainak kerékreliefjeiből és a közelükben párosan is előforduló agyag- meg bronzkerekekből ő is arra következtetett, hogy mintáikat, Kyrle nagyméretű törzsi bálványait, alkalmilag, akár csak a kultikus kocsiakat, kerekében mozgathatták. Falkenhof az azonos területen előkerült és általa egyidejűnek vélte, de egymástól lényegesen elütő formájú oberleisi és kalenderbergi típusban megnyilatkozó kétféle kultuszt, két néppességi réteget, az előillír és az illír együttélésével magyarázta.

Barb, Falkenhoffal, de általában a kultuszelméletek minden képviselőjével szemben ismét azt igyekezett bizonyítani, hogy az eddig kultikusnak vélt rúdkecskékkel együtt az őskori agyag tűzikutyák kivétel nélkül mind házi eszközök voltak, ugyanolyan rendeltetéssel, mint a mai vas tűzikutyák (BARB, 1947, 148–150.). Szarvaik is csupán arra valók voltak, hogy a rájuk tett fahasábok, vagy nyársak lecsúszását megakadályozzák. Két párhuzamosan elhelyezett tűzikutyanak olyan funkciója is lehetett, mint a vasrostélynak. Barb még a sírokba helyezett tűzikutyákat is csak annyiban ismerte el kultikusnak, amennyiben a sírba tett fegyverek, ékszerek és a mindennapi élethez tartozó eszközök a halottkultuszt szolgálták. Járulékos elemeik, díszítményeik szerinte nem alkalmasak kultikus rendeltetésük bizonyítására. Ironikusan jegyezte meg „több, mint valószínűtlen, hogy az európai háziasszonyok, akik mintegy négy évezreden át használták tűzhelyeiken a tűzbakot, tudták volna, hogy azok a nap-, a hold-, a bika-, a madár-, a kos-, a vadkan-, a kutya-, vagy a szarvaskultuszt szolgálták.”

Drost jénai etnográfus, a közép-európai fém tűzikutyák eredetét kutatva, Barb véleményével szemben az őskori agyag tűzikutyákat egyáltalában nem tartotta alkalmas eszközöknek (DROST, 1954, 239–142.). Ha ezek lettek volna, a használati fém tűzikutyák három elengedhetetlen kellékével

kellene rendelkezniük: minimálisan 20 cm hosszúsággal, masszív, tartóképes építménnyel, vagyis egyenes, legfeljebb kissé befelé hajló testtel, karcsú, törékeny részek nélkül, mivel ezek használat közben könnyen letörhetnek, és végül olyan állapotban levőnek, hogy testükön a tartós tűzhatás megállapítható legyen. Ha ezeknek a feltételeknek a szempontjából vesszük szemügyre az őskori agyag tűzikutyákat, úgy azoknak a daraboknak a száma, amelyek mindezzel rendelkeznek, szerinte kis, töredék mennyiségre csökken. A legtöbb vagy nagyon kicsi, vagy törékeny. Azoknak a rúd formájú tűzikutyáknak, amelyek praktikus használatára még gondolhatnánk, viszont igen gyöngye az égetésük, vagy legalábbis nem haladja túl a normális keramikai égetést. E legrégibb tűzikutyákat sem használhatták tehát tűzhelyen, ezek is csak kultikus célokra lehettek alkalmasak. Drostnak az volt a véleménye, hogy e kultusz nem kellett, hogy minden időben és minden kultúrában azonos legyen, különböző feltételek között meg is változhatott. Legvalószínűbbnek, mint Schmid, azt tartotta, hogy a tűzhellyel lehetett kapcsolatban, amelyen a legkülönbözőbb vallási szálak futnak össze. A holdidol megjelölést és az ezzel összefüggő lunáris értelmezéseket ő sem tartotta megalapozottnak. A svájci „extrém” holdidol alakú formákban a rúdformákkal kezdődő topológiai fejlődés utolsó fázisát látta. Plasztikus állatfejeire kultikus jelentésének a kérdését nyitva hagyta, csupán arra utalt, hogy a tűzikutya legtöbb nevének ma is animalizáló karaktere van.

A tűzikutya és holdidolok állatfejeinek problematikájával a francia Deonna foglalkozott részletesen (DEONNA, 1959, 81–93, 177–190.). Olyan magyarázatokat kereste, amely formai, földrajzi és kronológiai különbségeiktől független, mindig, mindenütt és mindenféle alkalmazásban egyformán megnyilatkozó vallási eszmé. Mivel a tűzikutya ő is a tűzhely-oltárhoz tartozónak tekintette, állatfejeik kultikus értelmét elsősorban a házi tűzhelyhez kapcsolódó hagyományok jelképrendszerében vélte felfedezni. Szerinte a tűzikutya leggyakoribb négy állapotot: a bikát, a kosát, a lőt és a kutyát, hasonló fogalmat fejezett ki, hasonló volt kultikus szerepük is. Előidézték a házi tűzhely számára az égi, isteni tüzet, szolgálták azokat a szertartásokat, amelyeket a családot ortalmatlan istenek és a halottak tiszteletére az oltár-tűzhelyen végeztek, sírokba téve védelmezték és a túlvilágba vezették az elhunytat. Emellett jelképei és előmozdítói voltak a szexuális erőnek. A csillagok, a hold és a nap szimbólumaiként biztosították a föld termékenységét is, akárcsak a rájuk és a kutyáik testén alkalmazott kozmikus jelek, keresztek, rozetták, spirálisok és nem egy példányuk felületén az égi tűz ragyogó fényét idéző arany bevonataik és tündöklő világospiros színük.

Maringer a svájci típusú holdképek kérdéseivel foglalkozva több olyan megfigyelést tett, amely azok kultikus rendeltetését tanúsítja (MARINGER, 1961, 17–26.). Ha ugyanis tűzhelyi eszközök lettek volna, nem szarvászok maradnak fenn tömegesen, hanem az állandó hevítéstől megerősödött középsők. Szerinte a rájuk észlelhető tűznyomok csupán a tűz „alkalmi érintésére” vezethetők vissza, meg a svájci cölöppépitményeket elpusztító tűzvészekre. Csak közelről szemlélhető díszítményeik is arra mutatnak, hogy a kunyhó belsejében lehettek felállítva. Díszítményeik közül a zsinórgirland, a felüggesztett koszorú, főként pedig az egész testet bepólyáló fonadékdísz sokban hasonlít a kalenderbergi típusú holdidolok ornamentikájához. Mint Kyrle és Falkenhof, a jellegzetes díszítő elemekből arra következtetett, hogy a svájci holdképeknek szintén lehettek romlandó anyagból készített, fonadékos külsejű, nagyméretű mintái. Ezeket azonban nem kerekreken, ilyenek a svájci holdképekkel együtt nem kerültek elő, hanem hordozható állványokon vihették alkalmilag a közösség valami kultikus „körmenetében”. Maringer a holdkép, holdidol elnevezést és magát a holdkultusz értelmezését a svájci emlékekre vonatkoztatva egyáltalában nem tartotta helytelennek. Hiszen, mint írja, a történelem előtti emberek erősen jelképes és mitikus gondolkodása a bika, vagy a marha

szarvpárját, amint ezt a vallástörténeti kutatás sok régi népről, meg etnológiai csoportról kimutatta, a holdra is alkalmazta, a holdat mint égi állatot fogta fel és tisztelte.

A hatvanas évek óta – tudomásom szerint – már nem jelentkezett új, átfogó magyarázat a tűzikutyák és holdidolok rendeltetéséről. Úgy látszott, hogy típusaik köre bezárult és nem sikerült olyan szerencsés lelőköriülményeket sem produkálni, e talányos leleteket funkciójuk állapotában úgy tetten érni, hogy az az egyik vagy a másik elméletet véglegesen igazolta volna. A túlságosan széles körű és komplex elemzések sokszor homlokegyenest ellentmondó eredményei el is riasztották a régészettudomány művelőit. Sikos talajnak érezhették a témát. Egy-egy előbukkant darab értelmezésével kapcsolatban megelégedtek a korábbi magyarázatok szelektív regisztrálásával, esetleg a legjobban alkalmazható valamelyik hipotézisre való utalással, vagy némi továbbfejlesztésével.

Paulik, J. egy szlovákiai, Krizoviany nad Dudvahom őskori telepén előfordult kalenderbergi holdidoltöredék értelmezésével kapcsolatban utalt néhány, főként kultikus használatukra vonatkozó elméletre (PAULIK, 1962, 109–116. és 1–3. ábra). A kalenderbergi idolkok viszonylag kis területre korlátozott eltérő formái rendeltetésének addigi magyarázatait nem tartotta megoldottnak. „Ha szabadabban engedné szárnyalni képzeletét – írja – valami olyasféle mesebeli állatot láthatna bennük, mint amilyen az ókorban a griffmadár volt, illetve a szkíta nomád művészetben a szarvas ábrázolása”. Kyrle és Schmid tipológiai megállapításait továbbfejlesztve, a lábak és a szarvak kialakulásának irányában öt egymáshoz kapcsolódó sematikus formával kísérelte meg ábrázolni feltételezett fejlődésüket a lapos bronzkori tűzbakoktól a hallstattkori holdidolokig. Ebből a tipológiai fejlődésből elsőnek következett arra, hogy a bronzkori tűzbakok eredeti kultikus funkciója a hallstattkori holdidolokéban is megmaradt.

A kalenderbergi holdidolok kultikus értelmezésének problematikáját érintette Kromer is a hallstatti kultúra emlékményait elemző tanulmányában (KROMER, 1964, 150–151.). Ő is Kyrle törzsi bálvány hipotézisét fogadta el és nem kis fantáziával építette tovább. A lakótelepi példányokat szintén nagyméretű, fából ácsolt törzsi bálványok másolatainak tartotta. Ezeket a másolatokat szerinte a közös kultuszünnepek résztvevői az ünnepségen összetörték, hazavitték és egyes darabjaikat a tűzhelyre tették, hogy ott „áldásos tevékenységet fejtsenek ki”. Ezért találjuk a kis kalenderbergi holdidolokat a házi tűzhelyeken, többnyire össze nem állítható töredékekben.

Foltiny a stičnai erődtített telep egyik kosfejű tűzikutyáját ugyancsak Schmid tűzhelykultusz-elméletének megfelelően, azt a görög-római, főként mitológiai példákkal alátámasztva, olyan tűzhelyi istenség jelképének értelmezte, melynek a telep földművelő és állattenyésztő lakói termékenyítő és apotropéikus erőt tulajdonítottak (FOLTNY, 1970, 158–16.).

Patek E. a Sopron–várhelyi telep kalenderbergi típusú tűzikutyáiról, mint az otthonok vallási életében használt „házi oltárok”-ról írt. (PATEK, 1974, 64.). Lényegében tehát ugyanaz volt a felfogása rendeltetésükről, ami Schmidnek a Sopron–várishegyi urna áldozati jelenetének tűzikutyájáról. A várhelyi 131. sír talban fekvő tűzikutyájának értelmezéséhez Gallus kernozemléletét használta fel és fejlesztette tovább (PATEK, 1972, 212.). Abból a körülményből, hogy a „tűzikutya” meg találja és a mellettük levő több kis tál is erősen kormos volt, arra következtetett, hogy a tálak tűzikutya itt nem „sirlámpa”, a világosságnak a sírba tett pusztá jelképe lehetett csupán, hanem egyik eszköze annak a halotti áldozati szertartásnak, amelynél az áldozatokat a mellettük levő tálakba helyezték és égették el, miközben nyilván a tűzikutya táljában is tűz égett.

V. A magyarországi tűzikutyák és holdidolok szerepe koruk hitvilágában

A magyarországi tűzikutyáknak és holdidoloknak a megfelelő fejezetben részletezett, a vonatkozó ábrákon és táblákban szemléltetett formái és felületi jellemzői mind arra mutatnak, hogy nem lehettek főzéshez, vagy tüzeléshez való használati eszközök. A legnagyobb számmal előforduló tűzikutya-típusok (A, B, C₁, C₂) java részének háta nem éri el a kellő fahasábmennyiség megtámasztásához szükséges hosszúságot. A holdidolok törzse (C₃, D) általában még rövidebb. Emellett különösen az utóbbiak háta nemegyszer annyira homorú, hogy a fahasábok, ha el is férnének rajta, egymáshoz csúsznának.

A tűzikutyák felső sarkain levő szarvszerű nyúlványoknak, a holdidolok viszonylag vékony, hosszú nyakú fejrészeinek alig lehetett feladatuk a tüzelő fa ellenkező, kifelé csúszásának megakadályozása. Ilyen célból, tartós használatra feltétlenül erősebbeket kellett volna alkalmazniuk. Egyébként fennmaradt, viszonylag megfelelő hosszúságú, két végén kifelé lejtő hátú, olyan jól rekonstruálható tűzikutya is, amelynek sarkain nem volt semmiféle nyúlvány (I, 15.). Több példány egész testének labilis felépítése szintén ellentmond konyhai eszközként való használatuknak.

Leletfajtáink praktikus használatát a rajtuk észlelhető tüzelésnyomok sem igazolják. Legtöbbjük égetése nem haladja meg a szükséges keramikai égetést. Tartós tüzelés hatása alig fedezhető fel néhány repedezett példányon. Ezek is inkább a pusztulásukat előidéző telepek, kunyhók tűzvéseire vezethetők vissza. Korom- és füstnyom viszonylag ritkán csak egyik oldaluk felső részén, főként hátukon, a hátón végighúzódo vályúszerű mélyedésekben fedezhető fel, és egy töredék sarkán, a megszokott szarvacska helyén kiképzett kis csésze belsejében. Figyelemre méltó jelenség, hogy azon a Budapest–Fehérvári úti tűzikutyán, amelynek szintén csak egyik hosszanti oldala és a háta összefüggően kormos, nem találtuk ennek semmi nyomát a testén átmenő lyukak körül és a lyukakban. (V, 1, 47.) Ha e tűzikutya valóban főző, tüzelésközött lett volna, nemcsak másik hosszanti oldalán, de főképpen a tartós tűzhatást, levegőjárást biztosító lyukakban kellene erős füst- és koromnyomnak lennie. Ilyet a tűzikutyák igen gyakori lyukaiban és áttört nyílásaiban általában nem észleltünk. Mind e jelenségekkel arra következtethetünk, hogy ha volt is a tűzikutyákon és holdidolokon, vagy mellettük tüzelés, az csak viszonylag rövid ideig és alkalmilag történhetett. Semmi sem bizonyítja megfigyeléseink alapján két tűzikutya egymás mellé állításával rostélyszőr, vagy nyárstörként való használatát. Egyébként eddig még nem került elő ilyen elméletet valószínűsíthető két egyforma, ilyen készségeként használható tűzikutya egyetlen lakógödör tűzhelyén sem.

A praktikus tűzhelyi használathoz való eszköz végül nem tette volna szükségessé anyaguk és felületük gondos megmunkálását, fényesítését, gyakori, sokszor zsúfolt díszítéseiket és ha a pars pro toto elképzelésnek megfelelően felső sarok nyúlványaikat szarvacskáknak tekintjük, majdnem mindig meglevő teriomorf végeiket. A mindennapos tüzelés, főzés szükségse, emiatt ismételt elhasználódásuk, újakkal való pótlásuk nem is adhatott módot és időt e nem kis munkát igénylő járulékos elemek elkészítéséhez.

A magyarországi leletek is Drost véleményét igazolják (DROST, 1954, 139–142.), nem praktikus célt szolgáltak, mind valamiféle kultusz szakrális eszközei lehettek. Mivel a soproni holdidolok kivételével kizárólag telepeken, rendszerint lakógödörökben találták meg őket, valószínűleg olyan kultusz, amely a létfenntartás mindennapi gondjaival függött össze. Nyilván ezért végezhettek lakói a velük kapcsolatos szertartást is éppen otthonaikban.

Mi lehetett e házi kultusz? Milyen a velük végzett szertartás? Hazai leletekről lévén szó, kíséreljünk meg feleletet adni

e két kérdésre a magyarországi tűzikutyák meg holdidolok korszakainak hitvilágából, távoli régészeti analógiákat, vallástörténeti, etnológiai párhuzamokat csak ehhez kapcsolhatunk véve segítségül. Am ennek a módszernek az alkalmazását is megnehezíti az a körülmény, hogy olyan kultikus leletanyag, amelyből a kérdéses hitvilág rekonstruálható volna, éppen a legtöbb tűzikutyát és holdidolt adó magyarországi telepekről nagyon kevés áll rendelkezésünkre. Van azonban egy HA₂ – HB korú urnamezős temető, a békásmegyeri, amely ugyan mint a többi korabeli temető, éppen tűzikutyát és holdidolt nem tartalmaz, de ahhoz a Békásmegyer–Vízúttelepi terület urnamezős korú lakótelepéhez tartozik, amelynek gödreiből több B₁ típusú tűzikutya és C₂ típusú idol került elő. (VIII, 6–7, X, 2–4.). Ennek a temetőnek gazdag kultikus leletanyagából nemcsak a korabeli hitvilág sok vonatkozására következtethetünk, de vannak olyan leletei is, amelyek e hitvilágon belül némi fényt deríthetnek a tűzikutyák és holdidolok szakrális rendeltetésére – egyelőre legalább hipotetikusan – a velük kapcsolatos szertartásra is.

Sajnos a nagy kiterjedésű, korábbi bronzkori sírokat is tartalmazó temető anyaga még nem publikált, feltárása Schreiber Rózsa vezetésével ma is folyik. Urnamezős részének korát és jellegét egy vallástörténeti szempontból jelentős sírédényeinek rajzával és néhány, mondanivalóm szempontjából fontos in situ fényképpel dokumentálom.

A temető ásatását a tanulmány írója 1961-ben kezdte el és több éven át folytatta. Az első 110 sír kultikus leletei alapján kialakított felfogását az itt eltemetett nép hitvilágáról és a tűzikutyák meg holdidolok rendeltetéséről először 1965. április 27-én tartott előadásában ismertette (NAGY L. Az urnamezős kor hitvilágának emlékei Békásmegyerről.).

A békásmegyeri temető kultikus leleteiből következően a termékenység előmozdítása, az emberi jólét biztosítása lehetett a hitvilág legtöbb szakrális eszközének rendeltetése, a velük végzett mágikus rítus célja, sepulchrális alkalmazásuk ennek egyik vetülete.

Új életet fakasztó kultikus eszközként tehetők a sírba a temető úgyszólván minden figurális ívoedényét. Így a madár alakú, galamb formájú askost (39.). Bizonyára nem véletlen, hogy a sírokban olyan egyfűlű kis korsó mellé helyezték őket, amelyben tojás is volt (40 a–c), mintegy hangsúlyozva a madár alakú askos, meg a tojás rokon kultikus értelmét, fokozva életet adó mágikus hatásukat.

De több tojás előkerült edényen kívül is, gondosan a kerámia mellékletekhez téve (40 d.). Az egyik töredékes vadliba-tojás héjának belső oldalán a Magyar Természettudományi Múzeum ornitológiai osztályának vezetője Horváth Lajos, aki a tojásleleteket meghatározta, a kikelt madár csőrkörmének karcolatait is felfedezte, ami kétségtelenné teszi, hogy nem a halott túlvilági életének, hanem a lélek új testet öltése mágikus eszközének szánták. Ismeretes, hogy a tojás sírba helyezésének szokása tovább élt a római meg a népvándorláskori temetőkben és kozmogóniájában több nép a világ keletkezését is tojásból, a világtojásból képzelte el (LECHNER, 1952, 123–130).

Rokon értelmet tulajdoníthatott a temető népe a feltűnően nagy számban előkerült úgynevezett 'csizmaedényeknek'. Kisebbségi talált lábelleni 'csizmát' ábrázolnak. Majdnem kivétel nélkül jobblábúak. Közülük csak az egyik nagy talpa zárt fenekű, a többi nyitott alja közvetlenül kapcsolódik az üres szárhoz és a lyukas orrú lábfejhez. (42.) Nyilván olyan mágikus célt szolgáló, rhyton jellegű edények voltak, (KARO, 1927, 134–135, SVOBODA–CONCEV, 1956, 9–113.) amelyekből e lyukon keresztül egyfajta italt ittak, esetleg folyadékot csöpögtettek, a zárt fenekű csizmaedényből valamilyen ételt fogyasztottak, abban a hitben, hogy a lábelleni tulajdonított egészségbiztosító erőt átveszi a folyadék és az étel, amit tartalmaz (FORRER, 1942, 61–78.).

Életet adó, termékenységet biztosító képességet tulajdoníthattak a sírba helyezett tojásdad alakú kavicsoknak. Több-

felé és nem egy korban kapcsolódtak efféle hiedelmek a „petra genetrix”-hez. Ischer T. szerint a svájci cölöpépítmények nyírfakéregbe pakolt kavicsainak ugyanaz lehetett az értelme, mint Új-Guineában a bennszülöttek varázsköveinek. Az új-guineaiak a köveket szintén hancsba burkolták, a föld elvetésekor elásták és csak aratáskor szedték ki. Hitük szerint a kavicsokban rejlő varázserő mozdtítja elő a jó termést. Hancsba azért burkolták be, hogy a termékenyítő erő el ne illanjon. Maringer feltételezi, hogy a kavicsba burkolás szokását már a neolitikus paraszt is sokfelé ismerhette, emlékeit azonban csak a cölöpépítmények konzerváló rétegei őrizhették meg. Wilke ugyanilyen értelemben foglalkozott az egyes dolmenterületeken talált azili festett kavicsokkal (WILKE, 1913, 160–163, MARINGER, 1956, 284. – Maringer teszi említést Ischer eredményeiről –, HEILER, 1961, 34–37.). A békásmegyeri temető dunakavicsain már nyomát sem találhattuk a beburkolásnak. Az azonban kétségtelen, hogy nem a betöltés anyagával kerülhettek a sírokba. Körülöttük a talaj nem volt folyami hordalék. Gondosan elhelyezve találtak kalcinált csontok között a sír fenekén (41.), sőt urnába téve számos agyagból formált asztrális szimbólum között (44.). Társultak kagylóhéjakkal is. Az egyik sírban két darabot helyeztek kagylóhéjba. A kagyló a benne levő két kavicsal féltreérthetetlenül utal a kettő együttes értelmére, utánozva e kombinációval a termékenyítő, új életet biztosító herét (41. b.).

Életet fakasztó, termékenységet biztosító mágia eszközei, nem csupán díszítmények lehettek az agyagedényekben nyomott bronzszögek. Nagy részüket ma már zöld rozsdá fedi, legtöbbjük elenyészett, a feltáráskor elmorzsolódott, csak a helyük volt konstatalható, de sírba tételkor még aranyként ragyoghattak. Ilyen szögeket figyelhattunk meg talon (43.), urnán, ún. „szoptató edényen”, csizmaedényen és gyantagolyón. A sír sötétségében az életet fakasztó és tápláló ég, főként persze a nap fényét idézhették. Bizonyára nem véletlen, hogy az itáliai edényeken napszimbólumok, kereszték, manderek formájában is jelentkeznek, akárcsak a jugoszláviai, csöngői és a gemeinlebari urnák rokon fémzalagból formált mintái. (GHIRARDINI, 1897. 21. ábra, STERNQUIST, 1962–1963, 143–144 és 5. ábra, DUNGEL–SZOMBATHY, 1887–1903, 65. és 53. ábra. Ld. még MÜLLER KARPE, 1948, 7. t. és 1957, 1, 21, 53 t., BEHRENS, 1936, 73 és 1. ábra, MEHRHART, 1942, 26.)

A magyarországi urnamezős kor hitvilágának Hoernes kifejezésével élve ez az „uranotropizmusa” (HOERNES, 1909, 587–589.) páratlan leletegyüttesekben nyilatkozott meg a békásmegyeri temetőben. Az egyik sír urnája valósággal tele volt velük (44.), két másik sírban az edények mellett találtak, illetőleg az edények alatt, a sír fenekén. E leletegyüttesen mind agyagplasztikák, különböző formában a napot, holdat, a csillagokat és azok sugarait ábrázolják (45.). Nem voltak felfüggeszthető amulettek. Alsó részük közepéből kiálló rövid fogantyújuk kézbe vételre tette alkalmassá őket. A napjelképek úgyszólván minden változatát képviselik. Vannak közöttük sima napdiszkoszok, sugárkoszorús napkorongok és mozgó napot szimbolizáló küllős kerek. (DÉCHELETTE, 1909. I. 305–357, 'ALVIELLA, 1956, 51, KÜHN, 1952, 164–168, BURGSTALLER–LAUTH, 1965, 355–356, HEILER, 1961, 51.). Talán az egész égboltot fejezték ki így összes fényforrásaival, talán az egyes égitesteknek a termékenységi mágiahoz éppen szükséges fázisait. Ez utóbbira enged következtetni az a sajátos diszkosz, amelynek széléből csupán egyetlen plasztikus sugár lövell ki (45 g.). A tavaszi nap első zsendítő sugara lehet, a tél elmúltával felkelő napé, (V, 3–5) amelynek egyes vallásokban külön isteneik voltak. Vagy a mindig hön óhajtott hajnalpír? (WILKE, 1923, 142–145.) Hiszen a diszkosztól függetlenül, önálló sugárnak is megtaláltuk két plasztikus fogantyús példáját (45 a.). Azt, hogy ez az idom valóban egyetlen napugarat ábrázolhat, egy dél-tiroli La Tène bronz melléksz is tanúsíthatja (ORGLER, 1877, 112, 1. ábra) Cavedinéből való és a négy naplovaat ábrázolja. A lovakról láncon napkorong, széleiről csizmaamu-

lettek mellett hat, a miénkel azonos jellegű, de bronzból készítve jóval karcsúbb és hosszabb napsugár fityeg (FORRER, 1942, 67, IX. t. 3. ábra.). Figyelemre méltó, hogy a bronz mellett a sztrálsis agyagplasztikák és csizmaedények, még valószínűbbé téve hitvilágbeli összetartozásukat. A cavedinei bronz mellett is, a későbbi Apollo-quadriga naplova hiányzik ugyan leletegyütteseinkből, sőt magából a temetőből is, de a mágia pars pro toto elvének megfelelően helyettesíti egy másik napállatnak, a bikának szintén fogantyús agyagszarva, amelyet az égitesteket ábrázoló jelképekkel és egy tojás alakú dunakavicssal együtt tettek a már említett urnába (44.).

Külön csoportot alkotnak, de szintén a többi asztrális, fogantyús agyagplasztikákkal fordulnak elő a rendszerint megnyújtott diszkosz és sugaras napkorongot ábrázoló kis nyeles agyagkanalak. (46.) Aligha lehettek evőeszközök sepulchrális célra készített másolatai, vagy éppen gyermekjátékok. Alapformáik azonosságából és együttes előfordulásukból következtetve valami hasonló szerepet tölthettek be a kor termékenységi mágiájában, mint a többi asztrális agyagtárgy.

Mindezek a termékenységet, jólétet előidéző varázseszközök ugyanazok lehettek, mint amiket az eltemetettek mágikus praktikáikhoz életükben is alkalmaztak. Hozzá tartozóik, akik hittek halottaik lelkeinek továbbélésében, ezért tették nemcsak használati eszközeiket, a szakrálisokat is hamvakhoz. Ismeretes, hogy az őskor emberei, akárcsak egyes természeti népek a testből eltávozó lelket többek között állati alakban képzeltek el. A békásmegyeri temető népének hitvilágában ez a lélek a madár alakú aszkoszokból, tojásokból, tojásdad alakú dunakavicsokból és az elég gyakori tojás formájú sírgödrökből (41 a.) következő, minden valószínűség szerint az ősi vallások történetében sokszor szereplő madárlélek lehetett (MARINGER, 1956, 267, WILKE, 1913, 103–104.). E lélek a halott házából az urnából erre a célra készített különböző nyílásokon, szögletes „ablakokon” (49.) és kerek „lelélyukakon” (50.) keresztül közlekedve élte a maga sajátos temetői életét. Különösen a közölt fedeles urna lelélyuka tanúskodik erről. Alsó részén ugyanis szabályos párkányt képeztek ki, mintegy pihenőül szánva a hamvakat tartalmazó fedett urnából kiröppenő, és ugyanide visszazálló madárléleknek (51.).

A békásmegyeri urnamezős korú temető asztrális – lunáris, szoláris agyagplasztikái ha nem is ilyen viszonylagos bőségben, telepekben is előfordulnak és pedig többnyire ott, ahonnan tűzikutyákat és holdidolokat is ismerünk, Szalcskán (DARNAY, 1908, 147, 52. ábra, 1912, 163, 17–20. ábra), Velemen (MISKE, 1907, 54–57. t.), Sághegyen (Lengyel, 1964, 60, 21. ábra), és a békásmegyeri temetőhöz tartozó telepen (BTM, B 54, 13, 138.). Emellett jelentkeznek velük azonos értelmű szoláris jelképek – mint leírtuk – magukon a tűzikutyákon és holdidolon is, barázdált „díszítésként”, intarziásan bemélyítve, sőt teljesen be is építve, esetleg intarziálva azok testébe. (V, 3, VI, 3, 5, VII, 1–2, 4, X, 9, XI, 3, XIII, 3.). E jelenségek ismeretében joggal tételezhetjük fel a tűzikutyák, holdidolok és az asztrális varázseszközök, illetőleg szoláris jelképek együttes, egymást kiegészítő szerepét szintén valamiféle, korukra annyira jellemző, termékenységi mágiában. Rekonstruálása, megfelelő lelőköörülményekkel is bizonyítható adatok híján, ma még alig lehetséges. Egy-két feltételezhető mozzanatra azonban, legalábbis hipotézisként, már következtethetünk.

Így mindenképp a kézbevitelre és mozgásra is alkalmas fogantyús és nyeles agyagplasztikák alapján. A szoláris kerék kézbevitelére, mozgására és ennek kultikus értelmére vonatkozó megfelelő analógiát a skandináv sziklaképek jelenetein találunk. Igaz, hogy a rajzokon a napkerekek lényegesen nagyobbaknak látszanak a békásmegyeriekénél. Ennek megfelelően többen tartják, rúdra helyezve hordozzák, szekéren, vagy csónakon mozgatják. (KÜHN, 1952, 156–191.).

Nem egy őskori ábrázolás tanúsága szerint a napkorong elé állatokat is fogtak, és mint a trundholmi lelet bizonyítja, a diszkosz kocsiztatták is. A vallástörténet és fenomenológia művelőinek egybehangzó véleménye szerint a cselekmények célja a nap kedvező működésének a befolyásolása lehetett egyfajta analógiás varázslás keretében. Valami ilyesféle szerepet tölthettek be az urnamezős kor termékenységi mágiájának szertartásában, ami kézbevitelre és az éppen szükséges égi konstellációnak megfelelő mozgásra alkalmas agyagplasztikáink is. Bár jóval kisebbek és nemcsak egy napkerék, vagy diszkosz, hanem többféle asztrális, lunáris és szoláris jelkép mozgását tételézik fel.

E feltételezett rítusnak azonban csak akkor lehetett értelme, ha benne tulajdonképeni célja – lévén, mint közismert, földművelő és állattenyésztő népről szól – az ezáltal termékennyé váló föld is szerephez jutott, és pedig olyan formában, amely az óhajtott égi áldás befogadására alkalmas tette. Hipotézisünk szerint az urnamezős kor emberei a termékenységi, analógiás varázslás szertartásában ezt a szerepet a tűzikutyának szánták. Ezért fűták át lyukakkal, láttak el kisebb nagyobb egyéb nyílásokkal, alakítottak belőlük áttört idomokat és fejezték ki rajtuk magát, az óhajtott égi áldás befogadásának állapotát is napot jelképező korongokkal, kezekkel, ezek intarziálásával, sőt a sugaras felkelő nap beépítésével a tűzikutya testébe.

Néha úgy látszik, mintha meg is játszották volna a befogadás folyamatát oly módon, hogy az asztrális, szoláris agyagtárgyakat nemcsak mozgathatták a tűzikutya–föld fölött, hanem mint a Budapest–fehérvári úti példány (V, 1, 47.) tanúsítja, fogantyús nyúlványával be is illeszthették a testén átfűrt lyukakba, miközben termékenyítő megleget a mellé rakott tűzzel is táplálták. Csak így magyarázható az a jelenség, hogy a tűzikutya egyik fekete, füstös korommal borított oldalán az átfűrt lyukak körül éppen azokat a köralakú területeket nem érte a tűz, illetőleg annak korma, amelyeket a beillesztett diszkoszok fűdtek és a lyukakban, amelyeket fogantyús nyúlványaik megtöltöttek.

Általánosan elfogadott fenomenológiai megállapítás, hogy a megtermékenyítő ég több ősi hitvilágban a férfi, a megtermékenyülő föld a nő – anya – szerepét kapta. A föld azáltal lesz termékeny, hogy az ég, főként annak erőközpontja a nap melegevel, sugaraival, az általa adományszerző esővel behatol a földbe. Igen valószínű, hogy a mi feltételezett varázsszertartásunknak e mozzanatát is ilyen elképzelés hozta létre. A napdiszkoszoknak és más asztrális, lunáris agyagképeknek, plasztikus sugaraknak beillesztése a tűzikutyák nyílásaiba szintén nem más, mint ennek a kozmikus „szent nász”-nak a „hieros gamos”-nak rituális kifejezése. Arra, hogy a tűzikutya-földet, legalábbis az urnamezős korban, szintén nőként, anyaként „terra mater”-ként fogták fel, utalnak a tűzikutyák és holdidolok felső sarkain levő, minden valószínűség szerint nőstény bovidák protomjai, és ezt igazolhatja főként az a zöröghegyi példány, amelynek keskeny oldalaira, a fejek alá még női mellet is formáltak (5.).

A termékenyítő ég és a megtermékenyülő föld szerepeltetésével végzett analógiás rítusok nem voltak és nem is lehetnek, még az urnamezős korban sem egyformák. Hiszen a békásmegyeri temetőben a kultikus eszközkészletnek is hol az egyik, hogy a másik darabját tették a sírokba. Elhelyezésük módja és mennyiségük is változó. Előfordult, hogy többfelől többet is helyeztek a szórt hamvas sír aljára, vagy az urnába a kalcinált csontok közé, sokszor csak egyfelől csak egyet, sőt egyet sem. A kultikus tárgyaknak nem alkalmazása, csupán értelme volt azonos. Az élők termékenységi varázsszertartásában, a tűzikutyákkal kapcsolatban is, többféle variációt kell feltételeznünk, de mindig azonos termékenységet varázsló céllal. Egyébként sem lehet merev, mindenkire egyaránt kötelező, előírászerű rítusra gondolni ott, ahol a hitvilág még alig juthatott túl az animisztikus fokon, ahol a szertartásban szereplő kultikus eszközöket házilág készíthették és a szertartást nem a törzs varázslói, még kevésbé valami

féle papi rend képviselői végezték erre a célra épített szent helyen, hanem az urnamezős kor tűzikutyáinak és holdidolainak eddig csak lakóödrökben való előfordulásából következett, maguk a termékenységben közvetlenül érdekelt családok tagjai.

Igy nem feltétlenül mindenütt kellett, hogy alkalmazzák a termékenységi varázsszertartásban az asztrális, szoláris agyagplasztikákat, legalábbis azok beillesztését a tűzikutya-föld testébe. Hiszen nem egy ránk maradt példányon hiányoznak az ehhez szükséges nyílások is. Ilyen esetben fejezték ki az „ég és a föld nászát” a tűzikutyák testébe vésett napjelképekkel, körökkel, korongokkal, meanderekkel, spirálisokkal, nem egyszer a termékenyítő hatás fokozásához minden oldalukon, multiplikálva, vagy a termékenyítő, meleget árasztó égi fény hatásának erősítése érdekében a mellettük végzett tüzeles helyett, világító mészfehér festéket, később a hallstatti korban csillogó szurokbevonatot alkalmazva. Néha több ilyen mágikus eljárást együtt.

Számos példány felső részének fekete, helyenkint kormos elszíneződéséből olyan áldozati cselekményekre is következtethetünk, amelyet a földet megtermékenyítő ég szellemeinek mutathattak be jóindulatuk megnyeréséért a föld termékeinek inkább csak jelképes elégetésével. Valószínű, hogy e néhány kis darab áldozati termény számára mélyítették be néhány tűzikutya hátába a legtöbb kormos lerakódást tartalmazó vályúszerű mélyedéseket (36, 37), és ezt a célt szolgálhatták egy sághegyi tűzikutya felső sarkain levő, belül fekete foltos kis csészék is (38.). Ilyen értelemben a tűzikutya földjelképek egy része valóban oltárnak is tekinthető. Egyébként mint ismeretes, a legrégebb és legegyszerűbb oltár a föld volt, vagy a földből épített halom.

Elképzelhető, hogy ennél az áldozati szertartásnál használták a napdiszkosz és sugaras napkorongot ábrázoló nyeles agyagkanalakat is. Talán velük teheték a tűzikutya-földoltár hátára, annak vályújába, vagy az említett csészécskébe a jelképes áldozati terményt, esetleg ugyancsak analógiás varázslásként belőlük csepegtették rájuk a tüzet eloltó, szükséghez képest a szárazságot megszüntető jótékony esőt.

Ha elfogadjuk a tűzikutya földet jelképező szerepének hipotézisét a termékenységi varázslás szertartásában, érthetővé válik, hogy miért hiányzik a békásmegyeri temetőből, jóllehet bőven tartalmaz más hasonló értelmű és számos feltételezésünk szerint a tűzikutyával kapcsolatos rítusban lényeges szerepet játszó szakrális tárgyat. Valószínű, hogy a kor hitvilágának megfelelően a holtak lelkeinek azért nem volt szükségük megtermékenyítő, számukra új életet hozó, új testbe költözést biztosító tűzikutya-föld jelképre, mert hiszen maguk is földben tartózkodtak. A hamvaikhoz helyezett szakrális agyagplasztikák kedvező hatása rájuk nézve a valódi föld által, ennek jelképe nélkül is érvényesülhetett.

Ám ez a feltevés Magyarországon csak az urnamezős korú temetőkre vonatkoztatható. A következő hallstatti korban, mint a soproni temetőben, megtaláljuk őket sírokban is. A kor embere, úgy látszik, már halottai számára is lehetővé kívánta tenni a holdidolok olyan új életet fakasztó hatását, mint amelyet azok a velük művelt termékenységi mágia által az élőknek is biztosítottak. Számos jel arra mutat, hogy a

kalenderbergi D típusú holdidoloknak továbbra is a föld-jelkép szerepét szánták az ég és a föld nászában. A feltételezett szertartás urnamezős korú, fogantyús, nyeles agyagplasztikai hiányoznak ugyan a hallstatti temetőkből és telepekből, megmaradtak azonban a jellegzetes napjelképek, korongok, rozetták reliefszerű ábrázolásai a holdidolok testén, sőt a mozgó nap jelképeinek a küllős kerekeknek a beillesztése a felmagasodó nyak és a hát közé, a támasztóléc helyén. (X, 9, 48 a–b.) Mi más ez, mint az ég és a föld egyesülésének mágikus képe. Igen valószínű, hogy az önálló, átlukasztott perselyű kerékleletek, ismerve a kor hitvilágának előzményeit, szintén inkább lehettek mozgó napot jelképező amulettek, mint Kyrle és követői véleménye szerint az agyagholdidolok nagyméretű, romlandó anyagból készült, kocsiztatható mintái létezésének bizonyítékai.

Az urnamezős kor C₂ típusú tűzikutyái, C₃ típusú holdidoljai és a hallstatti D típusú holdidol-változatai között a legszembetűnőbb különbség, értelmezésük szempontjait az állatfej-protomokban mutatkozik. A korábbi sematikus nőstény bovida fejeket himállatok, a bika és leggyakrabban a kos fejei váltották fel. Ez a különbség azonban nem változtatta meg a termékenységi varázslás célját, csupán annak mágikus eszközeit módosította. A megtermékenyítő földanyajelképek helyett a himállatok jelképeinek alkalmazásával a megtermékenyítő erő hatását kívánták fokozni. Azt, hogy a magyarországi hallstatti korban is a bikát földet megtermékenyítő napállatként képelték el és alkalmazták, igazolhatja az egyik Sopron-károlymagaslatti idolo bikafejének homlokára karcolt, ugyancsak ősi napjelkép, a kereszt (XV, 7.).

A kalenderbergi típusú néhány holdidol felső részén megfigyelhető koromnyomból, fehér mészszerű és csillogó, átégett szurokjellegű bevonatból arra következtethetünk, hogy ezekkel a mágikus eszközökkel rajtuk is erősíteni kívánták a nap melegének, az ég fényeinek termékenyítő hatását.

A korszak holdidoljainak a termékenységi áldozatokban oltárjellegű szerepük is lehetett. Erre utal a soproni urna áldozati jelenetének oltárábrázolás (GALLUS, 1934, 15, XVI. t. 2. ábra). Bár inkább hasonlít nemesfémrúd formájú, szarvacskákkal is ellátott tűzikutyához, mint hallstatti holdidolhoz. Rajtuk egyébként nem találtuk már semmi nyomát a jelképes áldozati termények befogadását szolgáló vályúcskáknak és csészécskének. Lehet azonban, hogy az utóbbi szerepét a jellegzetes hallstatti tűzikutyatálak peremén levő csészécskékhöz vehették át. Jelképes kis terménymennyiség befogadására ezek is alkalmasak lehettek.

Leginkább feltételezhető a hallstatti holdidolok egy részének oltárszerű rendeltetése a Sopron-várhelyi 131. sírban megfigyelt lelőkörmények alapján (PATEK, 1972, 212.). Itt egy holdidolos tál mellé helyezett kis tálakban égethették el az áldozati terményeket, miközben az urnamezős kor hagyományának megfelelően magában a holdidol táljában, közvetlenül a holdidol mellett is tűz égett, valószínűleg szintén a megtermékenyítő nap melegének fokozása érdekében. Az áldozatnak, vagyis a termékenyítő erők jóindulata megnyerésének célja tehát ebben az időben is a megtermékenyülés előmozdítása, sepulchrális vonatkozásban a halott lelke mielőbbi új testbe költözésének a siettetése lehetett.

- BAKAY, K. (1971): A régészeti topográfia munkálatai Békés megyében. – *BékésMK* 1, 135–152.
- BANNER, J. (1941): A kőkori élet Békés vármegyében. – *Gyulai Dolgozatok* 4.
- BARB, A. (1947): Zur Deutung der sogenannten Deichselwagen und verwandter Geräte. – *MAG* 73–77, 139–151.
- BEHRENS, G. (1936): Jahresbericht der Röm. Germ. Zentralmuseums zu Mainz für die Zeit vom 1. April 1935 bis 31. März 1936. – *MainzerZt* 31, 67–77.
- BELLA, L. (1888): A Sopron melletti Purgstall praehistorikus földvára és sírhalmairól. – *ArchÉrt* 8, 354–360.
- BELLA, L. (1891): Néhány soproni leletekről. – *ArchÉrt* 11, 57–61.
- BELLA, L. (1892): Soproni ásatások. – *ArchÉrt* 12, 320–326.
- BELLA, L. (1892): Újabb purgstalli leletek. – *ArchÉrt* 12, 221–227.
- BELLA, L. (1893): Két purgstalli edény. – *ArchÉrt* 13, 27.
- BELLA, L. (1894): Ausgrabungen auf dem Burgstall bei Oedenburg. – *MAG* 24, Sitzungsberichte. 59–62.
- BELLA, L.–MÜLLER, O. (1891): Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. – *MAG* 21, 182–183.
- BONSTETTEN, G. de (1883): 2. f.: Un symbole religieux de l'âge du bronze. – *RevArch* 20–38.
- BRUNN, W. A. (1943): Probleme thüringischer Burgwälle. – *Germania* 27, 113–146.
- BURGSTALLER, E.–LAUTH, L. (1965): Felsgravierungen in den österreichischen Alpenländern. – *JbÖsterMus* 110, 326–378.
- DALVIELLA, G. (1956): The Migration of Symbols.
- DARNAY, K. (1906): Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalacsán. – *ArchÉrt* 26, 416–433.
- DARNAY, K. (1908): Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalacsán. – *ArchÉrt* 28, 137–148.
- DARNAY, K. (1912): Leletek a szalacsai barbár kelta pénzverő- és öntőműhely területéről. – *ArchÉrt* 32, 155–168.
- DÉCHELETTE, J. (1910): Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. II/1. Âge du bronze. 470–512.
- DEONNA, W. (1959): Chenets à têtes animale et chenets navires. – *RevArch de l'Est et du Centre-Est* 10, 81–93, 177–190.
- DESOR, E. (1874): Le bel âge du bronze.
- DROST, D. (1954): Zur Gliederung und Herkunft der metallenen Feuerböcke Mitteleuropas. – *EthnArchForsch* 2, 139–142.
- DUNGEL, A.–SZOMBATHY, J. (1887–893): Die Tumuli von Gemeinlebar. – *MittPräKommAkadWiss* 1, 49–77.
- EVANS, A. J. (1901): Mycenaean tree and pillar cult. – *JHS* 21, 99–204.
- FOLTINY, S. (1958): Velemszentvid ein urzeitlicher Kulturzentrum. – *VeröffentlÖstArbeitsgemUrFrüh* 3.
- FOLTINY, S. (1970): Zwei Feuerböcke aus dem Ringwall von Sticna in Slovenien. – *MAG* 100, 158–161.
- FORRER, R. (1942): Archeologisches zur Geschichte des Schuhs aller Zeiten.
- GABROVEC–FREY–FOLTINY (1970): Erster Vorbericht über die Ausgrabungen im Ringwall von Sticna (Slovenien). – *Germania* 48, p. 12–33.
- GAERTE, W. (1922): Die Bedeutung der kretisch-minoischen Horns of Consecration. – *ArchRelig* 21, 72–98.
- GALLUS, S. (1932): A Sopron városi és megyei múzeum ásatásainak eredménye. – *SoprHirl* aug. 28.
- GALLUS, S. (1934): A soproni Burgstall alakos urnái. – *ArchHung* 15.
- GALLUS, S. (1938): A közép-európai régibb vaskor sírlámpái. – *ArchÉrt* 51, 18–28.
- GALLUS, S. (1945): Banner J.: A kőkori élet Békés Vármegyében. (Gyulai Dolgozatok 4. 1941.) ismertetése. – *FolArch* 5, 123–124.
- GAZDAPUSZTAI, Gy. (1954): A Sárrét (Hajdu-Bihar és Békés-megye) és környékének őskori települése. (Szakdolgozat.)
- GHIRARDINI, GH. (1897): Monumenti antichi 7.
- GROSS, V. (1883): Les Protohelvetes.
- HAHN, E. (1929): Taube. – *Ebert Reallexikon* 13, 199–200.
- HEILER, F. (1961): Erscheinungsformen und Wesen der Religion.
- HOERNES, M. (1891): Ausgrabungen bei Oedenburg. – *MAG* 21, Sitzungsberichte 71–78.
- HOERNES, M. (1892): Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft.
- HOERNES, M. (1909): Natur und Urgeschichte des Menschen.
- KARO, G. (1927–1928): Rhyton. – *Ebert Reallexikon* 11, 134–135.
- KELLER, F. (1858): Pfahlbaubericht, 2.
- KEMENCZEI, T. (1975): Geschichte Nordungarns im 13–9. Jahrhundert v. u. Z. (Eine Skizze). *ActaArchHung* 27, 331–336.
- KIMMIG, W. (1934): "Firstziegel" und Feuerböcke aus Baden. – *PZ* 25, 52–61.
- KROMER, K. (1964): Von frühen Eisen und reichen Salzherren. Die Hallstattkultur in Österreich.
- KÜHN, H. (1952): Die Felsbilder Europas.
- KYRLE, G. (1912): Prähistorische Keramik vom Kalendarberg bei Mödling. (N. Ö.). Mit besonderer Berücksichtigung der hallstattzeitlichen Mondidole. – *JbAltertums* 6, 229–248.
- LÁZÁR, J. (1943): A sághegyi őskori telep bronzművészége. – *DunántúliSzele* 10, 280–287.
- LECHNER, M. L. (1952): Ein merkwürdiger Fund in einem römischen Grabe bei Worms. – *Festschrift RGZmusMainz*
- LENGYEL, P. (1964): A sághegyi őstelep.
- MARINGER, J. (1956): Vorgeschichtliche Religion.
- MARINGER, J. (1960–1961): Gehörnte Tongebilde aus bronzezeitlichen Siedlungen des Freiburger Landes im Lichte anderer schweizerischen und auser-schweizerischer Funde. – *Freiburger Geschichtsblätter* 50, 17–26.
- MERHART, G. V. (1942): Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens. – *BJ* 1–90.
- MERINGER, R. (1891): Studien zur germanischen Volkskunde. Das Bauernhaus und dessen Einrichtung. – *MAG* 21, 101–152.
- MISKE, K. (1907): A Velem sz. Vidi őstelep. 1. A harácsolts leletek leírása.
- MÚZEUMI ÉS KÖNYVTÁRI ÉRTESÍTŐ (1910, 4. f.) 118–139.
- MÚZEUMI ÉS KÖNYVTÁRI ÉRTESÍTŐ (1912, 6. f.) p. 152–187.
- MÜLLER–KARPE, H. (1948): Die Urnenfelderkultur im Hanauer Land. – *Schriften zur Urgesch.* 1.
- MÜLLER–KARPE, H. (1952): Das Urnenfeld von Kehlheim. – *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte*, 1.
- MÜLLER–KARPE, H. (1957): Münchener Urnenfelder. Ein Katalog. Prähistorische Staatssammlung München.
- MÜLLER, H.–NOWAK, H. (1960): Neue Feuerböcke aus Mitteldeutschland. – *Jahresbericht für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 44, 218–222.
- NAGY, T. (1973): Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. – *Budapest története*, 1, 39–185.
- NISCHER–FALKENHOF, E. v. (1936): Die Mondidole der Oberleiser Typus und die Kalendarberg-Kultur. – *MAG* 65, 295–310.
- NOVÁKI, Gy. (1955): A soproni Várhely ásatásának története. – *SoproniSzele* 9, 131–135.
- NOVÁKI, Gy. (1964): Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn. – *ActaArchHung* 16, 120–131.
- NOVÁKI, Gy. (1979): Óskori és középkori várak ásásai a bakonyi Cuha-völgyben. – *VeszprMúzKözl* 14.
- OEDENBURGER ZEITUNG. 1927. VIII. 8.
- ORGLER, F. (1877): Archeologische Notizen aus Südtirol. – *Mitteilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*. 112–113.
- PARIBENI, R. (1904): Corni di consecrazione nella prima età del ferro europea. – *BullPaletnItal* 30, 304–310.
- PATEK, E. (1968): Die Urnenfeldkultur in Transdanubien.
- PATEK, E. (1972): Előzetes jelentés az 1971-ben Sopron-Burgstallon végzett ásatásról. – *ArchÉrt* 99, 206–213.
- PATEK, E. (1974): Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban. – *SoproniSzele* 28, 55–65.
- PATEK, E. (1976): A Hallstatt kultúra Sopron környéki csoportja. – *ArchÉrt* 103, 3–28.
- PAULIK, J. (1962): Hlinený mesiacovitý idol z Krizovian nad Dudvámom. – *Studijné zvesti AUSAV*, 9, 109–116.
- PROSDOCIMI, A. (1887): Avanzi di antichissime abitazioni nell'agro atestino. – *BullPaletnItal* 13, 156–167, 185–201.
- SCHMID, W. (1915): Die Ringwälle des Bachergebietes. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften*, 2, 285–305.
- SCHUMACHER, K. (1917): Stand und Aufgaben der bronzezeitlichen Forschung in Deutschland. – *Bericht der RGK* 10, 7–83.
- SEGER, H. (1913): Kultsymbole aus schlesischen Gräbern der frühen Eisenzeit. – *Montelius Festschrift*. 218–222.
- SJÖWALL, H. (1925): Zur Bedeutung der altkretischen Horns of Consecration. – *ArchRelig* 23, 185–192.
- STJERNQUIST, B. (1964): Ein ungarischer Fund mit metallverzierter Keramik. – *Meddelanden fran Lunds Univ. Historiska Museum* 136–147.
- STORNO, M. (1942): Leletek a harkai „Pfennigswald“-ból, Sopron megye. – *ArchÉrt* uf. 3, 144–147.
- SVOBODA, B.–CONCEV, D. (1956): Neue Denkmäler antiker Toreutik. – *Monumenta Archeologica* 4.
- SZEGHALMI, Gy. (1912): A szeghalomvidéki (Békés-megye) halmokról. – *ArchÉrt* 32, 276–281.
- SZEGHALMI, Gy. (1913): Ásatás a szeghalmi Kovács halomban. – *ArchÉrt* 33, 37–52, 123–141.
- TROGMAYER, O. (1960): Esztergom–Helemba sziget (Komárom m.) – *RégFüz* 13, 14–15.
- TSCHUMI, O. (1912): Vorgeschichtliche Mondbilder und Feuerböcke. *Jahresbericht des Hist. Mus. in Bern*.
- TSCHUMI, O. (1930): Grab, Haus und Herd in der Urzeit. – *Germania*, 14, 130–139.
- VEZSPREM MEGYE RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA. Pápai és Zirci járási (1972). – Magyarország régészeti topográfiája, 4.
- WILKE, G. (1913): Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa. – *MannusBibl* 10.
- WILKE, G. (1923): Die Religion der Indogermanen in archeologischer Beleuchtung. – *MannusBibl* 31.
- WOSINSKY, M. (1890): Das Prähistorische Schanzwerk von Lengyel. Seine Erbauer und Bewohner.
- WOSINSKY, M. (1896): Tolna-vármegye az őskortól a honfoglalásig.

Seitdem in der internationalen prähistorischen Literatur die ersten ungarländischen Feuerböcke und Mondidole bekannt geworden sind und ihnen in den Bestrebungen, ihre Problematik zu lösen, eine wichtige Rolle zugefallen ist, hat ihre Zahl beträchtlich zugenommen. Ein grosser Teil von ihnen ist bis heute noch unveröffentlicht. In der Hoffnung der weiteren Forschung zu nützen, veröffentlicht Verfasser der vorliegenden Studie das ihm zur Verfügung stehende, vollständige ungarländische Material und versucht aufgrund dessenden, die mit ihren Typen, ihrer Chronologie, Topographie und vermutlichen Funktion im Zusammenhang stehenden Fragen zu klären.

Obwohl aufgrund der bearbeiteten Funde weder die mit „Feuerbock“, noch mit „Mondidol“ bezeichneten bisherigen Interpretationen sich beweisen lassen, konnten die sog. Feuerböcke kaum zur Heizung oder zum Kochen dienende Haushaltsgegenstände, die Mondidole mit dem Mondkult verbundene sakrale Geräte gewesen sein, hat die Fachliteratur dennoch die im allgemeinen verbreitete Benennung – jedoch nur als formale Differenzierung – beibehalten. Unter der Benennung: Feuerbock werden im allgemeinen die barrenförmigen, mit kleinen Hörnern und Tierköpfen versehenen, ohne Füssen dargestellten Typenarten und unter Mondidol die an Füssen stehenden, langhalsigen, teriomorphen Exemplare bezeichnet. Das latenezeitliche Material wurde nicht bearbeitet. Die mitgeteilten Funde sind alle Keramiken.

I. Beschreibung der Funde

Mit dem besonders bedeutenden Material von Zöröghegy (Zörögberg, Komitat Veszprém, Gemeinde Bakonyzentkírály) begonnen, gruppiert Verfasser die Beschreibung der Gegenstände in alphabetischer Ordnung der Fundorte. In jedem Falle werden ihre Aufbewahrungsorte (Museen) angegeben, bei den Funden ohne Angabe des Fundortes am Ende des Abschnittes gleichfalls in alphabetischer Ordnung bloss die letzteren. Im beschreibenden Teil werden ausser den Form- und Flächencharakteristika ihre Masse und auch schliesslich ihre Inventarnummer angegeben. Die am Rand sichtbaren arabischen Ziffern deuten auf die Textbilder des beschriebenen Materials, die römischen und arabischen Ziffern gemeinsam auf die Tafeln bzw. Darstellungen der Funde auf den Tafeln hin. Die Zahl der bloss – von ein-zwei Ausnahmen abgesehen – aufgrund der Autopsie publizierten einheimischen Feuerböcke und Mondidole beträgt 154. Von diesen sind 108 Feuerböcke und 46 Mondidole. Ihr grösster Teil ist in fragmentarischem Zustand. Das Prinzip der an ihnen in jedem Falle zur Geltung kommenden Symmetrie hat die Rekonstruktion mehrerer charakteristischer Stücke ermöglicht. Diese rekonstruierten Stücke waren dem Verfasser ausser den sonstigen Form- und Flächencharakteristika in seinen mit der Lösung ihrer Typologie und besonders ihrer Funktion im Zusammenhang stehenden Versuchen in hohem Masse behilflich.

II. Typologie. Form- und Flächencharakteristika

Aus dem Vergleich der Formcharakteristika der ungarländischen Feuerböcke und Mondidole entfaltet sich eine eigenartige typologische Reihe. (XVIII.) Ihre Entwicklungsrichtung an den gleichen Grundformen wird durch die stets

betontere Ausgestaltung der teriomorphen Elemente angedeutet. Die Reihe dürfte wahrscheinlich jener Typ in Gang gesetzt haben, dessen Grundfigur noch der Prisma, als der für die Feuerböcke im allgemeinen charakteristischen Barrenform am nächsten steht. Die zwei Enden ihres meist konkaven Rückens sind aufgezogen und gehen in sich aneinander knüpfenden, je zwei spitzen oder stumpfen, zuweilen bereits hornartigen Spitzen aus. (VI–VII.) *Typ A*.

Diesen vorausgesetzten beginnenden Typ charakterisiert schon die stets ausgeprägtere Barrenform, die entschiedenere Bearbeitung des meist waagerechten Rückens und der Hörner. Es gibt unter ihnen auch einhörnige Exemplare, jedoch am häufigsten kommt der auf den oberen Ecken sichtbare Typ mit doppelten Hörnern vor. (I, II, 1–3, III, 1, IV, 1, X, 1–2.) *Typ B₁*.

An ihren mehreren Varianten erscheint die Multiplikation der Hörner: drei an den beiden Enden, jedoch auch dreimal zwei, ja sogar dreimal drei an beiden Enden des Rückens und auch in der Mitte. (III, 2–4, V, 1.) *Typ B₂*.

Zuweilen nimmt die Grundform des Feuerbockes die sich zu Füssen umgeformte Bankform an (X, 4–5) *Typ B₃*.

Die folgenden veranschaulichen bereits die Entstehung der in Tierkopf ausgehenden Typen. Ihren Beginn zeigen jene Exemplare, auf welchen das Maul des Tieres von je einem kleinen Buckel unter den doppelten Hörnern des barrenförmigen Körpers angedeutet ist. (III, 5, VIII, 1.) *Typ C₁*.

Dieser Typ entwickelt sich weiter an der noch immer früheren Grundform dadurch, dass man an ihren Ecken die Tierköpfe mit kurzem Hals selbständig ausbildet. Die Köpfe sind immer schematisch und blicken nach aussen. Aufgrund des an der schmalen Seite des Exemplars von Zöröghegy sichtbaren Euters (4.) können wir darauf schliessen, dass man mit den Köpfen einen weiblichen Bovidenkopf dargestellt haben dürfte. (4–6, VIII, 4, 9–11) *Typ C₂*.

Eine Entwicklung des teriomorphen Charakters führte zu jenem ersten Idoltyp, auf welchem sich der bisherige barrenförmige Körper zu schematischen Füssen, zu einem meist langen und verhältnismässig dünnen Rumpf umbildet und der sich aus den beiden Enden des Rumpfes hervorragende Hals der auch weiterhin nach aussen blickenden, gleichfalls schematischen Bovidenköpfe mit einem geschweiften Profil bedeutend verlängert. (26–27, VIII, 6–8.) Die Verbindung dieser Form mit den früheren Typen ist bei weitem keine leere typologische Spekulation. Dies wird durch ein solches Fragment realisiert, das noch das Hornpaar des früheren *Typs B₁* an sich trägt, seine Seitenansicht unter dem Hals mit dem Profil dieses Typs völlig gleich ist. (VIII, 5, 32.) *Typ C₃*.

Im weiteren machten die einzelnen Teile eine bedeutende Änderung durch. Zuerst drehen sich die langhalsigen Köpfe nur nach innen und nähern sich aneinander, jedoch bleibt ihre Ausbildung mit der der vorangehenden gleich. Sie bewahren auch ihren früheren schematischen Bovidencharakter. Auf das voraussetzbare Vorhandensein dieses Typs weist bisher bloss die Rekonstruktion eines einzigen Fragments hin. (X, 8.) *Typ D₁*.

Auf dem folgenden, sehr verbreiteten und mit zahlreichen Varianten vertretenen Typ verändert sich der frühere schematische Charakter der langhalsigen, nach innen gedrehten Köpfe. Die Stücke werden mehr realistisch und sie stellen keinen voraussetzbaren weiblichen Boviden-, sondern einen Widderkopf mit gut erkennbarem, meist gedrehtem Horn und in einem Falle einen Stierkopf dar. Den langen, sich in der Richtung des Kopfes immer mehr verdünnenden Halsteil ver-

binden oft Stützleisten mit dem Rumpf. Diese Leisten bilden gewöhnlich ein Gittermuster, (5, XII, 2–3, XIII, 5.) jedoch gibt es auch ein solches Exemplar, an dem die Leisten von einem Speichenrad ersetzt werden. (X, 9.) Auch ihre Füße zeigen ein mannigfaltiges Bild. Es kommt unter ihnen auch ein an einzigem zylindrischen Fuss stehendes Exemplar vor (XI, 4.), die Füße gehen aber bei den meisten schon unmittelbar unter dem Rumpf auseinander und bilden zweimal, dreimal zwei auseinander gespreizte Füße. (XI, 5–6, XII, 3, XIV, 1.) Ihre grossen Exemplare sind ausnahmslos sechsfüssig. Bei einem kann auf dem nach aussen gedrehten Oberfuss auch die Andeutung von Zehen beobachtet werden. (XI, 6.) Ihre ganze Oberfläche bedecken zumeist Reliefverzierungen von Kalenderberg-Stil. Die Fundart mit diesen Charakteristika heisst zusammenfassend: *Typ D₂*.

Wie auf dem Feuerbock von *Typ B₂*, kann auch auf einem Mondidol von *D-Typ* die Neigung der Hersteller zur Multiplikation wahrgenommen werden. (XV, 10.) Aus den Enden seines Rumpfes ragen nicht ein Kopf, sondern je zwei Köpfe von sich nach hinten hervorbiegenden Hirschböcken (?) hervor. Ihre knotigen Geweihe (?) schliessen sich dementsprechend insgesamt als vier, schräge Stützleisten dem Rumpf an. Das Exemplar kann eventuell als der bisher einzige Vertreter eines *D₃-Typs* vorausgesetzt werden.

Verfasser konnte die seltenen einheimischen Varianten der fremden Typen nicht als eigene Typen in die typologische Reihe einfügen. Solche sind vor allem die rheinländischen bzw. ihre Wirkung zeigenden zwei Exemplare, (X, 3, 33, IX, 4, 34.) Auf die Verbindung des letzteren mit der Rheingegend (IX, 1–2) weist die Linienführung, die Seitenansicht des Profils und die Ornamentik des Fragments mit dem Tierkopf (IX, 4 b.) hin. Aufgrund seiner aussergewöhnlich grossen Masse kann das Exemplar als Teil eines dem einheimischen *C₃-Typ* ähnlichen, zweifüssigen Idols vorausgesetzt werden.

Eine eigenartige Kombination von Schweizer, Kehlheimer, Württemberger und Burgweinger Typen bzw. Exemplaren (XVII, 1–3, 5) ist der in einer Schlüssel untergebrachte Feuerbock mit wahrscheinlich doppeltem Horn. (XVII, 4, 35) Gleichfalls aufgrund des Schweizer und süddeutschen „Firstziegel“-Typs (31 c) kann in ziemlich modifizierter Form jenes Fragment rekonstruiert werden, dessen Wände von dem Muster mit geschweiften Wand abweichend gerade gewesen sein konnten und die an den beiden Enden sich emporragenden Scheiben, von ihren Enden etwas nach innen durch je zwei, vermutlich für den einheimischen *B₁-Typ* charakteristische hornartige Knoten ersetzt waren. (31 a–b).

Dem alleinstehenden, am oberen Ende anstelle eines Hornes ein kleines napfförmiges Gefäss tragenden einheimischen Feuerbockfragment (III, 10, 38 a–b) ermöglicht das ebenfalls einzige slowenische Pendant (Sticna) (38 c) nicht, den Herkunft seines Typs festzustellen. Vielleicht kann dieses bei uns so ungewöhnliche mäanderverzierte Fragment (XVI, 5) mit einem Einfluss von Este erklärt werden. Ähnliche Stücke publiziert auch W. Schmid nach Alfonsi (a. a. O. 1915, Abb. 101).

Dem Verfasser war es nicht möglich – was er auch nicht zum Ziel gesteckt hat –, die Verbindungen, Herkunft und Verbreitung der einheimischen Typen ausserhalb Ungarns zu verfolgen. Es werden aber die Form- und Flächencharakteristika des bearbeiteten Materials im Zusammenhang mit den einzelnen Typen ausführlich analysiert. So die eigenartigen Öffnungen, ihre Masse, Form, Unterbringung bei den Typen *B₁–C₂* mit den für die einzelnen Typen im allgemeinen charakteristischen Massen zusammen. Ferner das Material der Gegenstände, die Qualität ihres Brandes, die Bearbeitung ihrer Oberfläche, ihre Zierelemente, Farben, die Spuren des an ihnen wahrgenommenen nachträglichen Brandes und an einigen Funden den Kalk- bzw. Teer- (Harz-?) Überzug.

III. Chronologie und Topographie

Da uns mit Ausnahme einiger aus den Erschliessungen des Gräberfeldes von Sopron, der Siedlungsausgrabung am Zörögberg und ein-zwei Notausgrabungen in Budapest stammenden Feuerböcke und Mondidole die zur Feststellung der Chronologie des mitgeteilten Materials nötigen Fundumstände nicht bekannt sind – von 34 Stücken ist selbst der Fundort unsicher –, hatte Verfasser bloss bei ein-zwei Gruppen und ihren Varianten der typologischen Reihe die Möglichkeit die Chronologie festzustellen. Im Zusammenhang mit den chronologischen Schlüssen des Verfassers wird die bezügliche Literatur in jedem Falle bekanntgegeben und quellenkritisch ausgewertet.

Die typologische Reihe, die aufgrund der vergleichenden Untersuchung der Formcharakteristika des bearbeiteten Materials zusammengestellt wurde, scheint auch ihre Chronologie zu bestätigen. Die Chronologie der auf den Beginn der Reihe gesetzten Exemplare von *Typ A* ist am problematischsten. Die Exemplare von Lengyel können vielleicht auf die Urnenfelderperiode, die von Szeghalom auf die ersten Anfänge der Periode der Gáva-Kultur gesetzt werden. Es ist aber aufgrund der Erschliessung am Zörögberg von Gy. Nováki fast bestimmt, dass die Typengruppen *B* und *C* in die Urnenfelderperiode datiert werden können. Von diesen sind die von *Typ B₁* aller Wahrscheinlichkeit nach auf den Anfang, die von *Typ C₃* auf das Ende der Periode zu setzen. Der Entstehungsprozess der Zwischenvarianten dürfte vermutlich zwischen den beiden vor sich gegangen sein. Die Idole von *Typ C₃* zum Ausgang der Urnenfelderzeit wurden nach dem vorausgesetzten *D₁-Übergang* zur Zeit der Urnenfelderperiode folgenden klassischen Hallstattkultur durch den reliefverzierten Idolvarianten von Kalenderberg-Stil abgelöst. Im Gebiet der Gruppe von Sopron vor allem in der HC-Periode (s. die Ergebnisse von E. Patek). Ihre chronologische Einteilung sind auch durch Idole von *Typ D₂* mehrerer anderer transdanubischer Fundorte unterstützt. Die volle typologische Reihe ist chronologisch noch mangelhaft, ihr einziges Zwischenglied muss im Idol der Übergangszeit HB–HC gesucht werden. Wahrscheinlich in einer Typenvariante von solchem Charakter, deren unverzierten Hals- und Kopfform das in Zalaszentiván–Kisfalud–Berg gesammelte Streufragment entspricht (X, 8.). Die allernächste, weiterentwickelte Variante mit Stützleiste von Sopronkeresztúr (X, 9) wird schon durch ihre Begleitkeramik auf den Anfang der Periode HC verwiesen.

Ihrer Chronologie entsprechend fällt das topographische Bild der Feuerbock- und Mondidoltypen (XIX.) im allgemeinen mit der Verbreitungskarte ihrer Epochen zusammen. Abgesehen von den Fundorten der chronologisch problematischsten Exemplare von *Typ A* in der Umgebung von Szeghalom kommen die Feuerböcke und Mondidole von *Typ B* und *C* aus der Urnenfelderzeit sozusagen in ganz Transdanubien, jedoch immer nur in Siedlungen vor. Ihre mehreren Varianten wurden vor allem dort angetroffen, wo die Forschungsarbeit am intensivsten war. So besonders in Velem (K. MISKE, 1907), auf dem Berg Sághegy (L. LÁZÁR, 1943), in Lengyel (M. WOSINSKY, 1890, 1896), in Bakonyzentkirály–Zöröghegy (Gy. NOVÁKI, 1978) und in Békásmegyér (J. SZILÁGYI und L. NAGY).

Mondidole von *Typ D* aus der Hallstattzeit (HC–HD) sind uns ihrer ostalpinen Herkunft entsprechend nur von den westlichen und südlichen Gebieten Transdanubiens bekannt, wie aus Velem, Zalaszentiván–Kisfalud–Berg (Gy. NOVÁKI, 1964), Nagyberki–Szalacska (K. DARNAY, 1906, 1908, 1912) und aus Lengyel. Mit meisten Varianten und in grösster Zahl kamen sie durch die von L. BELLA (1888, 1891, 1892, 1893, 1894) und BELLA–MÜLLER (1891), sodann unter der Leitung von E. PATEK (1972, 1974, 1976) in den letzten Jahren fortgesetzten Ausgrabungen unterstützten

Feststellungen nach nur aus den zum Ausgang der Urnenfelderzeit belegten Siedlungen und Gräberfeldern von Sopron zum Vorschein.

IV. Theorien und Diskussionen über die Funktion der Feuerböcke und Mondidole

Die Ansichten der einheimischen Forscher über die Funktion unserer Fundarten schliessen sich meist den Theorien der ausländischen Forscher an und können nur in Kenntnis dieser ausgewertet werden. An die Lösung ihrer Funktion ging zuerst aufgrund der typischen Schweizer „Mondsichelbild“ – bzw. „Mondbild“ – förmigen Funde zuerst F. KELLER (1858) heran und brachte sie mit dem Mondkult in Verbindung. Seiner Theorie folgte die „Nackenkissen“-Theorie von E. DESOR (1874), die die eigentliche, auch heute sich noch nicht gelegte Diskussion über ihren kultischen und praktischen Brauch in Gang gesetzt hat. Auf ihre Ungeeignetheit als Nackenkissen haben V. GROSS und G. BONSTETTEN (1883) hingewiesen. Ihren kultischen Brauch haben sie aber nicht mit der Mondform, sondern aus ihrer tierischen Hornform geschlossen mit irgendeinem Tierkult erklärt. A. PROSDOCIMI (1887) hat wiederum für den praktischen Brauch Stellung genommen und schon aufgrund der Funde von Typ B und C aus Italien (Bologna, Este), sich auf ihr gemeinsames Vorkommen mit Herden, als erster den Gedanken ihrer Anwendung im Bereich des Herdes aufgeworfen.

M. WOSINSKY (1890) hat sie, trotz dessen, dass er die ersten ungarländischen Funde (Lengyel) einmal „Mondbild“, ein anderesmal „Nackenkissen“ nannte, vielmehr als irgendein, näher nicht bestimmtes praktisches Gerä gehalten.

Die Theorie über ihren Herdgebrauch hat der österreichische Ethnograph R. MERINGER (1891) aufgrund der vom Volk gebrauchten Eisengeräte und der prähistorischen, bereits im Besitz der ersten ungarländischen Funde vorgenommenen vergleichenden Untersuchungen ausgearbeitet. Die für den Herdgebrauch ungeeigneten kleinen Exemplare betrachtete er als Nachahmungen der Originalstücke. Von ihm stammt die seitdem auch bei uns vom Volk gebrauchte Benennung „Feuerhund“ bzw. im deutschen Sprachgebiet: „Feuerbock“.

L. BELLA (1891) betrachtete die ersten Funde aus Sopron noch als Denkmäler der Neigung des prähistorischen Menschen zur Plastik, jedoch nannte er sie – wahrscheinlich von O. MÜLLER beeinflusst, der für die Mondkulttheorie eintrat und für das frühere „Mondbild“ die seitdem allgemein gewordene Bezeichnung „Mondidol“ vorgeschlagen hat (BELLA-MÜLLER, 1891) – später schon „Hausidole“ (L. BELLA, 1893). M. WOSINSKY (1896) hat hingegen seiner früheren Auffassung entsprechend die Feuerhund-Theorie von Meringer akzeptiert.

Am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jhs wurde insbesondere im Zusammenhang mit den Funden von Kalenderberg-Stil vielmehr die Kulttheorie vorherrschend. M. HOERNES (1892) sah aufgrund ihrer Stützleisten in den betreffenden Tongegenständen Nachbildungen von aus Holz geschnitzten grossen Fetischen. R. PARIBENI (1904) brachte sie mit den „horns of consecration“ von EVANS (1901) in Verbindung. Auch J. DÉCHELETTE (1910) schloss sich dieser Theorie an.

Es verbreitete sich immer mehr die Interpretation nach den einzelnen Typen, O. TSCHUMI (1912) machte aufgrund ihrer Form und Grösse zwischen kultischen Gegenständen, Herdgeräten und ihren verkleinerten Votivexemplaren einen Unterschied. Über Feuerböcke von Votivcharakter sprach unmittelbar vor ihm M. HOERNES (1909). H. SEGER (1913) erklärte wiederum die Funktion der auf die in den schlesischen Gräbern erschlossenen kleinen Scheiben, „Opferteller“ befestigten kleinen Feuerböcke von Votivcharakter aufgrund der „horns of consecration“-Theorie von Paribeni,

G. KYRLE (1912) können wir gleichfalls als Vertreter der Interpretation nach typologischer Grundlage betrachten. Auch er machte aufgrund der Formen und Massangaben zwischen den Exemplaren praktischer und kultischer Funktion einen Unterschied. Die Fetisch-Theorie von Hoernes weiterentwickelt, hat er die Mondidole von Kalenderberg-Stil aufgrund ihrer Radverzierungen als rollbare Nachahmungen von aus Holz geschnitzten Stammesidolen vorgestellt.

W. SCHMID (1915) brachte ein neues Element in ihre Interpretation. Er verwarf die Mondkulttheorie völlig, liess die an füssen stehenden Typen, auch die von Kalenderberg-Stil mit inbegriffen aus den barrenförmigen Stücken ableiten und brachte von beiden Arten die Exemplare ohne Feuerspuren mit dem Tier- bzw. Sonnenkult in Verbindung. Diejenigen, auf welchen Feuerspuren wahrzunehmen waren, lag er als Symbole der Herdgottheit aus, vor allem mit apotropäischem Zweck. Er war der erste, der aufgrund der Opferdarsstellung eine Urne von Sopron auch auf ihre eventuelle Funktion als „Hausaltare“ hingewiesen hat. (BELLA-MÜLLER, 1891, Taf. VIII. Abb. 2.)

Da W. GAERTE (1922) die „horns of consecration“ – Theorie von Evans in Abrede stellte, nahm auch H. SJÖWALL (1925) die Meinung von Schmid an und fasste die Feuerböcke, wie auch die Mondidole, ebenso wie Gaerte die Hörner des sog. „heiligen Stieres“, als „Abbreviaturen“ des Altar-Herdes auf. Laut O. TSCHUMI (1930) dürfte den in die Gräber beigelegten Feuerböcken und Mondidolen auch im „Haus“ des Toten die sakrale Rolle des Herdes ihres einstigen Heimes zugefallen sein.

S. GALLUS (1934) hat die kultische Rolle eines jeden Feuerbockes und Mondidols bezweifelt. Die in den Gräbern gefundenen „Opferteller“ oder wie in den Gräberfeldern von Sopron in Schüsseln gestellten Exemplare, hielt er aufgrund ethnographischer Analoge und ihrer uralten Bezeichnung für Lampen bzw. sich auf formale Ähnlichkeiten berufen als nicht verstandene formale Nachahmungen des griechischen Kernos (1938).

Nach Gallus hat sich ein bedeutender Teil der Forscher entweder der Verallgemeinerung der praktischen oder der kultischen Funktion zugewendet. So deutete NISCHER-FALKENHOF (1936) in die von ihm Oberleiser-Typ genannten Barrenformen, ebenso wie in die Mondidole von Kalenderberg-Stil eine sakrale Funktion hinein. Für den Kalenderberg-Typ akzeptiert er die Fetisch-Theorie von Hoernes und Kyrle.

A. BARB (1947) versuchte im Gegensatz zu beweisen, dass unsere Fundarten, ebenso wie die sog. „Deichselwagen“, ohne Ausnahme praktische Herdgeräte waren, gerade wie die heutigen eisernen Feuerhunde beim Volk. D. DROST (1954) kam hingegen aus dem Vergleich der Gebrauchsbedingungen dieser eisernen Feuerhunde: ihrer entsprechenden Masse, des Materials, der Festigkeit und Lastfähigkeit mit denselben Eigenschaften der prähistorischen tönernen Feuerböcken und Mondidole auf das Ergebnis, dass die prähistorischen für den Herdgebrauch im allgemeinen ungeeignet waren und nur im kultischen Dienste gestanden haben dürften, u. zw. angesichts ihrer Tierkopfundungen im Rahmen irgendeines animalisierenden Ritus.

W. DEONNA (1959) sieht im traditionellen Symbolsystem dieser Tierköpfe und der sonstigen ornamental Elemente gleichfalls die Bestätigung der Herdkulttheorie. Auch der Religionshistoriker J. MARINGER (1960–1961) hielt sie nicht für praktische Herdgeräte. Laut ihm können die an ihnen wahrnehmbaren Feuerspuren bloss mit einer gelegentlichen Berührung mit der Heizung zurückgeführt werden. Sich der Fetisch-Theorie von Hoernes, Kyrle und Nischer-Falkenhof anschliessend, nahm er an, dass die grossen Muster der radlosen Schweizer „Mondbilder“ nicht gerollt werden konnten, sondern bei irgendeiner religiösen „Prozession“ an Gestellen herumgetragen wurden.

J. PAULIK (1962) hat aus den zusammenhängenden fünf

Grundtypen sämtlicher Fundarten darauf geschlossen, dass die ursprüngliche kultische Funktion der bronzezeitlichen Feuerböcke, zu deren Lösung er keine eigene Theorie ausgearbeitet hat, auch in den Hallstätter Mondidolen erhalten geblieben ist. K. KROMER (1964) sich ebenfalls der Auffassung der Vertreter der Fetisch-Theorie anschliessend, vermutete in den häufigen und mangelhaften, im Bereich der Herde gefundenen Fragmenten der Hallstätter Mondidole die rituelle Handlung des absichtlichen Bruches entdeckt zu haben.

S. FOLTINY (1970) hat mit griechisch-römischen Analogien bewiesen, dass die Ackerbau und Viehzucht betreibenden Bewohner der befestigten Siedlung dem Feuerbock mit Widderkopf von Stična an ihrem Herd eine befruchtende und apotropäische Kraft zugeschrieben haben. E. PATEK (1974) nannte die Mondidole von Kalenderberg-Stil aus der Siedlung von Sopron „Hausaltäre“, das in eine Schlüssel gestellte Exemplar des einen Grabes (1972) hielt sie hingegen unter Weiterentwicklung der Kernos-Theorie von Gallus aufgrund der auch in den ringsherum gestellten Schüsseln wahrgenommenen Feuerspuren für solche sakrale Geräte der Totenzeremonie, bei welchen in die kleinen Schüsseln irgendwelche Früchte hineingelegt und verbrannt wurden.

V. Die Rolle der ungarländischen Feuerböcke und Mondidole in der Glaubenswelt unserer Zeit

Verfasser legt in diesem Abschnitt ausführlich aus, weshalb die ungarländischen Feuerböcke und Mondidole keine für das Kochen oder Heizen geeigneten Gebrauchsgegenstände gewesen sein könnten und ihnen bloss irgendeine sakrale Rolle im Hauskult zuzuschreiben ist. Auf diesen Kult schliesst er vor allem aus der Glaubenswelt jener einheimischen Urnenfelderzeit, aus welcher die meisten Feuerböcke und Mondidole von Typ C₃ hervorgekommen sind. Weitliegende archäologische Analogien, ethnographische, religionsgeschichtliche Parallelen werden von ihm nur in diesem Zusammenhang zur Hilfe gerufen.

Seiner Hypothese nach weisen die kultischen Funde der besonders von ihm erschlossenen Urnenfeldergräber von Békásmegyer und einiger ungarländischer Fundorte, so die aus den Gräbern von Békásmegyer in der vorliegenden Studie zuerst publizierten, vogelförmigen Askos-Gefässe (39), das Ei und der eiförmige Kies „petra genetrix“ (40–41), die Rhytone des „Stiefelgefässes“ (42), die mit Bronzenägeln verzierten Gefässe (43), vor allem jedoch die astralen Tonsymbole darauf hin, dass die höchste Charakteristik der mit ihnen im Zusammenhang stehenden Glaubenswelt und ihre Zeremonien (magische Machinationen), so die auf der zum Gräberfeld von Békásmegyer gehörenden Siedlung gefundenen, ebenfalls vom Verfasser erschlossenen Mondidole von Typ C₃, wie auch die aus Sopron stammenden Stücke von Kalenderberg-Stil, die Förderung der Fruchtbarkeit und die Sicherung des menschlichen Wohlstandes erzielt haben.

In der Fruchtbarkeitszeremonie dürfte den Feuerböcken und Mondidolen im Leben der Wohnsiedlungen die Rolle der Terra Mater zugefallen sein, den astralen Symbolen hingegen jene befruchtende Männlichkeit, aus der – ihrem Glauben nach – der heilbringende Regen sowie die Wärme der reifenden Sonne und sein Licht stammen. Durch sie versuchte man die gerade erwünschte Konstellation mit irgendwelcher nachahmender Magie zu fördern. Entweder so, dass man die astralen Symbole über sie in entsprechender Weise bewegte, sie an ihnen als „Verzierung“ dargestellt intarsierte (VI–VII, XI, 3, XIII, 3), eventuell sie in die Öffnungen des Feuerbockes (V, 3), zwischen Hals und Rücken der Mondidole fügte (X, 9, 48 a–b) und die wärmende, reifende Wirkung zuweilen noch mit der Wärme des neben ihnen gelegten Feuers (47 a–d), mit der an sie gemalten weissen Farbe (III, 1, XIII, 3) oder mit Teer- (Harz-) Überzug (XII, 3) auch zu verhelfen, zu steigern trachtete.

Von diesem Hausritus konnte nur das Ziel stets das gleiche sein, die Handlung selbst ist in gewissen Zeitspannen und Gebieten je nach Volksstamm veränderlich. In den rinnenartigen Eintiefungen auf dem Rücken der barrenförmigen Feuerböcke (36–37) konnte man in den Endungen vom Charakter eines kleinen napfförmigen Gefässes (38 a–c) je ein winziges Stück der Opferfrucht symbolisch auch verbrannt haben. Diesen Ritus scheinen die in ihnen wahrgenommenen russigen Ablagerungen zu beweisen. Man dürfte seinerzeit den weiblichen Bovidenköpfen der spätbronzezeitlichen Feuerböcke eine andere sakrale Bedeutung als den Widder- und Stierkopfundungen der Hallstätter Mondidole beigemessen haben. Die Köpfe von Tieren weiblichen Geschlechtes haben den empfangenden, sich befruchtenden Boden, die vom männlichen Geschlecht hingegen – wie die astralen Symbole – die befruchtende Sonne, den Himmel bedeutet. Zuweilen kommen diese letzteren (X, 9, XI, 3, XIII, 3, XV, 10) den Regeln der uralten, magischen Multiplikation entsprechend an ihnen gemeinsam vor, um die erwünschte Wirkung noch sicherer zu erreichen.

Da die Urnen mit Seelenloch (50–51), mit einer fensterförmigen Öffnung (49), die vogelförmigen Askos-Gefässe, Eierbeigaben aus dem Urnenfelderfeld von Békásmegyer sowie die Vogelfiguren am Rande der Mondidolschüsseln von Sopron davon zeugen, dass das sich hier bestatten lassende Volk die Seelen der Toten auch als Vogelseele vorgestellt hat, war die in sepulchraler Hinsicht mit den Mondidolen durchgeführte Opferzeremonie in den Gräbern von Sopron vielleicht dazu berufen, die Neugeburt der Seele des Toten, seine Wanderung in einen neuen Körper zu fördern.

Anschrift des Verfassers:

(†)Dr. Nagy László
Dr. Nagy Lászlóné
H-1013 Budapest
Attila u. 12.

